

مجموعه مطالعات دیپلماسی اقتصادی (۴):

شناخت اقتصاد روسیه و فرصت‌های تعامل

مرکز پژوهش‌ها
مجلس شورای اسلامی

شماره مسلسل: ۱۹۴۳۰

کد موضوعی: ۲۲۰

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: مجموعه مطالعات دیپلماسی اقتصادی (۴): شناخت اقتصاد روسیه و فرصت‌های تعامل

نام دفتر: مطالعات اقتصادی (گروه اقتصاد بین‌الملل)

تهیه و تدوین‌کنندگان: داوود کریمی‌پور، سیدجعفر حسینی، نسیم قباشی

همکار: مینو خانزاده

ناظران علمی: مهدی رزم‌آهنگ، سیدمهدی بنی‌طبا

اظهارنظرکننده خارج از مرکز: جواد رکابی‌شعرباف

اظهارنظرکنندگان داخل مرکز: مرتضی نیکخواه نسب و امین نوربخش (دفتر مطالعات انرژی، صنعت

و معدن)، احسان فلاحي (دفتر مطالعات سیاسی)

صفحه آرا: نرجس امیراحمدی

ویراستار ادبی: زهره عطاردی

واژه‌های کلیدی:

۱. روسیه

۲. نفت

۳. گاز

۴. صادرات

۵. سرمایه‌گذاری

۶. غلات

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۹/۱۴

فهرست مطالب

۱.....	چکیده.....
۱.....	خلاصه مدیریتی.....
۴.....	۱. مقدمه.....
۵.....	۲. معرفی اجمالی کشور روسیه؛ چشم‌انداز و فرصت‌های سرمایه‌گذاری.....
۵.....	۱-۲. معرفی اجمالی کشور روسیه.....
۹.....	۲-۲. نظام سیاسی روسیه.....
۱۱.....	۲-۳. افراد و شخصیت‌های پرنفوذ اقتصادی.....
۱۳.....	۲-۴. عضویت در سازمان‌های بین‌المللی.....
۱۵.....	۲-۵. عضویت در سازمان‌ها و پیمان‌های دو و چندجانبه منطقه‌ای.....
۱۶.....	۳. اقتصاد روسیه.....
۱۶.....	۱-۳. شاخص‌های کلان اقتصاد روسیه.....
۱۹.....	۲-۳. ظرفیت‌های منطقه‌ای و استانی روسیه در حوزه اقتصاد.....
۳۴.....	۴. سرمایه‌گذاری خارجی در کشور روسیه.....
۴۰.....	۵. تجارت خارجی روسیه.....
۴۱.....	۱-۵. تجارت نفت و گاز.....
۴۶.....	۲-۵. صادرات غیرنفتی.....
۴۶.....	۳-۵. صادرات خدمات.....
۵۴.....	۴-۵. واردات کالا و خدمات.....
۵۸.....	۵-۵. روابط تجاری روسیه با همسایگان.....
۶۱.....	۶. زیرساخت‌های اقتصادی.....
۶۲.....	۱-۶. مناطق ویژه اقتصادی.....
۶۶.....	۲-۶. حمل‌ونقل.....
۷۹.....	۷. بررسی روابط اقتصادی بالفعل کشور روسیه با ایران.....
۸۲.....	۸. فرصت‌ها و چالش‌های تعامل روسیه و ایران.....
۸۲.....	۱-۸. فرصت‌های موجود برای افزایش تعامل تجاری و اقتصادی با روسیه.....
۸۲.....	۲-۸. چالش‌های تعمیق تعامل اقتصادی و تجاری ایران و روسیه.....
۸۴.....	۹. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
۸۵.....	منابع و مآخذ.....

فهرست جداول

۶.....	جدول ۱. وضعیت اقتصادی کشور روسیه در سال ۲۰۲۲.....
۷.....	جدول ۲. کشورهای مقصد و مهم‌ترین محصولات صادراتی کشور روسیه در سال ۲۰۲۱.....
۸.....	جدول ۳. کشورها و مهم‌ترین محصولات وارداتی کشور روسیه در سال ۲۰۲۱.....
۱۱.....	جدول ۴. فهرست اشخاص و شخصیت‌های اقتصادی پرنفوذ روسیه.....
۱۴.....	جدول ۵. سازمان‌هایی بین‌المللی با عضویت روسیه.....
۱۵.....	جدول ۶. سازمان‌ها و پیمان‌های منطقه‌ای با عضویت روسیه.....
۳۳.....	جدول ۷. خلاصه‌ای از اهداف و چشم‌انداز کشور روسیه تا سال ۲۰۲۴.....
۳۶.....	جدول ۸. سرمایه‌گذاری خارجی در کشور روسیه به تفکیک کشورها تا سال ۲۰۲۲.....
۶۲.....	جدول ۹. برخی مناطق ویژه اقتصادی روسیه.....
۷۹.....	جدول ۱۰. ارقام مربوط به تجارت خارجی روسیه-ایران (میلیارد دلار).....

جدول ۱۱. کالاهای وارداتی ایران از روسیه (۱۰۰۰ دلار).....	۸۰
جدول ۱۲. کالاهای صادراتی ایران به روسیه (۱۰۰۰ دلار).....	۸۰
جدول ۱۳. خلاصه‌ای از تجارت دوجانبه روسیه و ایران در سال ۲۰۲۲.....	۸۱
جدول ۱۴. عوامل مؤثر بر پایین بودن سطح تعامل اقتصادی ایران و روسیه نسبت به سطح بالقوه.....	۸۳

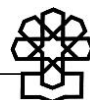
فهرست نمودارها

نمودار ۱. مقاصد اصلی صادراتی روسیه (۲۰۲۱).....	۷
نمودار ۲. مبادی اصلی واردات روسیه (۲۰۲۱).....	۸
نمودار ۳. تولید ناخالص داخلی جاری روسیه (میلیارد دلار) در بازه زمانی ۲۰۲۱-۲۰۰۰.....	۱۶
نمودار ۴. نرخ تورم روسیه (درصد) در بازه زمانی ۲۰۲۱-۲۰۰۰.....	۱۶
نمودار ۵. نرخ بیکاری روسیه (درصد) در بازه زمانی ۲۰۲۱-۲۰۰۰.....	۱۷
نمودار ۶. نرخ بهره واقعی (درصد) در بازه زمانی ۲۰۲۱-۲۰۰۰.....	۱۷
نمودار ۷. خالص تجارت روسیه (میلیارد دلار) در بازه زمانی ۲۰۲۱-۲۰۰۰.....	۱۸
نمودار ۸. درآمد سرانه خانوار روسیه (دلار) در بازه زمانی ۲۰۲۲-۲۰۱۱.....	۱۸
نمودار ۹. ساختار تولید ناخالص شهرهای بالاتر از یک میلیون نفر جمعیت (GMP) در روسیه.....	۳۰
نمودار ۱۰. حجم سرمایه‌گذاری خارجی در کشور روسیه از ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۲ (میلیون دلار).....	۳۵
نمودار ۱۱. سقوط سرمایه‌گذاری خارجی در کشور روسیه در سال ۲۰۲۲.....	۳۵
نمودار ۱۲. حجم سرمایه‌گذاری مناطق مختلف جهان در روسیه.....	۳۷
نمودار ۱۳. بزرگ‌ترین کشورهای سرمایه‌گذار در اتحادیه اروپا.....	۳۸
نمودار ۱۴. نسبت سرمایه‌گذاری خارجی کشورها در اتحادیه اروپا.....	۳۸
نمودار ۱۵. کنترل روسیه بر شرکت‌های اروپایی به تفکیک هر بخش.....	۳۹
نمودار ۱۶. مدل نفوذ روسیه در اقتصاد اروپا به تفکیک نوع شرکت‌ها.....	۴۰
نمودار ۱۷. وضعیت واردات و صادرات روسیه.....	۴۱
نمودار ۱۸. تولید و مصرف نفت روسیه ۲۰۲۱-۱۹۹۲ (میلیون بشکه).....	۴۲
نمودار ۱۹. تولید و مصرف گاز طبیعی روسیه ۲۰۲۱-۱۹۹۲ (تریلیون فوت مکعب).....	۴۲
نمودار ۲۰. صادرات فراورده‌های نفتی پالایش شده روسیه براساس مقصد در سال ۲۰۲۱.....	۴۳
نمودار ۲۱. صادرات گاز طبیعی روسیه براساس مقصد ۲۰۲۱.....	۴۳
نمودار ۲۲. سری زمانی درآمدهای روسیه حاصل از تجارت انرژی بعد از تحریم (میلیون یورو-روزانه).....	۴۴
نمودار ۲۳. قیمت صادرات نفت خام روسیه براساس مکان.....	۴۵
نمودار ۲۴. سهم اوکراین و روسیه در تولید غلات جهان.....	۴۸
نمودار ۲۵. سهم روسیه و اوکراین از صادرات غلات.....	۴۹
نمودار ۲۶. سهم روسیه و اوکراین از صادرات غلات.....	۴۹
نمودار ۲۷. اختلاف قیمت گندم روسیه در مقایسه با ایالات متحده و اتحادیه اروپا.....	۵۰
نمودار ۲۸. سهم روسیه و اوکراین در تأمین گندم کشورها.....	۵۱
نمودار ۲۹. بزرگ‌ترین تولیدکنندگان انواع کود در جهان.....	۵۲
نمودار ۳۰. بزرگ‌ترین مصرف‌کنندگان کود در جهان.....	۵۲
نمودار ۳۱. بزرگ‌ترین صادرکنندگان کود در جهان.....	۵۳
نمودار ۳۲. بزرگ‌ترین صادرکنندگان کالا و خدمات به روسیه.....	۵۵
نمودار ۳۳. کالاها و خدمات وارداتی روسیه.....	۵۶
نمودار ۳۴. صادرکنندگان کالا به روسیه پیش‌و پس از جنگ اوکراین.....	۵۷
نمودار ۳۵. ساختار و ارزش کالاهای صادراتی ترکیه به روسیه.....	۵۹
نمودار ۳۶. ساختار و ارزش کالاهای صادراتی قزاقستان به روسیه.....	۵۹
نمودار ۳۷. صادرات ایران، ارمنستان، قرقیزستان و بلاروس به روسیه.....	۶۱
نمودار ۳۸. حمل‌ونقل ریلی، جاده‌ای و خط لوله در ۶ ماه ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲.....	۶۶

- نمودار ۳۹. حمل و نقل هوایی و دریایی روسیه طی ۶ ماه پایانی ۲۰۲۱ و ۶ ماه ابتدایی ۲۰۲۲..... ۶۷
- نمودار ۴۰. سهم خطوط هوایی روسیه از حمل و نقل هوایی..... ۶۹
- نمودار ۴۱. سهم بازار داخلی و بین‌المللی از صنعت هوایی روسیه..... ۶۹

فهرست تصاویر

- تصویر ۱. منطقه خانتی-مانسی، مهم‌ترین منطقه نفتی روسیه..... ۲۰
- تصویر ۲. منطقه یامالو-نتس، قطب تولید گاز روسیه..... ۲۰
- تصویر ۳. منطقه کمر و، قطب تولید زغال سنگ روسیه..... ۲۱
- تصویر ۴. منطقه کارلیا، قطب تولید کاغذ و صنعت چوب روسیه..... ۲۱
- تصویر ۵. منطقه کالوگا، قطب تولید خودرو و ماشین‌آلات روسیه..... ۲۲
- تصویر ۶. منطقه لیپتسک، قطب صنعت متالورژی روسیه..... ۲۳
- تصویر ۷. نقشه تجاری منطقه لیپتسک روسیه (ژانویه ۲۰۲۲)..... ۲۳
- تصویر ۸. منطقه یاروسلاول، قطب پتروشیمی روسیه..... ۲۴
- تصویر ۹. نقشه تجاری منطقه یاروسلاول..... ۲۵
- تصویر ۱۰. منطقه نووگوراد، قطب تولید کود روسیه..... ۲۶
- تصویر ۱۱. سطح کشت‌پذیری مناطق مختلف روسیه..... ۲۷
- تصویر ۱۲. نقشه پراکندگی جمعیتی روسیه..... ۲۹
- تصویر ۱۳. تجارت خارجی شهر مسکو براساس اقلام صادراتی..... ۳۰
- تصویر ۱۴. توزیع جغرافیایی صادرات شهر مسکو..... ۳۱
- تصویر ۱۵. تولید ناخالص داخلی روسیه براساس محدوده جغرافیایی..... ۳۲
- تصویر ۱۶. عمده محصولات صادراتی روسیه..... ۴۷
- تصویر ۱۷. مقاصد اصلی صادرات کالا و خدمات روسیه..... ۴۷
- تصویر ۱۸. مناطق آزاد اقتصادی روسیه..... ۶۳
- تصویر ۱۹. بیشترین میزان سرمایه‌گذاری به تفکیک کشور و نوع منطقه آزاد اقتصادی روسیه..... ۶۴
- تصویر ۲۰. شرکت‌های فعال در مناطق آزاد اقتصادی روسیه به تفکیک میزان صادرات از ۲۰۱۷ تا ۲۰۱۹..... ۶۵
- تصویر ۲۱. شبکه ریلی روسیه..... ۶۸
- تصویر ۲۲. مسیرهای جایگزین حریم هوایی روسیه پس از بحران اوکراین..... ۷۰
- تصویر ۲۳. تجارت دریایی در چند بندر مهم روسیه سه ماه چهارم ۲۰۲۲..... ۷۲
- تصویر ۲۴. صادرات نفت روسیه از دو تنگه به سفر و داردانل..... ۷۴
- تصویر ۲۵. خطوط لوله گاز روسیه..... ۷۵
- تصویر ۲۶. خطوط انتقال گاز روسیه به چین..... ۷۶
- تصویر ۲۷. خطوط لوله نفت روسیه به اروپا..... ۷۷
- تصویر ۲۸. خط لوله سیبری شرقی-اقیانوسیه..... ۷۸

مجموعه مطالعات دیپلماسی اقتصادی (۴): شناخت اقتصاد روسیه و فرصت‌های تعامل

چکیده

روسیه از نظر اقتصادی، کشوری در مقیاس کشورهای توسعه‌یافته صنعتی همانند ایالات متحده یا آلمان نیست و اقتصاد این کشور وابستگی چشمگیری به صادرات مواد خام و به‌ویژه نفت و گاز طبیعی دارد. با این حال، از این نظر، توانایی بسیار بالایی در بازارهای جهانی داشته تا به اندازه‌ای که حتی پس از تحریم‌های گسترده غرب علیه این کشور نیز، جایگاه خود را در بازارهای جهانی به‌طور نسبی حفظ کرده است. صادرات نفت و گاز روسیه ۱۵ درصد از کل تولید ناخالص داخلی این کشور را به خود اختصاص داده است. وسعت قلمرو و قرار گرفتن این کشور بزرگ در منطقه اوراسیا، زمینه مبادله تجاری این کشور را با کشورهای شرق آسیا و اروپا به‌خوبی فراهم کرده و همین امر سبب شده تا چین و اتحادیه اروپا بزرگ‌ترین شرکای اقتصادی این کشور باشند. عمده صادرات روسیه به این کشورها شامل نفت، گاز و فراورده می‌شود و در مقابل نیز واردات کالاهای صنعتی و با فناوری بالا، بیشترین سهم را در سبد وارداتی روسیه ایفا می‌کند. در میان کشورهای منطقه، کشور ترکیه، توانسته تعامل گسترده‌ای با اقتصاد روسیه برقرار کند. اما جمهوری اسلامی ایران با وجود اینکه با کشور روسیه دارای مرز مشترک دریایی است عملاً در فهرست شرکای اقتصادی جدی روسیه قرار ندارد. به عبارت دیگر، هنوز روابط اقتصادی ایران و روسیه به سطحی که بتوان آن را اثرگذار دانست، نرسیده است. هم در طرف روسی و هم در طرف ایرانی، ضعف‌های جدی به چشم می‌خورد که مانع از بهبود روابط تجاری شده است.

خلاصه مدیریتی

بیان مسئله

بدون تردید اگر در طول سده گذشته، بتوان چند کشور را به‌عنوان قدرت بزرگ بین‌المللی معرفی کرد، یکی از آنها، کشور روسیه کنونی است که طی تاریخ پرفرازونشیب خود، کنشگری تأثیرگذار در معادلات جهانی بوده است. این کشور از نظر مؤلفه‌های گوناگون از جمله وسعت جغرافیایی، منابع طبیعی، قدرت نظامی و سیاسی و هم از نظر اقتصادی در زمره قدرت‌های بزرگ قرار می‌گیرد. اگرچه ابعاد قدرت ملی این کشور به یک اندازه رشد نکرده و شاید بتوان گفت در برخی زمینه‌ها نسبت به سایر ابعاد، عقب‌ماندگی دارد، اما با این حال، روسیه یک قدرت بزرگ در همسایگی جمهوری اسلامی ایران است که با وجود قرابت جغرافیایی، هنوز فاصله فراوانی تا دستیابی به سطح مطلوبی از مناسبات اقتصادی میان دو کشور وجود دارد. اینکه چرا جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان همسایه جنوبی روسیه، سهم قابل قبول و درخوری در تعاملات اقتصادی روسیه ندارد، سؤالی است که محققان تاکنون پاسخ‌های متفاوتی برای آن ارائه داده‌اند که هریک

می‌تواند به‌عنوان بخشی از یک چارچوب کلی مورد بررسی قرار بگیرد؛ اما به‌طور خلاصه می‌توان بیان کرد که ارتباط پیشین (تا قبل از جنگ روسیه و اوکراین) و درهم‌تنیده روسیه با کشورهای اتحادیه اروپا در قالب صادرات کامودیتی‌ها اعم از نفت، گاز، اقلام اساسی خوراکی و ... و در ازای آن، واردات کالاهای صنعتی و فناوری پایه، این کشور را نسبت به برقراری تعاملات سطح بالا با همسایه‌های جنوبی خود مستغنی می‌ساخت؛ با این حال به‌نظر می‌رسد ارائه پاسخ جامع‌تر که بتواند به‌عنوان یک راهکار عملیاتی به بهبود مناسبات اقتصادی ایران و روسیه کمک کند، نیازمند شناختی جامع از اقتصاد روسیه است.

یافته‌های کلیدی

روسیه از نظر اقتصادی، کشوری در مقیاس کشورهای توسعه‌یافته صنعتی همانند ایالات متحده یا آلمان نیست و اقتصاد این کشور وابستگی چشمگیری به صادرات مواد خام و به‌ویژه نفت و گاز طبیعی دارد. با این حال، از این نظر، توانایی بسیار بالایی در بازارهای جهانی داشته تا به‌اندازه‌ای که حتی پس از تحریم‌های گسترده غرب علیه این کشور نیز، جایگاه خود را در بازارهای جهانی به‌طور نسبی حفظ کرده است. صادرات نفت و گاز روسیه ۱۵ درصد از کل تولید ناخالص داخلی این کشور را به خود اختصاص داده است. این میزان اگرچه رقم بالایی به‌شمار می‌رود، اما به همین میزان روسیه سعی می‌کند تا با ابزارهای اقتصادی خویش، دامنه نفوذ سیاسی و ژئوپلیتیکی خود را گسترش دهد.

وسعت قلمرو و قرار گرفتن این کشور بزرگ در منطقه اوراسیا، زمینه مبادله تجاری این کشور با کشورهای شرق آسیا و اروپا را به‌خوبی فراهم کرده و همین امر سبب شده تا چین و اتحادیه اروپا بزرگ‌ترین شرکای اقتصادی این کشور باشند که البته بعد از شروع جنگ روسیه و اوکراین، تعامل اقتصادی روسیه با اروپا به‌شدت کاهش یافته یا در قالب روابط غیررسمی و با واسطه جریان پیدا کرده است. عمده صادرات روسیه به کشورها و مناطق مذکور شامل نفت، گاز و فراورده‌های نفتی است و در مقابل نیز واردات کالاهای صنعتی و با فناوری بالا، بیشترین سهم را در سبد وارداتی روسیه دارد. در میان همسایگان جنوبی این کشور، ترکیه موفق‌ترین عملکرد را در بازار روسیه داشته و حتی توانسته پس از تحریم‌های اقتصادی غرب نیز جایگاه خود را در اقتصاد این کشور حفظ و تثبیت کند. مجموع وابستگی متقابل دو کشور از حیث ژئواکونومیک سبب شده تا ترکیه به‌عنوان بزرگ‌ترین شریک تجاری روسیه در مرزهای جنوبی این کشور لقب بگیرد.

روسیه از حیث توسعه اقتصادی، نامتوازن است. بخش عمده‌ای از سرزمین این کشور در تولید ناخالص داخلی سهم اندکی دارند. به‌طور مشخص می‌توان گفت اقتصاد روسیه مرسوم ظرفیت‌های کشاورزی، صنعتی و ترانزیتی مناطق جنوب غربی خود است که این بخش‌ها، سهم بسیار بالایی در تولید ناخالص داخلی این کشور ایفا می‌کنند. منطقه جنوب غربی روسیه به‌دلیل برخورداری از ظرفیت چشمگیر در بخش کشاورزی و همچنین به‌واسطه بسترهای مناسب اتصال به بازارهای بین‌المللی توانسته سهم عمده و حداکثری را در اقتصاد این کشور به خود اختصاص دهد، این مزیت‌ها درعین حال سبب شده تا توزیع جمعیت نیز به‌صورت کاملاً نابرابر صورت پذیرد.

جنگ روسیه و اوکراین و وقوع تحریم‌های گسترده، اقتصاد روسیه را تحت تأثیر قرار داده است. پیش‌بینی‌های بانک جهانی نشان می‌دهد که تولید ناخالص داخلی روسیه طی سال جاری میلادی رشد منفی ۳/۳- را تجربه خواهد کرد که این مهم به‌نوبه خود تأثیر بسزایی در شاخص‌های کلان اقتصاد روسیه برجای خواهد گذاشت. تا پایان سال ۲۰۲۳، درحالی‌که صادرات این کشور با تداوم جنگ اوکراین کاهش خواهد یافت، اما واردات این کشور نسبت به سال ۲۰۲۲، رشد محسوسی خواهد داشت. نرخ تورم کالا و خدمات روسی براساس آمارهای بانک جهانی، از ۱۴ درصد در سال ۲۰۲۲ به ۶/۸ درصد تا پایان سال جاری کاهش خواهد یافت.

ازجمله نقاط قوت اقتصاد روسیه، قابلیت‌های این کشور در زمینه تولید غلات و کود است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که کشورهای پرشماری در مناطق مختلف جهان، وابستگی قابل توجهی به واردات غلات از روسیه دارند. درعین حال این کشور بزرگ‌ترین تولیدکننده انواع کود در جهان است که درعین حال، خود از بزرگ‌ترین مصرف‌کنندگان آن به‌شمار نمی‌رود. در کنار منابع انرژی، تولید غلات و کود، نقطه‌های قوت دیگر اقتصاد روسیه را باید در زمینه صنعت چوب، ماشین‌آلات صنعتی و همچنین تولید جنگ‌افزار و تسلیحات دانست. روسیه در زمینه زیرساخت‌های اقتصادی نیز کشور قدرتمندی به‌شمار می‌رود و این کشور توانسته به‌خوبی زیرساخت‌های ریلی، جاده‌ای، دریایی، هوایی و خطوط انتقال انرژی خود را طی سال‌های گذشته توسعه دهد.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که اقتصاد روسیه از چند ناحیه می‌تواند آسیب‌پذیر باشد. براساس آمارهای به‌دست آمده، بزرگ‌ترین سرمایه‌گذاری خارجی در روسیه ازسوی کشورهای اروپایی صورت می‌پذیرد که این مهم درنتیجه تحریم می‌تواند دست‌خوش چالش شده و کاهش یابد. درواقع کشورهای آسیایی (که روسیه به‌طور مشخص آنها را جایگزین اروپاییان معرفی می‌کند) به‌دلیل روابط نزدیک سیاسی و اقتصادی با آمریکا، تمایلی به سرمایه‌گذاری در اقتصاد روسیه ندارند. ازسوی دیگر، با تحریم‌های غرب علیه روسیه، شمار گسترده‌ای از شرکت‌های فعال خارجی که در بخش‌های گوناگون اقتصاد روسیه در حال فعالیت بودند این کشور را ترک کردند.

اروپایی‌ها با زیرکی توانسته‌اند، اقتصاد روسیه را در زمینه مشارکت سرمایه‌گذارانه و همچنین تولیدات صنعتی به خود وابسته سازند. باتوجه به اینکه عموماً سایر کشورها یا توان رقابت با قدرت‌های اروپایی در این زمینه را ندارند و یا از ترس تحریم‌های غرب، به‌ناچار روی به سرمایه‌گذاری در اقتصاد روسیه نمی‌آورند، لذا می‌توان پیش‌بینی کرد که درنتیجه تحریم‌های روسیه، بخش‌هایی از اقتصاد این کشور که نیازمند سرمایه‌گذاری خارجی و همچنین مشارکت شرکت‌های دارای فناوری‌های بالاست، به‌طور جدی تحت فشار و محدودیت قرار بگیرد.

در عین حال، مدل تعامل تجاری و اقتصادی این کشور با دولت‌های اروپایی تا حد زیادی بر روابط غیررسمی تکیه دارد که در این نوع از روابط، اشخاص حقیقی روسی جایگاه ویژه‌ای دارند؛ همین امر سبب شده تا کشورهایی اروپایی در اولین اقدام خود دست به تحریم اموال شخصیت‌های روس بزنند. لذا باید خاطرنشان کرد که دیپلماسی اقتصادی و تجارت خارجی روسیه به میزان قابل توجهی وابسته به اشخاص کلیدی اقتصادی روسیه است.

پیشنهاد راهکار تقنینی، نظارتی یا سیاستی

جمهوری اسلامی ایران با وجود اینکه با کشور روسیه دارای مرز مشترک دریایی است، اما عملاً در فهرست شرکای اقتصادی جدی روسیه قرار ندارد. به عبارت دیگر، هنوز روابط اقتصادی ایران و روسیه به سطحی که بتوان آن را اثرگذار دانست، نرسیده است. هم در طرف روسی و هم در طرف ایرانی، ضعف‌های جدی به چشم می‌خورد که مانع از بهبود روابط تجاری شده است. البته همان‌طور که پیشتر بیان شد تحول ژئوپلیتیکی ناشی از جنگ روسیه و اوکراین، یک چرخش عمده در نگاه روسیه به جغرافیای جنوبی آن کشور ایجاد کرده که تا پیش از آن وجود نداشت.

عمده محصولات وارداتی و صادراتی ایران و روسیه به بخش صنعت چوب، کشاورزی و فراورده‌های نفتی و پتروشیمی اختصاص یافته است. شرکت‌های ایرانی سهم و جایگاه خاصی در مناطق آزاد اقتصادی روسیه نداشته و عملاً تاکنون نتوانسته‌اند خود را به عنوان یک بازیگر اقتصادی در روسیه معرفی کنند. با وجود اینکه دو کشور در زمینه‌های سیاسی همکاری خوبی دارند، اما در وضعیت اقتصادی باید تحولات جدی صورت بپذیرد که این امر نیازمند فهم دقیق سویه تحولات ژئوپلیتیک اخیر، ارتقای دانش تجارت در دو کشور، اصلاحات نهادی و توسعه زیرساخت‌های اقتصادی است. ابتکار راهبردی ایران در تعامل با روسیه می‌تواند شامل محورهایی اعم از انرژی، غلات، کود، زیرساخت و ترانزیت، همکاری سطح بالای صنعتی و ... باشد. با توجه به اینکه گزارش حاضر، جنبه مروری دارد، لذا در گزارش‌های آتی، به‌طور مشخص ابتکار راهبردی ایران در تعامل با روسیه ارائه خواهد شد.

۱. مقدمه

مسئله بهبود و افزایش مبادلات تجاری و اقتصادی در سال‌های اخیر بیش‌ازپیش در سیاست خارجی دولت‌ها مورد توجه قرار گرفته است. این مهم تا به اندازه‌ای است که یکی از شاخص‌های کارآمدی و کامیابی سیاست خارجی کشورها میزان موفقیت آنها در توسعه تجارت خارجی است. دیپلماسی اقتصادی به عنوان وجه اجرایی و عملیاتی سیاست خارجی در توسعه اقتصادی، این کارویژه مهم را برعهده دارد تا با توسل به ابزارهای سیاسی و روابط میان کشورها، حجم مبادلات خارجی یک دولت با سایر دولت‌ها را افزایش دهد. جمهوری اسلامی ایران سال‌هاست که در پی تقویت دیپلماسی اقتصادی خود با کشورهای همجوار و سایر کشورهای جهان بوده و در این راستا تلاش‌های درخوری نیز از سوی مقامات سیاسی و اقتصادی کشور انجام شده است. با این حال آنچه تاکنون به سرانجام رسیده، به خوبی نشان می‌دهد که چالش‌ها و موانع گوناگونی پیش روی توسعه دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران وجود دارد که نیازمند بررسی موشکافانه و دقیق ازسوی کارشناسان است. در این راستا، توسعه دیپلماسی اقتصادی با فدراسیون روسیه همواره یکی از چالش‌برانگیزترین موضوعات در سیاست اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بوده است. ظرفیت‌های عظیم اقتصادی دو کشور در کنار قرابت جغرافیایی و دیدگاه‌های نزدیک دو طرف در عرصه سیاسی و بین‌المللی به نوعی شرایط مساعدی را برای گسترش روابط اقتصادی فراهم آورده است. با این حال، نگاهی به آمار و ارقام مناسبات اقتصادی میان دو کشور نشان می‌دهد که هیچ مناسبتی میان پیشران‌های سیاسی و حجم مبادلات تجاری وجود ندارد. این درحالی است که نزدیک‌ترین شرکای اقتصادی روسیه عموماً از میان همسایگان این کشور به‌شمار می‌روند و این کشور

رویکرد مثبتی در زمینه توسعه ظرفیت‌های اقتصادی در محیط همسایگی خود داشته است. در پژوهش ذیل با واکاوی دقیق‌تر علاوه بر اینکه ظرفیت‌های اقتصادی روسیه مورد مطالعه قرار گرفته، زمینه‌ها و بسترهای ممکن در توسعه تجارت اقتصادی با جمهوری اسلامی ایران نیز ارزیابی شده است. بررسی عوامل موجود در این زمینه بیانگر آن است که ایران و روسیه با مجموعه‌ای از چالش‌ها برای توسعه روابط اقتصادی روبه‌رو هستند که حل و فصل آن نیازمند اراده متقابل طرفین است. به نظر می‌رسد در صورت عزم و اراده جدی برای حرکت به سوی روابط اقتصادی مکمل، می‌توان این چالش‌ها را از میان برداشت. به‌ویژه در شرایطی که فدراسیون روسیه با مجموعه‌ای از تحریم‌های گسترده روبه‌رو شده و امکان بسط روابط با کشورهای همانند ایران که خود تحت شدیدترین تحریم‌ها قرار دارد، فراهم شده است.

نکته مهم و قابل ذکر آن است که گزارش حاضر، با ارائه داده‌ها و اطلاعات کاربردی تلاش می‌کند به‌صورت مروری، دید مناسبی از اقتصاد و سیاست روسیه در اختیار خوانندگان قرار دهد و این گزارش در مقام ارائه برنامه و ابتکار راهبردی ایران در نسبت با روسیه نیست. ارائه ابتکار راهبردی ایران در تعامل با روسیه به گزارش‌های آتی مرکز پژوهش‌های مجلس موکول می‌شود.

۲. معرفی اجمالی کشور روسیه؛ چشم‌انداز و فرصت‌های سرمایه‌گذاری

۱-۲. معرفی اجمالی کشور روسیه

کشور روسیه از لحاظ جغرافیای طبیعی پهناورترین کشور جهان است. ۱۷۰۷۵۴۰۰ کیلومترمربع معادل دو برابر مساحت کانادا، چین یا ایالات متحده آمریکا که در شمال اوراسیا قرار دارد. این کشور در آسیای شمالی و اروپای خاوری واقع است و با اقیانوس آرام شمالی و اقیانوس منجمد شمالی و نیز با دریای خزر، دریای سیاه و دریای بالتیک مرز آبی دارد (تمام خاک آسیای شمالی و ۴۰ درصد از خاک اروپا). روسیه با ۱۴ کشور آسیایی و اروپایی مرز زمینی دارد و با کشورهای پیرامون دریای برینگ، دریای ژاپن، دریای خزر، دریای سیاه و دریای بالتیک ارتباط دریایی دارد. همسایگان زمینی روسیه عبارتند از:

در جنوب خاور (آسیا): کره شمالی، چین، مغولستان و قزاقستان، در جنوب باختر (قفقاز): جمهوری آذربایجان و گرجستان، در باختر (اروپا): اوکراین، بلاروس، لتونی، استونی، فنلاند و نروژ و در بخش جدا مانده کالینینگراد با کشورهای لیتوانی و لهستان.

این کشور از لحاظ جغرافیای انسانی نیز جمعیتی بالغ بر ۱۴۶ میلیون نفر دارد که از این حیث در رتبه نهم جهان واقع است. تراکم جمعیت در روسیه ۳/۸ نفر به‌ازای هر کیلومترمربع است که از پایین‌ترین نرخ‌های تراکم جمعیت در جهان می‌باشد. همچنین نرخ رشد جمعیت در این کشور منفی و براساس اطلاعات آماری در سال ۲۰۱۹، معادل منفی ۰/۱ بوده است. بیش‌تر جمعیت روسیه در غرب این کشور (بخش اروپایی) زندگی می‌کنند. حدود ۸۰ درصد از مردم روسیه دارای نژاد روسی هستند.

روسیه شامل حدود ۴۶ ایالت (استان)، ۲۱ جمهوری، ۴ ناحیه خودمختار، ۱ بخش یا استان خودمختار یهودی، ۹ خطه یا سرزمین و ۲ شهر حائز اهمیت فدرال (مسکو و سن‌پترزبورگ) (مجموعاً ۸۳ عضو فدراسیون) می‌باشد. علاوه‌براین، این

کشور از هشت منطقه یا ناحیه فدرالی شامل منطقه شمال غربی (مرکز: سن پترزبورگ)، منطقه مرکزی (مرکز: مسکو)، منطقه ولگا (مرکز: نیژنی نووگورود)، منطقه جنوبی (مرکز: راستوف آن دُن)، منطقه خاور دور (مرکز: خاباروفسک)، منطقه اورال (مرکز: یکاترینبورگ)، منطقه سیبری (مرکز: نوواسیبیرسک) و منطقه قفقاز شمالی (مرکز: پیاتیگورسک) تشکیل می‌شود. پایتخت روسیه نیز شهر مسکو است.

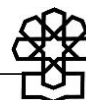
کشور روسیه از لحاظ نظام اقتصادی همچون ایران، شامل نظام دولتی - خصوصی (خصوصی) است. به این گونه که برخی از حوزه‌های اقتصادی راهبردی همچون انرژی و نیرو در انحصار کامل دولت است. از لحاظ ساختار اقتصادی، در هر دو کشور بخش خدمات، صنعت و کشاورزی بیش‌ترین سهم را در تولید ملی دارند و از لحاظ بودجه دولتی، درآمدهای نفتی نقش کلیدی را ایفا می‌کند. همچنین از لحاظ مدل رشد اقتصادی هر دو کشور مدل انرژی‌محور دارند و درآمدهای نفت و گاز پایه صادرات، درآمد دولت، اشتغال و سرمایه‌گذاری هستند.

این کشور بزرگ‌ترین تولیدکننده نفت (۱۴ درصد تولید جهانی)، گاز طبیعی (۱۸ درصد تولید جهانی) و نیکل (۱۲ درصد) در جهان است. بخش انرژی مهم‌ترین بخش اقتصاد روسیه است که ۲۰ الی ۲۵ درصد تولید ناخالص داخلی، ۶۵ درصد کل صادرات و ۳۰ درصد بودجه دولت روسیه را شامل می‌شود (IEA, 2023). براساس آخرین آمارهای منتشره بانک جهانی، وضعیت شاخص‌های کلان اقتصاد این کشور در سال ۲۰۱۹ در جدول ۱ نشان داده شده است:

جدول ۱. وضعیت اقتصادی کشور روسیه در سال ۲۰۲۲

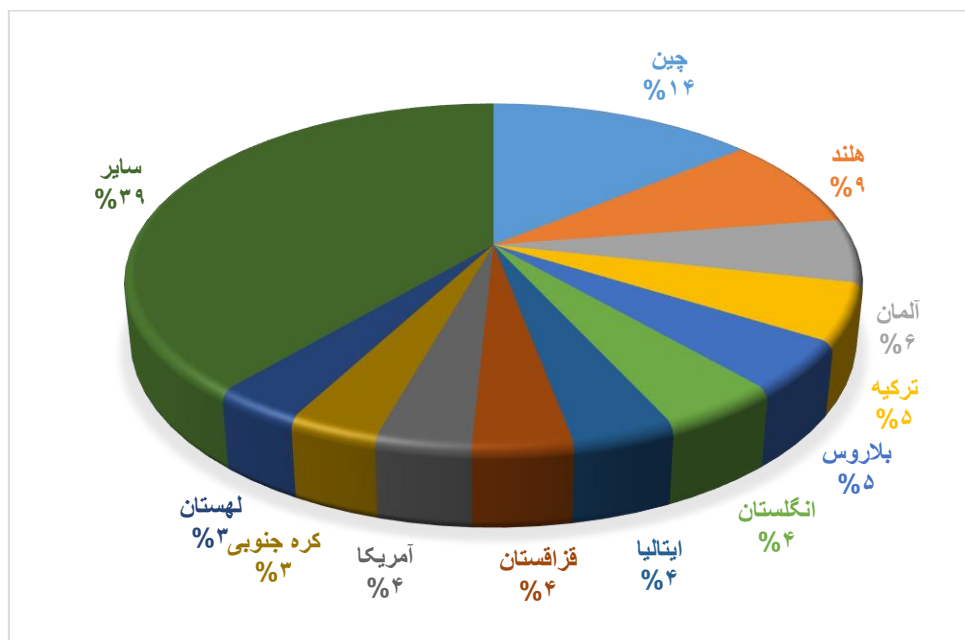
ردیف	متغیر اقتصادی	مقدار	توضیحات
۱	رشد اقتصادی	۲۰.۱- درصد	-
۲	تورم	۱۳.۸ درصد	-
۳	ضریب جینی	۰.۳۲۹	-
۴	بیکاری	۳.۹ درصد	-
۵	تولید ناخالص داخلی	۲۲۴۰ میلیارد دلار	رتبه ۱۱ جهان در سال ۲۰۲۱
۶	سرايه تولید ناخالص داخلی	۱۵۳۴۵ دلار	رتبه ۶۸ جهان
۷	صادرات	۵۳۲ میلیارد دلار	رتبه ۱۷ جهان
۸	واردات	۲۴۰.۴ میلیارد دلار	رتبه ۳۱ جهان
۹	شاخص پیچیدگی اقتصادی (ECI)	۰.۵۸	رتبه ۴۵ جهان

مأخذ: بانک جهانی و سایت ITC, IMF, OEC, World.

بیشترین صادرات این کشور در سال ۲۰۲۲، شامل نفت خام (۱۱۳ میلیارد دلار)، نفت تصفیه شده (۸۱.۸ میلیارد دلار)، نفت گاز (۳۷.۷ میلیارد دلار)، زغال سنگ (۱۹.۱ میلیارد دلار) و گندم (۲۰ میلیارد دلار) بوده است. همچنین در نمودار ۱، متداول ترین مقاصد صادراتی روسیه نشان داده شده است:

نمودار ۱. مقاصد اصلی صادراتی روسیه (۲۰۲۱)

Source: Trademap, 2021 (ITC)

مهم ترین کشورها و محصولاتی که روسیه به آنها صادرات می کند در جدول ۲ نمایش داده شده است:

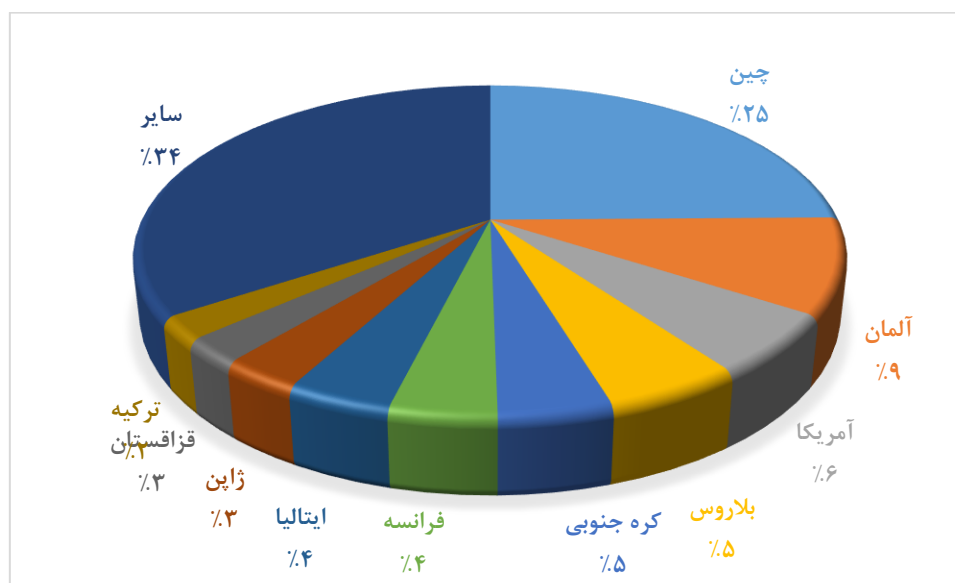
جدول ۲. کشورهای مقصد و مهم ترین محصولات صادراتی کشور روسیه در سال ۲۰۲۱

ردیف	کشور	سهم از صادرات/مقدار صادرات کشور روسیه به این کشورها	مهم ترین کالاهای صادراتی به این کشورها
۱	چین	۱۴٪ ۶۸.۷ میلیارد دلار	نفت خام، نفت تصفیه شده، چوب اره و ...
۲	هلند	۹٪ ۴۲.۱ میلیارد دلار	نفت خام، نفت تصفیه شده، مس تصفیه شده و ...
۳	آلمان	۶٪ ۲۹.۶ میلیارد دلار	نفت خام، نفت گاز، ماشین آلات و ...
۴	ترکیه	۵٪ ۲۶.۴ میلیارد دلار	نفت خام، نفت تصفیه شده، زغال سنگ و ...
۵	بلاروس	۵٪ ۲۳.۱ میلیارد دلار	نفت خام، نفت گاز، نفت تصفیه شده و ...

Source: Trademap

واردات روسیه در سال ۲۰۲۱ عمدتاً ماشین‌آلات مکانیکی (۵۴.۴ میلیارد دلار)، ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی (۳۷ میلیارد دلار)، خودرو و وسایل نقلیه زمینی (۲۶.۷ میلیارد دلار)، دارو (۱۳.۸ میلیارد دلار)، پلاستیک و محصولات پلاستیکی (۱۲.۶ میلیارد دلار) و ... است. همچنین در نمودار ۲، بزرگ‌ترین شرکای تجاری روسیه (در واردات) نشان داده شده است:

نمودار ۲. مبادی اصلی واردات روسیه (۲۰۲۱)

Source: Trademap, 2021 (ITC)

مهم‌ترین کشورها و محصولاتی که روسیه از آنها واردات انجام می‌دهد در جدول ۳ نمایش داده شده است:

جدول ۳. کشورها و مهم‌ترین محصولات وارداتی کشور روسیه در سال ۲۰۲۱

ردیف	کشور	سهم از واردات/مقدار واردات کشور روسیه از این کشورها	مهم‌ترین کالاهای وارداتی از این کشورها
۱	چین	۲۵٪ ۷۲.۷ میلیارد دلار	ماشین‌آلات و لوازم خانگی، وسایل نقلیه و قطعات آن، ماشین‌آلات و تجهیزات الکتریکی، پلاستیک و ...
۲	آلمان	۹٪ ۲۷.۴ میلیارد دلار	ماشین‌آلات و لوازم خانگی، وسایل نقلیه و قطعات آن، محصولات دارویی و ...
۳	ایالات متحده	۶٪ ۱۷.۳ میلیارد دلار	محصولات لبنی و سایر محصولات حیوانی، ماشین‌آلات و لوازم خانگی، وسایل نقلیه و قطعات آن، پلاستیک و ...
۴	بلاروس	۵٪ ۱۵.۶ میلیارد دلار	هواپیماها، هلیکوپترها و یا سفینه فضایی، ماشین‌آلات و لوازم خانگی، وسایل نقلیه و قطعات آن و ...
۵	کره جنوبی	۵٪ ۱۳ میلیارد دلار	ماشین‌آلات و لوازم خانگی، محصولات لبنی و ...

مأخذ: سایت OECD.

۲-۲. نظام سیاسی روسیه

نوع نظام حاکم بر روسیه به گونه‌ای است که نه می‌توان آن را یک دموکراسی لیبرال از نوع غربی دانست و نه می‌توان آن در زمره نظام‌های تمامیت‌خواه و اقتدارگرایانه قرار دارد. درحالی‌که قدرت رئیس‌جمهور به اندازه‌ای زیاد است که تقریباً تمامی اختیارات را از آن خود کرده، اما وجود برخی از ساختارهای شبه دموکراسی مانند انتخابات، گروه‌ها، احزاب و جریان‌های سیاسی و شکلی از گردش نخبگان سبب شده تا نتوان نظام حاکم بر روسیه را اقتدارگرایانه دانست. در ذیل به بررسی قوه مجریه، مقننه و قضائیه این کشور پرداخته می‌شود.

۲-۲-۱. ریاست‌جمهوری

رئیس‌جمهور، نهاد ریاست‌جمهوری و دولت بانفوذترین مرکز قدرت در این کشور را تشکیل می‌دهند. در این مرکز سیاست‌های داخلی و خارجی روسیه تنظیم می‌شود و پروژه‌های اصلاحات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی توسط این مرکز انجام می‌شود. رئیس‌جمهور بالاترین مقام اجرایی و قوی‌ترین جایگاه را در کشور داراست. قدرت رئیس‌جمهوری ناشی از آنجاست که در روسیه معمولاً تصمیم‌نهایی در رابطه با تعیین مهم‌ترین پست‌های دولتی مانند نخست‌وزیر، اعضای دولت و نهاد ریاست‌جمهوری و نمایندگان رئیس‌جمهوری در هفت حوزه فدرال از سوی او اتخاذ می‌شود. دستورات رئیس‌جمهوری توسط نهاد ریاست‌جمهوری و شورای امنیت پیگیری و تعقیب می‌شود (Nalecz, 2012: 2). در روسیه قوه مجریه توسط دولت و رئیس‌جمهور اداره می‌شود. درواقع قوه مجریه بر نوعی نظام دوگانه استوار است که در آن دولت به‌طور گسترده‌ای در مدیریت فضای اقتصادی و اجتماعی محدود شده و رئیس‌جمهور نیز مسئول موضوعات خارجی، امنیتی و اداری است. براساس قانون اساسی این کشور رئیس‌جمهور بر سیاست امنیتی، خارجی و مسیر اصلی سیاست داخلی کنترل دارد (Sakwa, 2002, 110-111).

دو نهاد زیرمجموعه ریاست‌جمهوری روسیه بر تصمیم‌ها و رویکردهای دولت در عرصه سیاسی و اقتصادی بسیار تأثیرگذار هستند. دبیرخانه کارشناسان ریاست‌جمهوری که با فراهم ساختن بسته‌های کارشناسی و تحلیلی، درواقع بازوی فکری رئیس‌جمهور به حساب می‌آیند. دیگر نهاد تأثیرگذار در قوه مجریه، دبیرخانه روابط بین‌الملل و تماس‌های فرهنگی با کشورهای خارجی ریاست‌جمهوری روسیه است که فعالیت‌های ریاست‌جمهوری در توسعه روابط خارجی فدراسیون روسیه را پشتیبانی می‌کند. هدف اصلی این نهاد، توسعه و اجرای پروژه‌های در زمینه پیوندهای بین‌منطقه‌ای و فرهنگی است که بتواند ریاست‌جمهوری این کشور را یاری دهد. سومین نهادی که در قوه مجریه بر مسائل سیاست خارجی روسیه تأثیر می‌گذارد، دبیرخانه همکاری‌های اجتماعی و اقتصادی با کشورهای مستقل همسود، جمهوری آبخازیا و جمهوری اوستیای جنوبی است. این نهاد همان‌طور که از نام آن پیداست بیشتر پشتیبانی فکری رئیس‌جمهوری را در مسائل اقتصادی و سیاسی این منطقه تأمین می‌کند (Kornilov, 2015: 3-4).

قدرت بسیار زیاد مقام ریاست‌جمهوری سبب شده تا نهادهایی مانند وزارت خارجه، وزارت دفاع، نهادهای امنیتی و اطلاعاتی، شورای امنیت روسیه و حتی شرکت‌ها و مجموعه‌های انرژی نیز دستور کار خود را با این مقام هماهنگ کنند. قدرت رئیس‌جمهور تا آنجاست که به‌موجب اصل (۸۳) قانون اساسی این کشور، وی می‌تواند اقدام به انحلال دوماً و صدور دستور انجام انتخابات مجدد دوماً کند. رئیس‌جمهور می‌تواند لوایح را به دوماً ارسال کرده و رهنمودها و گزارش‌هایی درخصوص همه مسائل کشور به مجلس فدرال تقدیم کند. امضای قوانین فدرال، صدور فرمان همه‌پرسی

برعهده رئیس‌جمهور است. رئیس‌جمهور می‌تواند اجرای مقررات دولتی مغایر با قانون اساسی یا قوانین فدرال دارای ارزش اساسی را تا هنگام تعیین تکلیف نهایی در دادگاه صالحه معلق کند. وی فرمانده کل قوا بوده و فرماندهان عالی نظامی به دستور وی عزل و نصب می‌شوند.

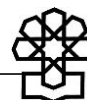
۲-۲-۲. قوه مقننه

در کنار ریاست‌جمهوری پارلمان نیز می‌تواند بر فرایندهای سیاسی-اقتصادی روسیه اثر بگذارد. پارلمان‌ها به‌عنوان نهاد برآمده از رأی و اراده مستقیم مردم از جایگاه ویژه‌ای برای بیان نقطه‌نظرات مردم در مورد جهت‌گیری‌های سیاست خارجی و اولویت‌های هر کشوری برخوردار می‌باشند و طبیعتاً هم دولت‌های مربوطه و هم کشورهای دیگر به موضع‌گیری‌های نمایندگان مردم توجه خاصی دارند. پارلمان روسیه از دو مجلس دوماً و شورای فدراسیون تشکیل شده که به جمع آنها مجمع فدرال گفته می‌شود. دوماً به‌عنوان نهاد قانونگذار طبق قانون اساسی اختیاری دارد که به‌واسطه آنها می‌تواند بر سیاستگذاری اقتصادی از جمله از طریق تأیید یا رد سمت‌گیری کلان و لوایح دولت در این حوزه اعمال تأثیر کند (کولایی، نوری، ۱۳۸۶: ۲۹). اختیاراتی که قانون اساسی در اختیار مجلس دوماً قرار داده است سبب شده تا مشی و جهت‌گیری سیاسی دوماً بر سیاست‌های این کشور اثر مستقیمی برجای بگذارد. اگرچه به عقیده بسیاری دموکراسی روسی، هدایت شده و نقش سایر نهادها در تصمیمات دولتی و حاکمیت اندک است، اما به‌واقع می‌توان گفت دوماً نقش تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیری سیاسی-اقتصادی در روسیه دارد.

آنچه به‌طور کلی در بررسی تأثیر دوماً یا پارلمان روسیه مهم و اساسی است، میزان محبوبیت رئیس‌جمهور در دوماً و یا سطح همگرایی و همفکری دو قوه مجریه و مقننه است. به‌طور معمول چنانچه دوماً به‌لحاظ حزبی و یا خط سیاسی با رئیس‌جمهور همراه باشد، نقش حمایت‌کننده قانونی را از تصمیمات رئیس‌جمهور در عرصه سیاسی-اقتصادی ایفا می‌کند و چنانچه دوماً و رئیس‌جمهور به‌لحاظ خط‌مشی سیاسی، واگرایی داشته باشند، دوماً تلاش می‌کند تا مانع از تصویب قانونی و درنهایت عملی شدن تصمیمات رئیس‌جمهوری در عرصه سیاسی-اقتصادی شود.

۲-۲-۳. قوه قضائیه

برخلاف نظام قضایی ایران، در قانون اساسی روسیه مقام رئیس قوه قضائیه پیش‌بینی نشده است. در این زمینه اصل (۱۱۸) قانون اساسی روسیه اشعار می‌دارد که عدالت فقط از طریق دادگاه‌ها و بر طبق آیین دادرسی مدنی، اداری و کیفری اعمال می‌شود. بااین‌حال باتوجه به مقام عالی رئیس دیوان عالی فدرال روسیه، می‌توان گفت که این مقام به‌مانند دیگر کشورها که در آنها رئیس دیوان عالی کشور ریاست قوه قضائیه را برعهده دارد، رئیس قوه قضائیه به‌شمار می‌رود. ادغام یا انحلال دادگاه‌های مصرح در قانون اساسی به‌موجب خود قانون اساسی و ایجاد، ادغام یا انحلال دادگاه‌های فدرال دیگر به‌موجب قانون فدرال صورت می‌گیرد. ایجاد، ادغام یا انحلال دادگاه‌های صلح و دادگاه‌های قانون اساسی واحدهای سرزمینی روسیه تابعه روسیه به‌موجب قوانین خود آنها خواهد بود. ساختار نظام قضایی روسیه به‌موجب قانون اساسی و قوانین فدرال، به‌ویژه قانون دارای ارزش اساسی نظام قضایی روسیه، مشخص می‌شود. به‌موجب

ماده (۱) قانون نظام قضایی روسیه، قوه قضائیه قوه‌ای مستقل است که صرفاً توسط دادگاه‌ها، هیئت‌منصفه و داوران به موجب قانون و مبتنی بر آیین دادرسی اساسی، کیفری و مدنی و اداری اعمال می‌شود (تارنمای قانون اساسی روسیه).^۱

۳-۲. افراد و شخصیت‌های پرنفوذ اقتصادی

در روسیه، برخی اشخاص نقش برجسته‌ای در مدیریت روابط اقتصادی ایفا می‌کنند، که برخی از آنها به شرح ذیل هستند:

جدول ۴. فهرست اشخاص و شخصیت‌های اقتصادی پرنفوذ روسیه

ردیف	شخصیت	حوزه نفوذ و فعالیت
۱	آرکادیا راتنبرگ ^۲	مالک بزرگ‌ترین شرکت ساخت خطوط لوله گاز و توزیع برق در روسیه است. وی را عامل اصلی و مهره کلیدی در جابه‌جایی ثروت نخبگان روسیه به بانک‌های خارجی معرفی کرده‌اند.
۲	پتر فردکوف ^۳	مدیرکل مرکز صادرات روسیه، ^۴ مدیرعامل پرمسوز بانک ^۵ که در سال ۲۰۲۲ توسط ایالات متحده، اتحادیه اروپا و بریتانیا تحریم شده است.
۳	پتر آون ^۶	آون رئیس بانک آلفا، ^۷ بزرگ‌ترین بانک تجاری و بازرگانی روسیه است.
۴	گنادی تیمچنکو ^۸	رئیس شرکت گانور ^۹ - فروشنده اصلی نفت روسیه در بازارهای بین‌المللی.
۵	ولادیمیر پوتانین ^{۱۰}	رئیس هیئت‌مدیره شرکت اینتروس ^{۱۱} و شرکت نوریل‌سک نیکل ^{۱۲} (بزرگ‌ترین تولیدکننده نیکل جهان) تحریم شده در سال ۲۰۲۲.
۶	لئونید میخلسون ^{۱۳}	مدیرعامل اجرایی و رئیس هیئت‌مدیره شرکت نوواتک و سیبور. ^{۱۴}
۷	ویکتور وکسلبرگ ^{۱۵}	وی مالک و رئیس شرکت رنوا ^{۱۶} است. این شرکت یک گروه تولیدی است که در بخش نفت، انرژی و آلومینیوم است. رنوا درواقع ازجمله حلقه‌های واسط میان عربستان سعودی و جهان عرب با روسیه است و نقش کلیدی در توسعه روابط اقتصادی روسیه با عربستان را دارد.
۸	ایگور یوسوف ^{۱۷}	وزیر انرژی پیشین روسیه و یکی از اصلی‌ترین افراد تأثیرگذار در صنعت نفت و گاز روسیه است. وی رئیس هیئت‌مدیره گازپروم و مؤسس صندوق انرژی روسیه است.
۹	نیکولای توکارف ^{۱۸}	سیاست‌مدار، کارآفرین و مدیر ارشد اجرایی روسی است، که در حال حاضر به‌عنوان مدیرعامل اجرایی شرکت ترانس نفت ^{۱۹} از سال ۲۰۰۷ فعالیت می‌نماید.

1. The Constitution of the Russian Federation, Retrieved from <http://www.constitution.ru/en/10003000-01.htm>.

2. Arkady Rotenberg

3. Petr Fradkov

4. Russian Export Center

5. Promsvyazbank

6. Peter J. Avn

7. Alpha Bank

8. Gennady Timchenko

9. Gunvor Group

10. Vladimir Potanin

11. Interros

12. Norilsk Nickel

13. Leonid Mikhelson

14. SIBUR

15. Viktor Vekselberg

16. Renova Group

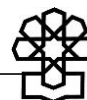
17. Igor Yusufov

18. Nikolay Tokarev

19. Trasneft

ردیف	شخصیت	حوزه نفوذ و فعالیت
۱۰	گندی آل. شال ^۱	رئیس اتحادیه تولیدکنندگان نفت و گاز روسیه است که به‌عنوان مرد سایه در صنعت نفت و گاز روسیه نقش‌آفرینی می‌کند.
۱۱	الکساندر ودیاخین ^۲	معاون اول رئیس هیئت‌مدیره سیبر بانک ^۳ که در سال ۲۰۲۲ توسط ایالات متحده، اتحادیه اروپا و بریتانیا تحریم شده است.
۱۲	کیریل شامالوف ^۴	داماد سابق پوتین، از چهره‌های بسیار بانفوذ در بخش مسکن روسیه.
۱۳	سرگئی ایوانف ^۵	نماینده ویژه رئیس‌جمهور روسیه در بخش محیط زیست، حمل‌ونقل.
۱۴	علیشیر عثمانف ^۶	رئیس شرکت مت الو این وست ^۷ (بزرگ‌ترین تولیدکننده فلزات در روسیه). رئیس شرکت ارتباطاتی مگافون ^۸ (دومین اپراتور بزرگ تلفن همراه) و روزنامه کامرسانت ^۹ روسیه (تحت تحریم ازسوی آمریکا، انگلیس و اتحادیه اروپا).
۱۵	یوری شافرانیک ^{۱۰}	رئیس کمیسیون راهبرد انرژی و توسعه سوخت اتاق بازرگانی و صنعت روسیه.
۱۶	الکسی مورداشوف ^{۱۱}	رئیس شرکت سیورستال ^{۱۲} فعال در بخش استیل و بزرگ‌ترین شرکت خوشه‌ای روسیه.
۱۷	یوری سلیوسار ^{۱۳}	مدیرکل شرکت یونایتد ایرکرفت ^{۱۴} شرکت صنایع هوافضایی و صنایع دفاعی روسی است، که در زمینه طراحی، تولید و فروش هواپیماهای جت مسافربری، هواپیماهای ترابری و هواگردهای نظامی فعالیت می‌کند.
۱۸	سلیمان کریموف ^{۱۵}	خاندان کریموف، کنترل شرکت پولیوس ^{۱۶} بزرگ‌ترین تولیدکننده طلا در روسیه را در اختیار دارند. وی همچنان از فعالان بزرگ بخش مسکن در روسیه است.
۱۹	ویکتور راشنیکوف ^{۱۷}	رئیس هیئت‌مدیره شرکت‌ام ام کی ^{۱۸} سومین شرکت بزرگ فولاد روسیه.
۲۰	آندری ملنیچکو ^{۱۹}	مالک شرکت یورو کم ^{۲۰} و شرکت انرژی زغال‌سنگ سیبری.
۲۱	جرمن خان ^{۲۱}	مدیرعامل گروه آلفا و شرکت نفت و گاز تی ان کی - بی پی ^{۲۲} .
۲۲	ولادیمیر لیسین ^{۲۳}	مالک شرکت نوولپتسک استیل ^{۲۴} بزرگ‌ترین شرکت تولیدکننده فولاد روسیه.
۲۳	دمی تری ریبولوفلیف ^{۲۵}	مالک شرکت اورلی کالی ^{۲۶} شرکت صنایع شیمیایی روسی بزرگ‌ترین تولیدکننده کود پتاس در جهان است.

- Gennady I. Shmal
- Alexander Vedyakhin
- Sberbank
- Kirill Shamalov
- Sergei Ivanov
- Alisher Usmanov
- Metalloinvest
- MegaFon
- Kommersant
- Yuri Shafranik
- Alexei Mordashov
- Severstal
- Yury Slyusar
- United Aircraft Corporation
- Suleyman Kerimov
- Polyus
- Victor Rashnikov
- MMK
- Andrey Melnichenko
- EuroChem Group
- German Khan
- TNK-PB
- Vladimir Lisin
- Novolipetsk Steel
- Dmitry Rybolovlev
- Uralkali

ردیف	شخصیت	حوزه نفوذ و فعالیت
۲۴	ویاچسلاو کانتور ^۱	فعال در بخش کشاورزی روسیه. مالک شرکت آکرون، ^۲ بزرگ‌ترین تولیدکننده کودهای معدنی در جهان، رئیس سابق کنگره یهودیان جهان.
۲۵	آندری گوریف ^۳	رئیس شرکت فوس آگرو، ^۴ یکی از چهار تولیدکننده بزرگ کودهای مبتنی بر فسفات در جهان.
۲۶	میخائیل فریدمن ^۵	رئیس هیئت‌مدیره گروه آلفا ^۶ - بزرگ‌ترین گروه سرمایه‌گذاری خصوصی روسیه.
۲۷	الکساندر آبراموف ^۷	مؤسس شرکت اوراز، ^۸ دومین شرکت بزرگ تولیدکننده استیل در روسیه.
۲۸	میخایل پروخوروف ^۹	شهروند روسی-اسرائیلی، مالک صندوق سرمایه‌گذاری اونیکسم ^{۱۰} فعال در بخش معدن، خدمات مالی، مسکن، رسانه و فناوری.
۲۹	لئونید بدون ^{۱۱}	از سهام‌داران اصلی شرکت لوک اویل، مالک باشگاه اسپارتاک مسکو. ^{۱۲}
۳۰	واحد علی اکبروف ^{۱۳}	کارآفرین روسی-آذربایجانی، بنیانگذار و مدیرعامل شرکت نفتی لوک اویل.
۳۱	رومن آبراموویچ ^{۱۴}	شهروند روسی-اسرائیلی-پرتغالی، مالک شرکت سرمایه‌گذاری میل هاوس. ^{۱۵}

مأخذ: بلوم برگ.^{۱۶}

شناخت و ارتباط با شخصیت‌های ذی‌نفوذ روسیه می‌تواند در فهم دیپلماسی اقتصادی و سازوکارهای فعالیت آن در کشور روسیه نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. این مهم بیشتر ناشی از جایگاه بسیار تأثیرگذار افراد در تصمیم‌سازی‌ها و سیاستگذاری‌های روسیه است.

۴-۲. عضویت در سازمان‌های بین‌المللی

روسیه در بسیاری از سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی عضو یا ناظر است. از جمله سازمان‌هایی که روسیه در آنها مشارکت فعال دارد می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد.

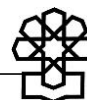
1. Vyacheslav Kantor
2. Acron Group
3. Andrey Guryev
4. PhosAgro
5. Mikhail Fridman
6. Alpha Group
7. Alexander Abramov
8. Evraz
9. Mikhail Prokhorov
10. ONEXIM Group
11. Leonid Fedun
12. Spartak Moscow
13. Vagit Alekperov
14. Roman Abramovich
15. Millhouse

16 Baker, Stephanie, Maloney, tom (2022), Half of Russia's 20 Richest Billionaires Are Not Sanctioned, Bloomberg, March 30, 2022

جدول ۵. سازمان‌هایی بین‌المللی با عضویت روسیه

ردیف	سازمان بین‌المللی
۱	سازمان ملل متحد
۲	بانک جهانی
۳	صندوق بین‌المللی پول
۴	سازمان جهانی گمرک ^۱
۵	سازمان جهانی مالکیت فکری ^۲
۶	اتاق بازرگانی بین‌المللی ^۳
۷	بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه ^۴
۸	کنفرانس تجارت و توسعه ملل متحد ^۵
۹	سازمان بین‌المللی استانداردسازی ^۶
۱۰	سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی ^۷
۱۱	فدراسیون جهانی اتحادیه‌های تجاری ^۸
۱۲	عضو ناظر سازمان جهانی تجارت ^۹ (فرایند الحاق روسیه به مراحل نهایی نزدیک شده است).
۱۳	سازمان جهانی غذا ^{۱۰}
۱۴	صندوق بین‌المللی توسعه کشاورزی ^{۱۱}
۱۵	سازمان توسعه صنعتی ملل متحد ^{۱۲}
۱۶	اتحادیه بین‌المللی ارتباطات ^{۱۳}
۱۷	سازمان جهانی گردشگری ^{۱۴}
۱۸	آژانس بین‌المللی انرژی اتمی ^{۱۵}
۱۹	سازمان علمی، فرهنگی و آموزشی ملل متحد ^{۱۶}
۲۰	سازمان بین‌المللی هوانوردی ^{۱۷}
۲۱	عضو ناظر سازمان کنفرانس اسلامی ^{۱۸}
۲۲	پلیس بین‌الملل ^{۱۹}
۲۳	سازمان بین‌المللی مهاجرت ^{۲۰}
۲۴	سازمان جهانی کار ^{۲۱}

1. World Customs Organization
2. World Intellectual Property Organization
3. International Chamber of Commerce
4. International Bank for Reconstruction and Development
5. United Nations Conference on Trade and Development
6. The International Organization for Standardization
7. Organization for Economic Co-operation and Development
8. World Federation of Direct Selling Associations
9. World Trade Organization
10. Food and Agriculture Organization
11. International Fund for Agricultural Development
12. The United Nations Industrial Development Organization
13. International Telecommunication Union
14. World Tourism Organization
15. International Atomic Energy Agency
16. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
17. International Civil Aviation Organization
18. Organization of Islamic Cooperation
19. International Criminal Police Organization
20. International Organization for Migration
21. International Labor Organization

ردیف	سازمان بین‌المللی
۲۵	عضو دائم شورای امنیت سازمان ملل متحد
۲۶	اپک ^۱
۲۸	دادگاه جرائم بین‌المللی ^۲
۲۹	اتحادیه جهانی پست ^۳

۵-۲. عضویت در سازمان‌ها و پیمان‌های دو و چندجانبه منطقه‌ای

با اهمیت یافتن روزافزون منطقه‌گرایی تجاری و تجارت منطقه‌ای، پیمان‌های دو و چندجانبه یکی از مهم‌ترین سازوکارهای افزایش تجارت خارجی است. در این راستا فدراسیون روسیه رویکرد فعالی در این زمینه داشته و در چندین سازمان و پیمان منطقه‌ای عضویت داشته و حتی در برخی از سازمان‌ها نقش مؤسس و رهبر را برعهده دارد.

جدول ۶. سازمان‌ها و پیمان‌های منطقه‌ای با عضویت روسیه

ردیف	سازمان‌ها و پیمان‌های منطقه‌ای
۱	کشورهای مستقل همسود
۲	اتحادیه اقتصادی اوراسیا
۳	سازمان همکاری شانگهای
۴	موافقت‌نامه تجارت آزاد ارمنستان و روسیه
۵	موافقت‌نامه تجارت آزاد گرجستان و روسیه
۶	موافقت‌نامه تجارت آزاد اوکراین و روسیه
۷	موافقت‌نامه تجارت آزاد قرقیزستان و روسیه

به‌رغم تلاش روسیه برای مشارکت در فرایند جهانی‌سازی اقتصاد تا قبل از ۲۰۲۲، اما بعد از جنگ اوکراین فرایند منطقه‌گرایی اقتصادی را به‌صورت جدی دنبال می‌کند. مسکو فرایند منطقه‌گرایی اقتصادی خود را بیشتر با همکاری جمهوری‌های سابق شوروی پیش می‌برد. روسیه تلاش می‌کند تا با توسعه همکاری‌های منطقه‌ای، مانع از تسری سازوکارهای تجارت منطقه‌ای دولت‌های غربی در خارج نزدیک خود شود.

1. Asia-Pacific Economic Cooperation
2. International Criminal Court
3. Universal Postal Union

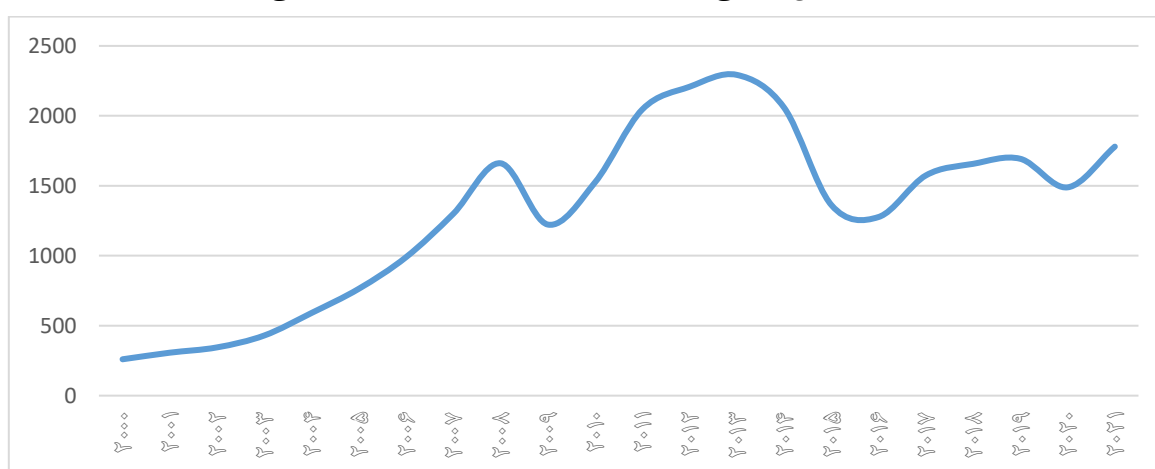
۳. اقتصاد روسیه

در این بخش، توضیحاتی به شرح زیر در مورد اقتصاد روسیه ارائه می‌شود.

۳-۱. شاخص‌های کلان اقتصاد روسیه

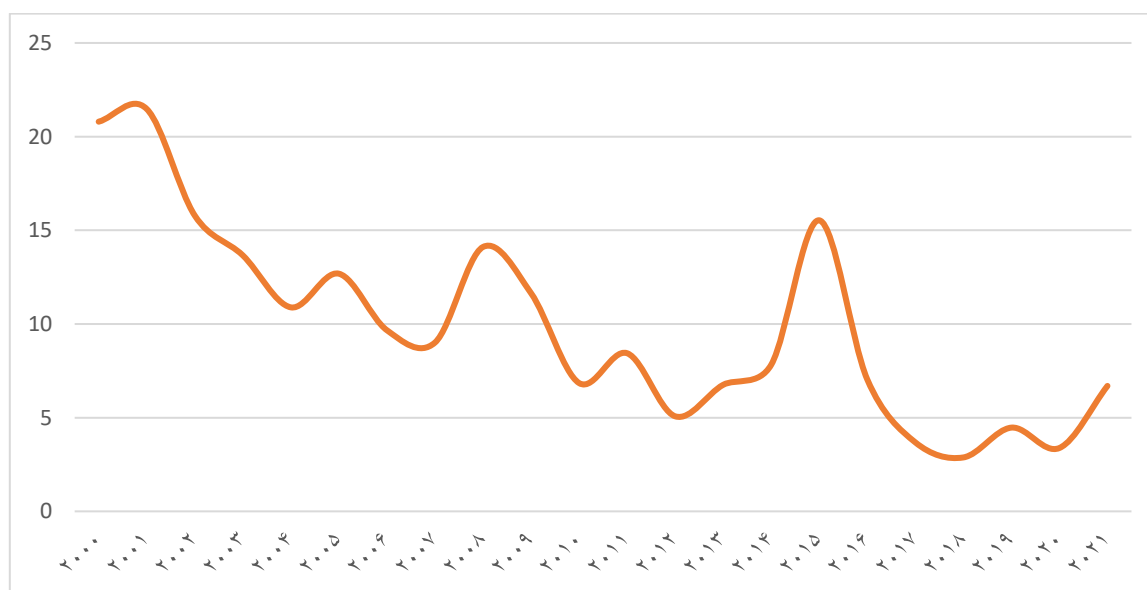
برای شناخت بهتر اقتصاد روسیه، در ادامه روند شاخص‌های مهمی چون تولید ناخالص داخلی، نرخ تورم، نرخ بیکاری، نرخ بهره واقعی، خالص تجارت کالا و خدمات و درآمد سرانه خانوار بررسی خواهد شد.

نمودار ۳. تولید ناخالص داخلی جاری روسیه (میلیارد دلار) در بازه زمانی ۲۰۰۰-۲۰۲۱

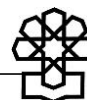

Source: <https://data.worldbank.org/indicator>

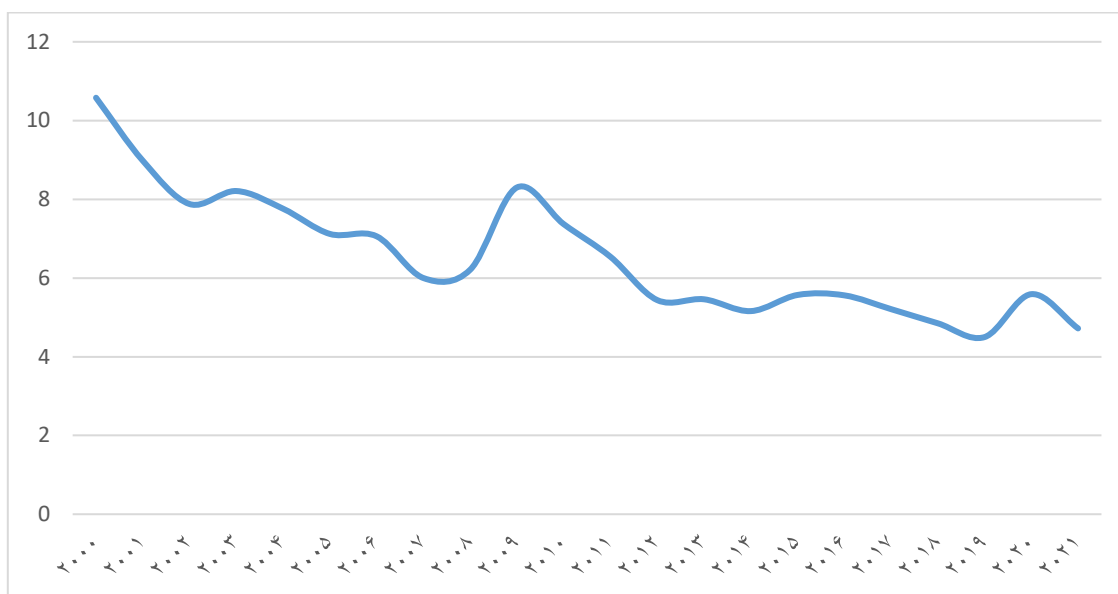
نمودار ۴. نرخ تورم روسیه (درصد) در بازه زمانی ۲۰۰۰-۲۰۲۱

Source: Ibid.

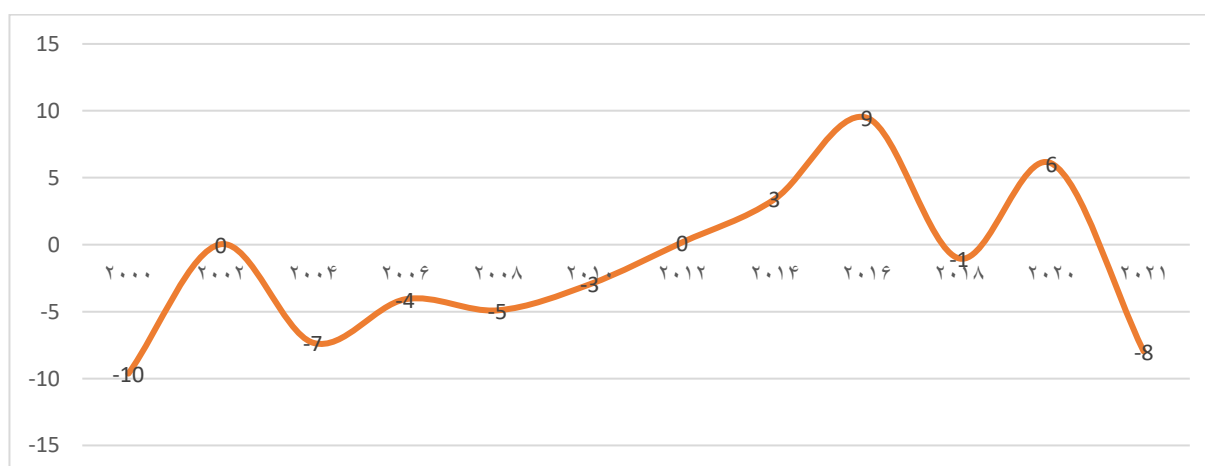

نمودار ۵. نرخ بیکاری روسیه (درصد) در بازه زمانی ۲۰۰۰-۲۰۲۱

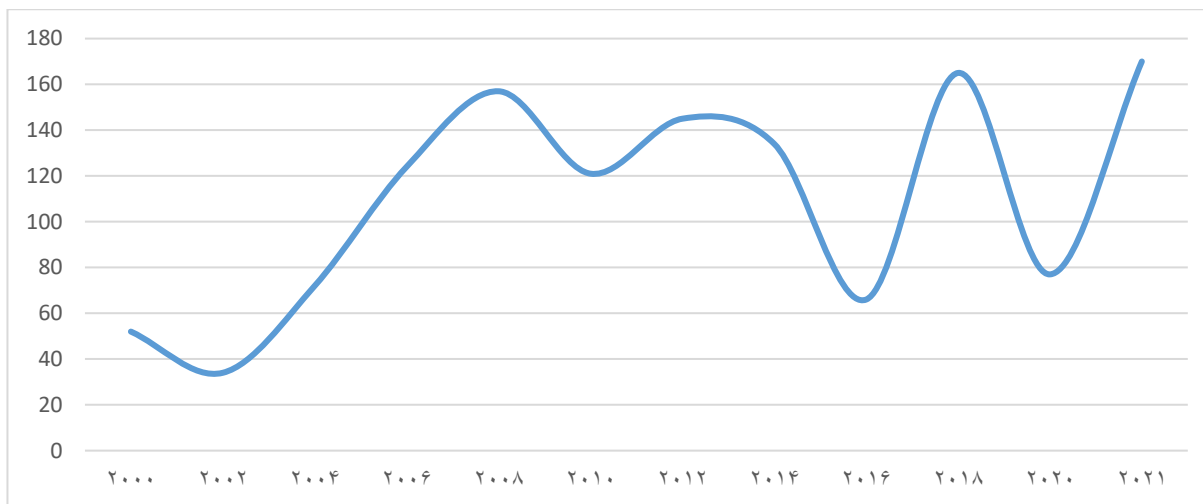
Source: Ibid.

نمودار ۶. نرخ بهره واقعی (درصد) در بازه زمانی ۲۰۰۰-۲۰۲۱

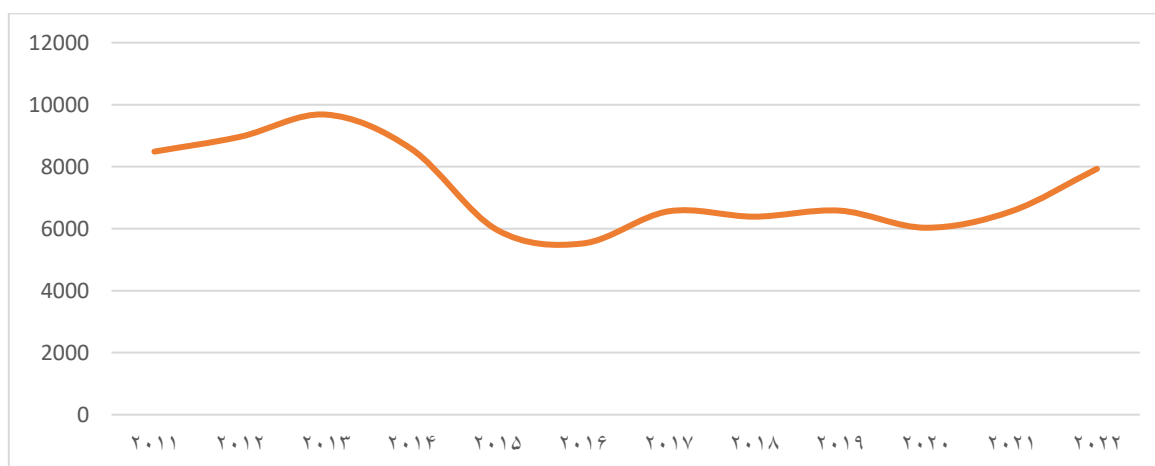
Source: Ibid.

نمودار ۷. خالص تجارت روسیه^۱ (میلیارد دلار) در بازه زمانی ۲۰۰۰-۲۰۲۱

Source: Ibid.

نمودار ۸. درآمد سرانه خانوار روسیه (دلار) در بازه زمانی ۲۰۱۱-۲۰۲۲

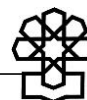

Source: <https://www.ceicdata.com/>

در سال ۲۰۲۲، تولید ناخالص داخلی روسیه ۲.۱ درصد کاهش یافت. نرخ تورم در سال ۲۰۲۲ برای اقتصاد روسیه به حدود ۱۴ درصد افزایش یافت، اما این نرخ در سال ۲۰۲۳ کاهش یافت؛ همچنین نرخ بیکاری در سال ۲۰۲۲، ۴ درصد بوده است.^۲ برآوردهای بانک جهانی، اقتصاد روسیه طی ۲۰۲۳ و ۲۰۲۴ روند پرنوسانی را تجربه خواهد کرد. احتمالاً طی سال ۲۰۲۳ صادرات نفت کاهش خواهد یافت. اما در سال ۲۰۲۴ با بازآرایی بازار نفت روسیه، بار دیگر صادرات نفت این کشور ۱.۶ درصد افزایش خواهد داشت (World Bank, 2023: 62).

۱. تجارت خالص کالا و خدمات از تسویه واردات کالاها و خدمات در برابر صادرات کالاها و خدمات حاصل می‌شود.

2. <https://www.statista.com/>.

۳-۲. ظرفیت‌های منطقه‌ای و استانی روسیه در حوزه اقتصاد

روسیه به‌عنوان پهناورترین کشور جهان، در حال حاضر دارای ۸۹ واحد فدرال است که نظام‌های حکمرانی متفاوتی بر آنها حاکم است. درواقع واحدهای فدرال به یک شیوه اداره نمی‌شوند و براساس درجه استقلال می‌توان آنها را به ۶ گونه متفاوت تقسیم‌بندی کرد. این ۶ گونه شامل، جمهوری، استان، سرزمین، استان خودگردان، ناحیه خودگردان و شهر فدرال می‌شود (سایت قانون اساسی روسیه، ماده (۶۵)).^۱ از میان ۸۹ واحد فدرال، در حال حاضر ۶ واحد مورد مناقشه بوده و ازسوی نهادهای بین‌المللی به رسمیت شناخته نشده‌اند.

باین‌حال از نظر اقتصادی و ظرفیت‌های تولیدی، می‌توان مناطق جغرافیایی روسیه را به چهار دسته عمده تقسیم‌بندی کرد.

الف) مناطقی که از نظر اقتصادی وابسته به استخراج منابع طبیعی و فسیلی هستند،

ب) مناطقی که در حوزه تولیدات صنعتی متمرکز شده‌اند،

ج) مناطقی که ظرفیت‌های بالایی برای تولید محصولات کشاورزی دارند،

د) شهرهای بزرگ و متروپل‌ها که جمعیتی بالای ۱ میلیون نفر دارند. (GIS, 2023).^۲

در ادامه به‌طور مختصر به بررسی برخی از مهم‌ترین نمونه‌ها و شهرهای تأثیرگذار در اقتصاد روسیه پرداخته می‌شود.

۳-۲-۱. مناطقی که در اقتصاد منابع طبیعی روسیه نقش دارند

نفت، گاز، زغال‌سنگ و صنعت چوب، بزرگ‌ترین منابع طبیعی روسیه هستند که می‌توان بر این اساس مناطق این کشور را مورد شناسایی قرار داد. مهم‌ترین منطقه نفتی روسیه که در فهرست نواحی خودمختار روسیه قرار دارد، منطقه خانتی-مانسی^۳ است. این منطقه فوق‌العاده مهم برای روسیه، در سیبری غربی قرار گرفته و نزدیک به ۸۱ میلیارد بشکه نفت خام را در خود جای داده است. در تصویر ۱، می‌توان موقعیت جغرافیایی منطقه خانتی-مانسی را مشاهده کرد.

1. Government of Russian Federation, Constitution of the Russian Federation, Article 65

2. Gontmakher, Evgeny (2023), Russia's regions face the war economy, Gis Report online, January, 2023

3. Khanty-Mansi Okrug

تصویر ۱. منطقه خانتی-مانسی، مهم‌ترین منطقه نفتی روسیه

علاوه‌براین، منطقه یامالو-ننتس^۱ نیز که در مرز مشترک با منطقه خانتی-مانسی قرار دارد، به‌عنوان مهم‌ترین منطقه گازی روسیه قلمداد می‌شود که قطب اصلی تولید گاز این کشور به‌شمار می‌رود. این مناطق نقش بسیار حائز اهمیتی در اقتصاد روسیه داشته و به‌نوعی موتور محرک رشد اقتصادی و تولید ناخالص داخلی این کشور به‌شمار می‌آیند. در تصویر ۲، منطقه یامالو-ننتس مشاهده می‌شود.

تصویر ۲. منطقه یامالو-ننتس، قطب تولید گاز روسیه

سومین منطقه مهم در اقتصاد منابع طبیعی روسیه که حجم قابل توجهی از معادن زغال‌سنگ این کشور را در خود جای داده است، منطقه کمروف^۲ است. این منطقه نیز همانند دو منطقه دیگر بخشی از تقسیم‌بندی استانی روسیه هستند. در تصویر ۳، موقعیت منطقه کمروف مشاهده می‌شود.

1. Yamalo-Nenets
2. Kemerovo

تصویر ۳. منطقه کمروف، قطب تولید زغال سنگ روسیه

چهارمین منطقه مهم و استراتژیک در اقتصاد منابع طبیعی روسیه را باید منطقه کارلیا دانست که در فهرست جمهوری‌های روسیه قرار دارد. این منطقه قطب اصلی تولید گاز و صنعت چوب در روسیه است.

تصویر ۴. منطقه کارلیا، قطب تولید کاغذ و صنعت چوب روسیه

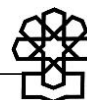
اقتصاد این مناطق به شدت متکی بر صادرات بوده و تابع روابط روسیه با غرب است؛ پس از جنگ اوکراین و اعمال تحریم‌های غرب بر اقتصاد روسیه، وضعیت اقتصادی این مناطق نیز رو به وخامت گذاشته شده است. به طور نمونه، تولید گاز در منطقه ساخالین روسیه در اکتبر ۲۰۲۲ در مقایسه با اکتبر ۲۰۲۱ به میزان ۳۹.۸ درصد کاهش یافته است. همچنان که در منطقه کارلیا در همین بازه زمانی، صنعت کاغذ و چوب این کشور نیز با کاهش ۶.۱ درصدی روبه‌رو بوده است. کاهش تولید و در نتیجه کاهش صادرات سبب شده تا این مناطق به شدت دچار کمبود بودجه شوند.

۲-۲-۳. مناطق صنعتی

دومین دسته از مناطق روسیه شامل شهرها و استان‌هایی است که در تولیدات صنعتی متمرکز شده‌اند. مهم‌ترین عرصه فعالیت این مناطق در بخش صنعتی روسیه شامل تولید خودرو، متالوژی، پتروشیمی و تولید کود است. منطقه کالوگا^۱ که در فهرست استان‌های روسیه قرار دارد، قطب تولید خودرو این کشور به شمار می‌رود. این منطقه را می‌توان یکی از توسعه‌یافته‌ترین استان‌های روسیه به شمار آورد. بسیاری از شرکت‌های بزرگ خودروسازی جهان همانند فولکس واگن، میتسوبیشی، پژو، ولوو و همچنین بسیاری دیگر از شرکت‌های سرآمد صنعت جهان همانند سامسونگ و ... در این منطقه فعالیت می‌کنند.

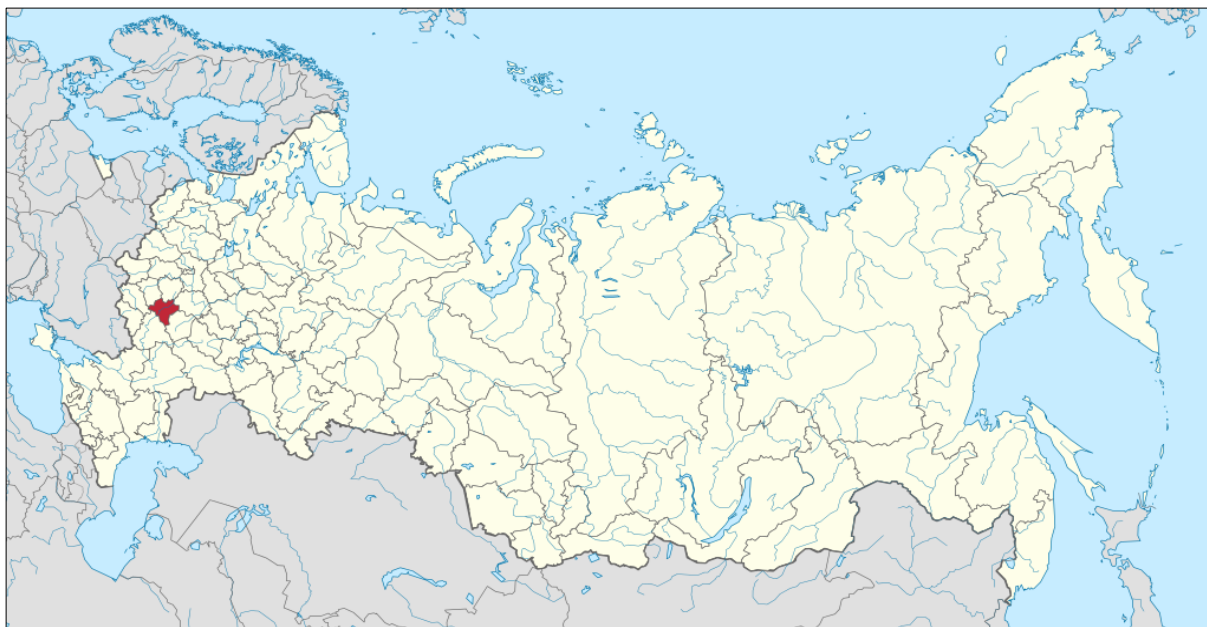
تصویر ۵. منطقه کالوگا، قطب تولید خودرو و ماشین‌آلات روسیه

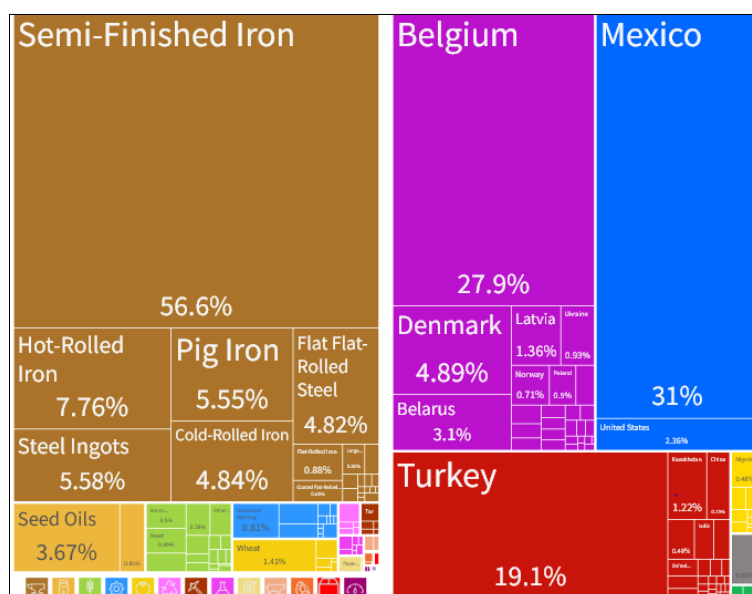
منطقه صنعتی دیگر روسیه که به‌طور خاص در زمینه صنعت فلزات و متالوژی فعالیت دارند، منطقه لیپتسک است که این منطقه نیز همانند منطقه کالوگا در غرب روسیه قرار گرفته است. در تصویر ۶، موقعیت جغرافیایی این منطقه نشان داده شده است.

تصویر ۶. منطقه لیپتسک، قطب صنعت متالوژی روسیه

همان‌طور که در نقشه تجاری این شهر مشاهده می‌شود، عمده صادرات صورت گرفته از این منطقه، ناظر بر فلزات و از آن جمله آهن و استیل است. بلژیک، مکزیک و ترکیه نیز از جمله مقاصد اصلی صادراتی این منطقه شمار می‌آیند.

تصویر ۷. نقشه تجاری منطقه لیپتسک روسیه (ژانویه ۲۰۲۲)

مأخذ: سایت OEC.World.

ناگفته پیداست که باتوجه به مقاصد صادراتی این شهر، تحریم‌ها توانسته بر تجارت این منطقه نیز تأثیر بسزایی بگذارد. لذا طبق آمارهای به‌دست آمده صادرات این منطقه در اکتبر ۲۰۲۲ در مقایسه با مدت زمان مشابه سال گذشته، ۱۴.۲ درصد کاهش داشته است.

وجود منابع نفت و گاز فراوان در روسیه سبب شده تا صنعت پتروشیمی ازجمله مهم‌ترین منابع بخش صنعتی این کشور باشد. در این زمینه می‌توان خاطر نشان کرد که ازجمله مهم‌ترین مناطقی که در صنعت پتروشیمی روسیه نقش مهمی ایفا می‌کنند، یاروسلاول^۱ است. این منطقه در ۲۵۰ کیلومتری شمال شرق مسکو قرار دارد.

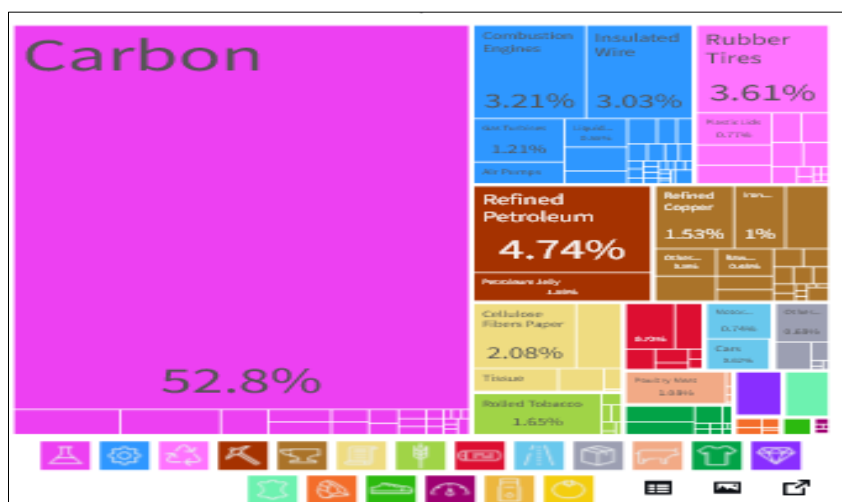
تصویر ۸. منطقه یاروسلاول، قطب پتروشیمی روسیه

همان‌طور که در نقشه تجاری این شهر مشاهده می‌شود، ۵۲ درصد صادرات این منطقه کربن بوده و مابقی شامل محصولات پتروشیمی شامل محصولات پلاستیکی، سوخت، لاستیک خودرو و ... می‌شود. در سال ۲۰۲۲، لهستان، اسپانیا و بلاروس در زمره مهم‌ترین مقاصد اصلی صادرات مواد پتروشیمی این منطقه بوده‌اند.

1. Yaroslavl

تصویر ۹. نقشه تجاری منطقه یاروسلاول

مأخذ: OEC.World.

با شروع تحریم‌های غرب علیه روسیه، صادرات منطقه یاروسلاول نیز کاهش یافته است. درواقع نوع بازار روسیه در بخش پتروشیمی که عمده‌تأثیر همکاری با کشورهای غربی و اروپایی استوار شده، سبب شد تا صادرات این منطقه در اکتبر ۲۰۲۲ در مقایسه با مدت زمانی سال قبل از آن، ۶۰۱ درصد کاهش یابد. علاوه بر صنعت پتروشیمی، روسیه دست برتر را در تولید کود جهان در اختیار دارد. در میان شهرهای صنعتی روسیه، منطقه نووگوراد^۱ مهم‌ترین منطقه تولید کود این کشور به‌شمار می‌رود.

تصویر ۱۰. منطقه نووگوراد، قطب تولید کود روسیه

۴۰ درصد از تولید ناخالص داخلی این منطقه، به تولیدات صنعتی و از آن جمله کود اختصاص یافته است. موقعیت جغرافیایی این منطقه به گونه‌ای است که در نزدیکی بزرگ‌ترین شهرهای روسیه و مراکز اقتصادی روسیه یعنی مسکو و سنت پترزبورگ قرار گرفته است. بزرگ‌ترین تولیدکنندگان کود در روسیه از جمله شرکت آکرون در این منطقه فعالیت می‌کنند (سایت شورای فدراسیون مجمع فدرال دولت روسیه).^۱ بخش مهم دیگری از مناطق صنعتی روسیه در کنار رود ولگا توسعه یافته است. از جمله این مناطق می‌توان به منطقه پرم اشاره کرد.

نکته مهمی که در رابطه با فعالیت‌های صنعتی روسیه باید بدان اشاره کرد، کاهش تولید و صادرات این بخش بوده که عمدتاً در نتیجه تحریم‌های اقتصادی غرب روی داده است. با این حال، تنها بخش صنعتی روسیه که طی بحران اخیر، رشد چشمگیری داشته است، صنعت تسلیحاتی روسیه بوده که به طور مشخص در منطقه اورال روسیه واقع شده است. بزرگ‌ترین شرکت دفاعی روسیه، اورال واگونزاد، در این منطقه قرار گرفته است که طی ماه‌های پس از جنگ به طور بی‌وقفه و با چند برابر ظرفیت کار کرده است (GIS, 2023).^۲

۳-۲-۳. مناطق کشاورزی روسیه

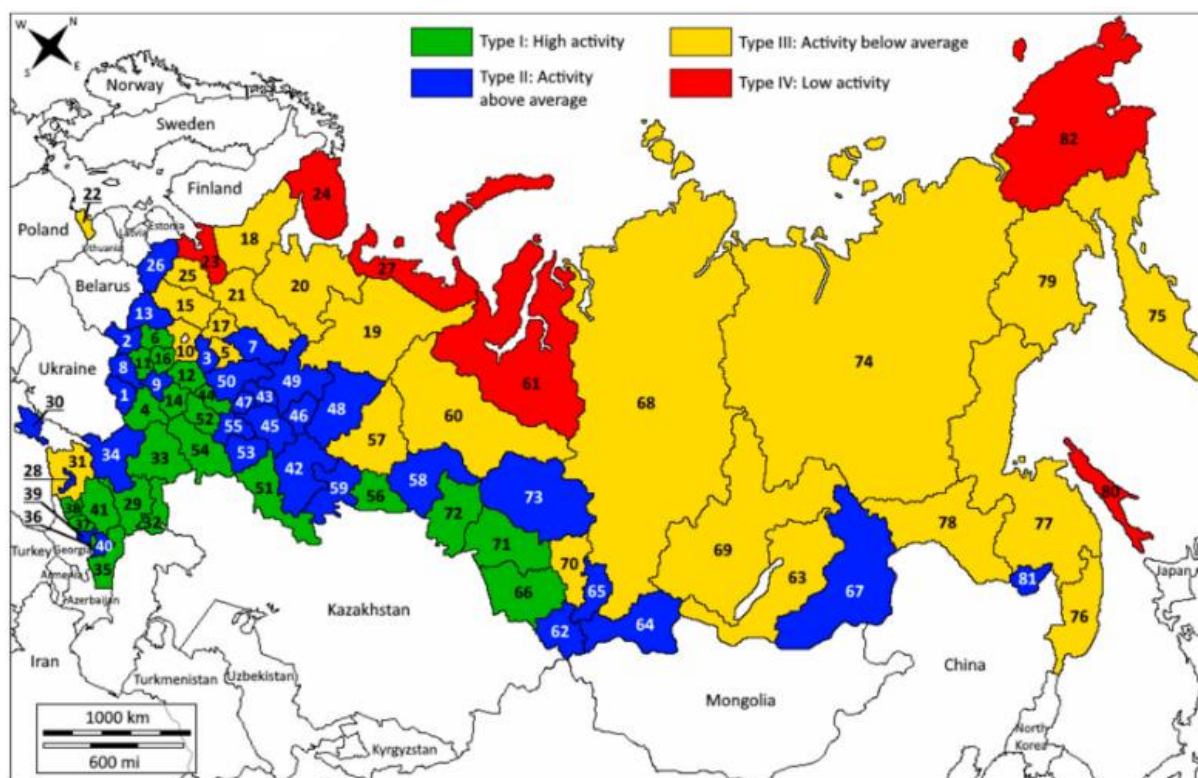
مناطق حاصلخیز و مناسب برای کشاورزی در جنوب روسیه قرار دارند. بخش کشاورزی روسیه عمدتاً در مناطق حاشیه‌ای و حومه شهرها توسعه یافته است. با وجود اینکه عمدتاً شاخص بهره‌وری نیروی کار در بخش کشاورزی روسیه پایین‌تر از سایر بخش‌هاست، اما میان مناطق روستایی روسیه نیز تفاوت‌های قابل ملاحظه‌ای در این زمینه وجود دارد. مناطق جنوب غربی روسیه به دلیل برخورداری از خاک حاصلخیز و نزدیکی به بازار مصرف وضعیت بهتری را در تولید

1. Novogorod Region, Federation Council Of the Federal Assembly of the Russian Federation

2. Gontmakher, Evgeny (2023), Russia's Regions Face the war Economy, Gis Report Online, January, 2023

محصولات کشاورزی، اشتغال و بهره‌وری نیروی کار دارند. برخلاف آنکه در مناطقی همچون جنوب سیبری، به‌دلیل دوری از بازار مصرف، هم در زمینه کشاورزی و هم در زمینه صنعت، توانایی رقابت با دیگر مناطق را ندارند. مناطق جنوب سیبری روسیه هم از حیث زیرساخت، قابلیت اتصال به بازار مصرف اروپا را ندارند و هم از حیث محدودیت‌های تجاری، نمی‌توانند در بازار همسایگان آسیایی روسیه نیز ایفای نقش کنند (Lasserve, Blöchliger, 2018: 21). در تصویر ۱۱، مناطق حاصلخیز روسیه مشاهده می‌شود.

تصویر ۱۱. سطح کشت‌پذیری مناطق مختلف روسیه

Source: Erokhin, Gao, Ivolga, 2020: 10

همان‌طور که در این نقشه (که مبتنی بر تحقیقات کمی پژوهشگران انجام شده) نشان داده شده مناطق جنوب روسیه کاملاً در زمینه تولید محصولات کشاورزی دست برتر را در مقایسه با سایر مناطق دارند. همان‌طور که این نقشه نشان می‌دهد، بخش وسیعی از این کشور در زمینه تولید محصولات کشاورزی، فاقد ظرفیت‌های لازم هستند که معمولاً در اقتصاد روسیه نقش‌های دیگری ایفا می‌کنند. تحقیقات نشان می‌دهد در میان مناطق مختلف روسیه نیز عملکرد یکسانی در زمینه تولیدات کشاورزی وجود ندارد و برخی مناطق نسبت به دیگر مناطق قابلیت بیشتری در این زمینه دارند. باتوجه به تصویر بالا باید خاطر نشان کرد که مناطق مختلف روسیه از حیث کشت‌پذیری به چهار دسته تقسیم می‌شوند. دسته اول این مناطق که به‌رنگ سبز نشان داده شده‌اند، مناطقی هستند که بیشترین قابلیت و مناسب‌ترین خاک را برای تولید محصولات کشاورزی دارند. مناطق سبزرنگ به‌طور مشخص مناطقی هستند که مناسب تولید گندم و غلات بوده و درواقع نقطه ثقل کشاورزی روسیه هستند. مناطق آبی رنگ عموماً مراتع و کشتزارها را دربرمی‌گیرد.

مناطق شمالی روسیه که به رنگ قرمز و زرد نشان داده شده‌اند به دلیل اینکه غالباً جنگل بوده و یا باتلاقی هستند یا فاقد ظرفیت لازم برای کشاورزی بوده و یا عملکرد بسیار ضعیفی در این زمینه دارند (Erokhin, Gao, Ivolga, 2020: 10-11).

تحلیل این نقشه نشان می‌دهد که اگرچه بخش عمده خاک روسیه قابلیت کشاورزی ندارد، اما این کشور عملکرد قابل قبولی به‌ویژه در حوزه غلات داشته باشد. با توجه به اینکه مناطق کشاورزی روسیه عموماً در جنوب این کشور قرار دارند، امکان همکاری در این زمینه برای جمهوری اسلامی ایران بیش‌ازپیش فراهم است. این مناطق به دلیل برخورداری از ظرفیت‌های ترانزیتی و دسترسی به بازار، از موقعیت درخور توجهی برخوردار بوده که این مهم امکان توسعه همکاری با جمهوری اسلامی ایران را بیش‌ازپیش فراهم می‌کند.

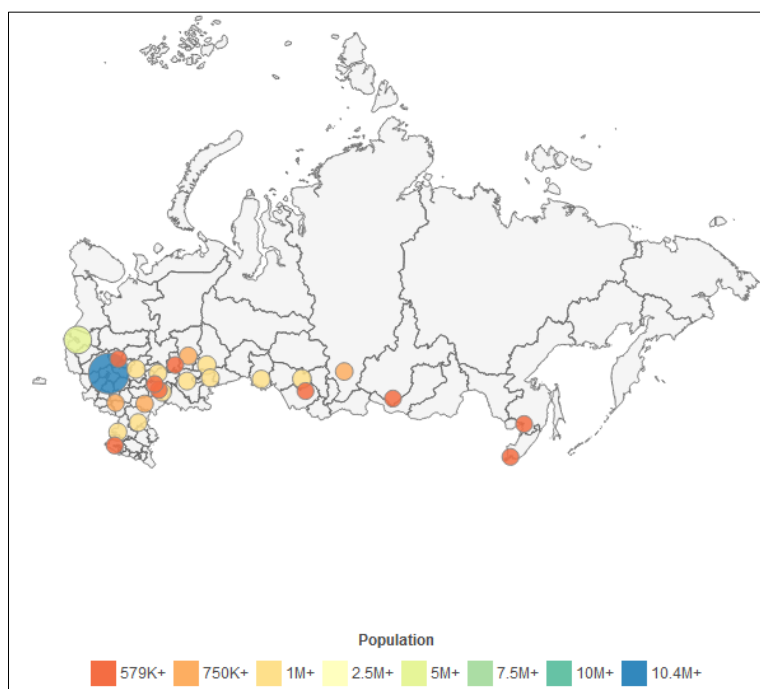
۴-۲-۳. کلان‌شهرها و متروپل‌ها

چهارمین دسته از مناطق روسیه را می‌توان شامل متروپل‌ها دانست که مهم‌ترین ویژگی‌های آن، جمعیت بالای ۱ میلیون نفر است. براساس آخرین آمارهای موجود در سال ۲۰۲۳ شهرهای ذیل در فهرست متروپل‌های روسی قرار دارند (سایت بررسی جمعیت جهان، ۲۰۲۳).^۱ مسکو، سنت‌پترزبورگ، نووسیبیرسک،^۲ یکتاترینبورگ،^۳ کازان،^۴ نیژنی نووگوراد،^۵ چلیابینسک،^۶ سامارا،^۷ اوف،^۸ روستوف،^۹ او مسک،^{۱۰} ولوگوارد.^{۱۱}

در میان کلان‌شهرهای روسی، مسکو با فاصله بزرگ‌ترین شهر از نظر جمعیت و هم از حیث تولید ناخالص است. در این شهر بیش از ۱۰ میلیون نفر زندگی می‌کنند. بعد از مسکو، شهر سنت‌پترزبورگ و نووسیبیرسک در رده‌های بعدی بیشترین جمعیت شهری قرار دارند. در این رابطه باید خاطرنشان کرد که اکثریت شهروندان روسیه شهرنشین هستند که به‌طور تقریبی ۷۴ درصد از آنها در شهرهای توسعه‌یافته‌تر روسیه سکونت دارند (همان).^{۱۲} در تصویر ۱۲، پراکندگی جمعیتی روسیه مشخص شده است.

-
1. Population of Cities in Russia(2023),World Population Review
 2. Novosibirsk
 3. Yekaterinburg
 4. Kazan
 5. Nizhniy Novgorod
 6. Chelyabinsk
 7. Samara
 8. Ufa
 9. Rostov-na-Donu
 10. Omsk
 11. Volgograd
 12. Population of Cities in Russia(2023),World Population Review

تصویر ۱۲. نقشه پراکندگی جمعیتی روسیه

مأخذ: سایت بررسی جمعیت جهان.

براساس نقشه پراکندگی جمعیتی روسیه، در انطباق با تمرکز تولیدات کشاورزی و صنعتی روسیه در مناطق جنوب غربی، عمده جمعیت این کشور نیز در این ناحیه ساکن هستند. نکته‌ای که در این رابطه باید بدان اشاره کرد شکل فعالیت‌های اقتصادی و تولیدی در متروپل‌ها و کلان‌شهرهای روسی است. باتوجه به اقتضائات پژوهش امکان بررسی اقتصاد تمامی کلان‌شهرهای روسیه وجود ندارد. البته این موضوع خود نیازمند پژوهشی مجزا و مفصل است. اما در اینجا صرفاً به بررسی اقتصاد مسکو پرداخته می‌شود.

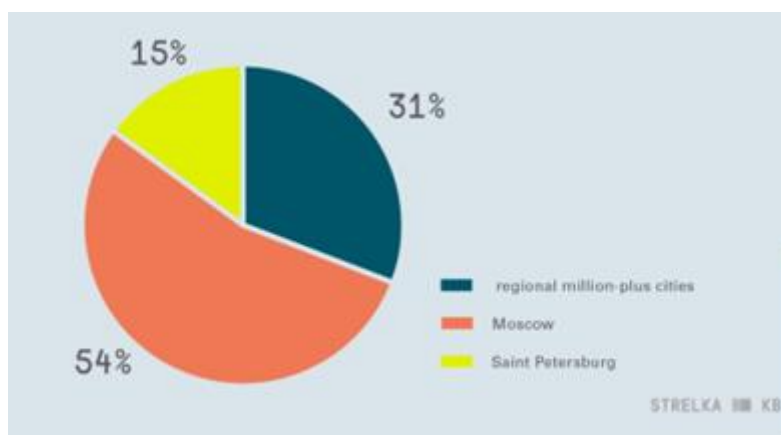
شهر مسکو با بیشترین جمعیت به‌عنوان پایتخت روسیه، توسعه‌یافته‌ترین شهر این کشور به‌شمار می‌آید. فاصله توسعه‌یافتگی مسکو با سایر شهرهای روسیه که دارای جمعیتی بالای ۱ میلیون نفر هستند، به اندازه‌ای است که به نوشته روزنامه مسکو تایمز یک قرن زمان لازم است تا این شهرها، به سطح توسعه‌یافتگی مسکو دست یابند (روزنامه مسکو تایمز، مارس ۲۰۱۹).^۱ این مهم به‌طور مشخص نشان‌دهنده توسعه نامتوازن در روسیه است.

درواقع مبتنی بر شاخص، تولید ناخالص متروپلی (GMP)، بودجه، کیفیت محیط شهری و سطح سرمایه‌گذاری عدم توازن جدی میان مسکو و شهرهای بالای یک میلیون نفر جمعیت وجود دارد. این مهم سبب شده تا سهم شهر مسکو در اقتصاد روسیه حتی با دیگر کلان‌شهرهای روسیه نیز قابل مقایسه نباشد. درحالی‌که متروپل‌های روسیه، یک‌سوم کل تولید ناخالص داخلی روسیه را در اختیار دارد و بیش از نیمی از آن یعنی در حدود ۵۴ درصد تنها در مسکو تولید می‌شود (Strelka KB's Center for Urban Economy, 2022).^۲

1. Major Russian Cities Need 100 Years to Reach Moscow's Development Level, Study Says (2019), Moscow Times, 27th March

2. Strelka KB's Center for Urban Economy(2022), the Economy of Million-Plus Cities: the Right to Develop, <https://media.strelka-kb.com/gdpcities-en>

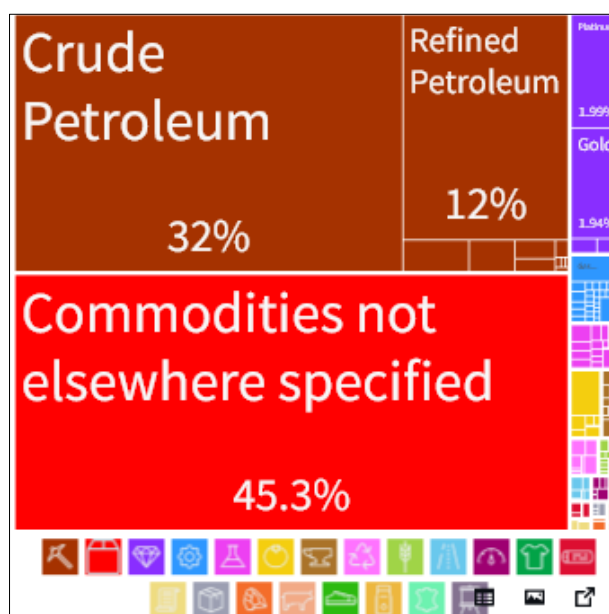
نمودار ۹. ساختار تولید ناخالص شهرهای بالاتر از یک میلیون نفر جمعیت (GMP) در روسیه

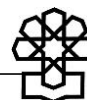

مأخذ: استریلیکا.

در این زمینه حتی اختلافی بزرگ میان روسیه و سنت‌پترزبورگ نیز وجود دارد؛ به‌طوری‌که تولید مسکو نزدیک به ۴ برابر سنت‌پترزبورگ است. این مهم نشان می‌دهد که تا چه اندازه شهر مسکو در اقتصاد روسیه سهم بزرگی دارد و البته به همان میزان نشان‌دهنده اقتصاد نابرابر و عدم توسعه‌یافتگی هم‌زمان شهرها در این کشور بزرگ است. براساس این سهم بزرگ و نقش چشمگیری که مسکو در اقتصاد روسیه ایفا می‌کند، لازم است تا وضعیت اقتصاد این شهر با دقت بیشتری مورد بررسی قرار بگیرد. همان‌طور که در تصویر ۱۳ مشاهده می‌شود اقتصاد مسکو مبتنی بر درآمدهای نفتی است. نیمی از درآمدهای شهر مسکو از طریق صادرات نفت خام و فراورده تأمین می‌شود. این درحالی است که بخش قابل‌توجهی از درآمدهای این شهر براساس مقوله‌بندی‌های موجود قابل تشخیص نیست.

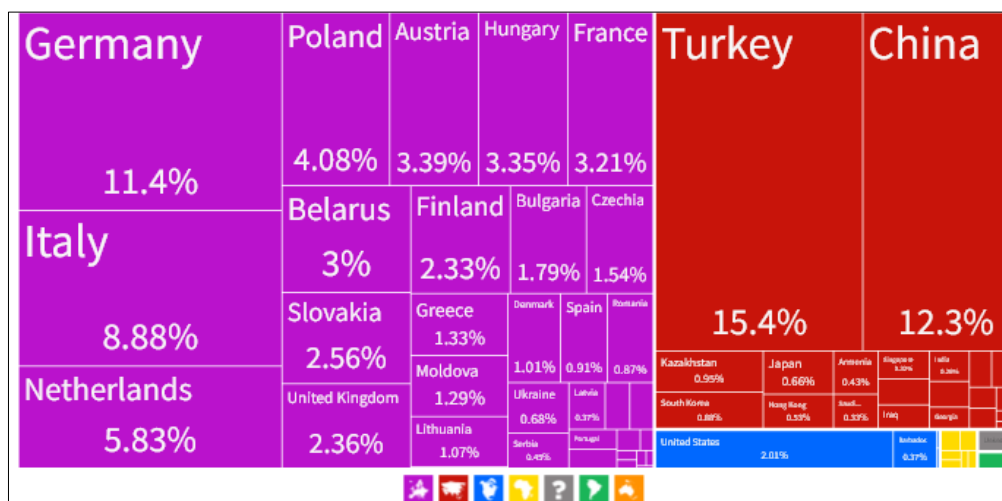
تصویر ۱۳. تجارت خارجی شهر مسکو براساس اقلام صادراتی

همان‌طور که در این نقشه مشاهده می‌شود، مسکو در تجارت خارجی خود یک شهر کاملاً وابسته به نفت و درآمدهای نفتی است. در عین حال، مقاصد صادراتی این شهر، کاملاً متنوع است. در تصویر ۱۴، مقاصد صادراتی این شهر مشاهده می‌شود.

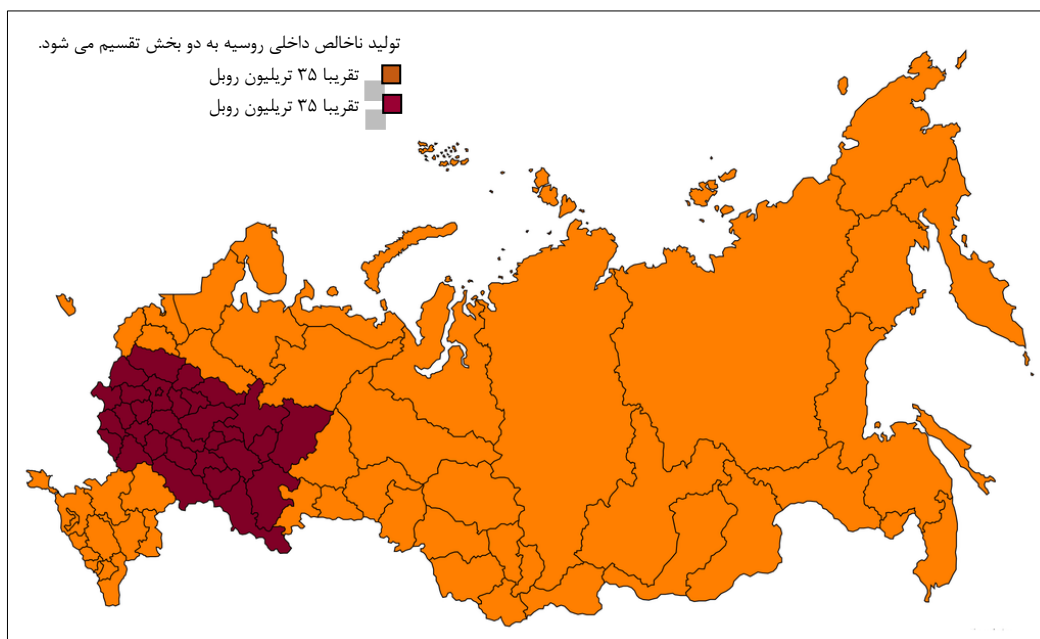
تصویر ۱۴. توزیع جغرافیایی صادرات شهر مسکو

همان‌طور که در تصویر بالا مشاهده می‌شود، ترکیه به عنوان همسایه جمهوری اسلامی ایران بزرگ‌ترین شریک تجاری شهر مسکو به شمار می‌رود. چین و آلمان هم در رده‌های بعدی قرار دارند. عموماً صادرات مسکو به دو بخش اروپایی و آسیای میانه و شرق دور تقسیم شده است. نکته غم‌انگیز این تصویر، آن است که هیچ اثری از جمهوری اسلامی ایران حتی در کم‌ترین مقیاس نیز مشاهده نمی‌شود.

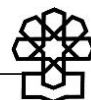
در پایان این بخش از بررسی اقتصاد روسیه باید اشاره کرد که سهم مناطق مختلف این کشور براساس توانمندی‌های تولیدی و صنعتی در تولید ناخالص داخلی این کشور کاملاً نابرابر است. مناطق غربی روسیه که شامل تنها ۱۰ درصد از خاک روسیه است، به تنهایی ۵۰ درصد از کل تولید ناخالص داخلی این کشور را دربرمی‌گیرند. این ناحیه که عمدتاً از نظر جمعیتی پرتراکم است، از نظر سطح توسعه‌یافتگی و ظرفیت‌های اقتصادی، توانایی بالاتری نسبت به سایر مناطق دارد. تطبیق نقشه‌ها نشان می‌دهد این مناطق از حیث نوع تقسیم‌بندی‌های سیاسی و اداری روسیه، استان یا به تعبیر روسی، اوبلاست هستند. به تعبیر دیگر می‌توان گفت، مناطقی از روسیه که هم از حیث تولید ناخالص داخلی و هم از حیث تراکم جمعیتی وضعیت بهتر و بالاتری دارند، عموماً در فهرست استان‌های این کشور قرار دارند. در تصویر ۱۵، می‌توان تولید ناخالص داخلی روسیه را براساس مناطق مختلف مشاهده کرد.

تصویر ۱۵. تولید ناخالص داخلی روسیه براساس محدوده جغرافیایی

۳-۳. چشم‌انداز و استراتژی بلندمدت کشور روسیه

در ۷ مه ۲۰۱۸ رئیس‌جمهور روسیه، دستورالعمل شماره ۲۰۴ «در مورد اهداف ملی و وظایف استراتژیک توسعه فدراسیون روسیه برای دوره تا ۲۰۲۴» را صادر کرد. این دستورالعمل، اهداف زیر را که باید تا سال ۲۰۲۴ محقق شود، ارائه می‌دهد: تأمین رشد پایدار جمعیت، افزایش امید به زندگی تا ۷۸ سال، افزایش درآمد مؤثر شهروندان و رشد مزایای بازنشستگی، کاهش مضاعف فقر، بهبود شرایط مسکن بیش از ۵ میلیون خانواده، سرعت‌بخشیدن به توسعه فناوری و افزایش ۵۰ درصدی نهادهای فناوری، اجرای سریع فناوری‌های دیجیتال در اقتصاد و حوزه اجتماعی، ورود روسیه به پنج اقتصاد بزرگ جهان و سرعت رشد اقتصادی بالاتر از حد متوسط در جهان با حفظ ثبات اقتصاد کلان از جمله نرخ تورم کمتر از ۴ درصد؛ یکی از اهداف، تشکیل بخش تولیدی و کشاورزی صادراتی پرمحصول است و انتظار می‌رود این بخش براساس فناوری‌های معاصر و پرسنل بسیار واجد شرایط توسعه یابد.

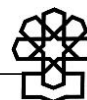
جدول ۷. خلاصه‌ای از اهداف و چشم‌انداز کشور روسیه تا سال ۲۰۲۴

ردیف	حوزه	اهداف و چشم‌انداز
۱	توسعه جمعیتی	دستیابی به اهداف زیر و ارقام معیار: افزایش امید به زندگی سالم به ۶۷ سال، افزایش نرخ باروری کل به ۱.۷. افزایش درصد شهروندان با سبک زندگی سالم و همچنین افزایش درصد شهروندانی که به‌طور سیستماتیک درگیر آمادگی جسمانی و ورزشی هستند.
۲	مراقبت‌های بهداشتی	میزان بیماری‌های سیستم گردش خون (به ۴۵۰ مورد در هر ۱۰۰۰۰۰ نفر جمعیت)، میزان مرگ‌ومیر ناشی از تومورها از جمله موارد بدخیم (به ۱۸۵ مورد در هر ۱۰۰۰۰۰ نفر جمعیت)، میزان مرگ‌ومیر نوزادان (به ۴.۵ مورد در هر ۱۰۰۰ تولد). رفع کسری پرسنل در مراکز مراقبت‌های اولیه پزشکی؛ اطمینان از پوشش سالانه معاینه پزشکی پیشگیرانه برای همه شهروندان؛ حصول اطمینان از در دسترس بودن بهینه امکانات مراقبت‌های پزشکی اولیه برای جمعیت (از جمله ساکنان شهرک‌های واقع در مناطق دور افتاده)، بهینه‌سازی کار در مراکز مراقبت‌های اولیه پزشکی، کاهش زمان انتظار برای شهروندان در مراکز گفته شده، ساده‌سازی مراحل تنظیم قرار ملاقات با پزشک؛ افزایش حجم خدمات پزشکی صادراتی کمتر از چهار برابر در مقایسه با سطح ۲۰۱۷ (به ۱ میلیارد دلار در سال).
۳	آموزش	اطمینان از رقابت جهانی آموزش روسیه، تضمین جایگاه روسیه در میان ده کشور برتر جهان از نظر کیفیت آموزش عمومی؛ تربیت افراد به‌صورت هماهنگ رشد یافته و دارای مسئولیت اجتماعی براساس ارزش‌های اخلاقی و معنوی مردم روسیه.
۴	مسکن و محیط شهری	دستیابی به اهداف و ارقام زیر: تهیه مسکن ارزان‌قیمت برای خانواده‌هایی با درآمد متوسط از جمله ایجاد گزینه خرید (ساخت) مسکن با استفاده از وام با نرخ بهره زیر ۸ درصد؛ افزایش حجم ساخت‌وساز مسکن به ۱۲۰ میلیون مترمربع سالانه؛ افزایش ریشه‌ای سطح راحتی محیط شهری، افزایش شاخص کیفیت محیط شهری برای ۳۰ درصد جمعیت، به نصف رساندن تعداد شهرهای دارای محیط نامطلوب شهری که در شاخص مذکور محاسبه شده است؛ ایجاد سازوکاری برای مشارکت مستقیم شهروندان در ایجاد یک محیط راحت شهری، افزایش نسبت شهروندان مشارکت‌کننده در حل مسائل مربوط به محیط شهری به ۳۰ درصد و اطمینان از کاهش مداوم موجودی مسکن که برای تأمین هزینه زندگی نامناسب است.
۵	زیست‌محیطی	کاهش ریشه‌ای آلودگی هوای جوی در مراکز بزرگ صنعتی، از جمله کاهش میزان انتشار آلاینده‌های هوا در اکثر شهرهای آلوده به میزان کمتر از ۲۰ درصد، افزایش کیفیت آب آشامیدنی مردم، از جمله برای ساکنان شهرک‌هایی که سیستم‌های مدرن تأمین آب متمرکز ندارند، توان بخشی زیست‌محیطی رودخانه‌ها، از جمله رودخانه ولگا و حفظ سیستم‌های منحصربه‌فرد آب، از جمله دریاچه‌های بایکال و تله‌تسکو و حفظ تنوع بیولوژیکی، از جمله ایجاد حداقل ۲۴ منطقه طبیعی ویژه محافظت شده.
۶	جاده‌های مطمئن و باکیفیت بالا	افزایش نسبت جاده‌های منطقه‌ای مطابق با الزامات قانونی در کل طول آنها به کمتر از ۵۰ درصد (در مقایسه با طول آنها در ۳۱ دسامبر ۲۰۱۷) و همچنین تصویب الزامات گفته شده توسط مقامات عمومی منطقه‌ای که باید براساس الزامات سطح فدرال برای ایمنی جاده‌ها انجام شود؛ کاهش سهم جاده‌های فدرال و منطقه‌ای که بیش از حد بارگیری شده‌اند در کل طول آنها کمتر از ۱۰ درصد نسبت به سال ۲۰۱۷ است. کاهش دو برابری در تعداد بخش‌های دارای غلظت تصادفات (مناطق حادثه‌خیز) شبکه راه نسبت به سال ۲۰۱۷. کاهش مرگ‌ومیر ناشی از تصادفات جاده‌ای با ضریب ۳.۵ نسبت به سال ۲۰۱۷-به میزان بیش از ۴ مرگ در هر ۱۰۰۰۰۰ نفر جمعیت (مرگ‌ومیر صفر تا سال ۲۰۳۰).
۷	بهره‌وری نیروی کار و حمایت از اشتغال	افزایش بهره‌وری نیروی کار در بنگاه‌های اقتصادی متوسط و بزرگ بخش‌های اساسی اقتصاد غیرمنبع‌محور حداقل ۵ درصد در سال؛ شرکت سالانه حداقل ۱۰ منطقه فدراسیون روسیه در برنامه فوق‌الذکر. مشارکت حداقل ۱۰،۰۰۰ شرکت متوسط و بزرگ بخش‌های اصلی مبتنی بر منابع غیراقتصادی در برنامه فوق‌الذکر.
۸	علم	اطمینان از جایگاه روسیه در میان پنج کشور برتر، انجام تحقیقات و توسعه علمی در مناطق تعیین شده توسط اولویت‌های توسعه علمی؛ اطمینان از جذابیت کار در روسیه برای دانشمندان برجسته روسی و خارجی و محققان جوان آینده‌دار؛ رشد سریع هزینه‌های داخلی از محل همه منابع تحقیق و توسعه علمی در مقایسه با رشد تولید ناخالص داخلی کشور.
۹	اقتصاد دیجیتال	افزایش سه برابری در هزینه‌های داخلی (محاسبه شده به نسبت GDP) از همه منابع برای توسعه اقتصاد دیجیتال در مقایسه با سال ۲۰۱۷؛ ایجاد زیرساخت‌های اطلاعاتی و مخابراتی پایدار و ایمن برای انتقال سریع، پردازش و ذخیره‌سازی مقدار زیادی داده که توسط همه سازمان‌ها و خانواده‌ها قابل دسترسی است. استفاده غالب مقامات و سازمان‌های عمومی و شهری از نرم‌افزارهای ساخت داخل.

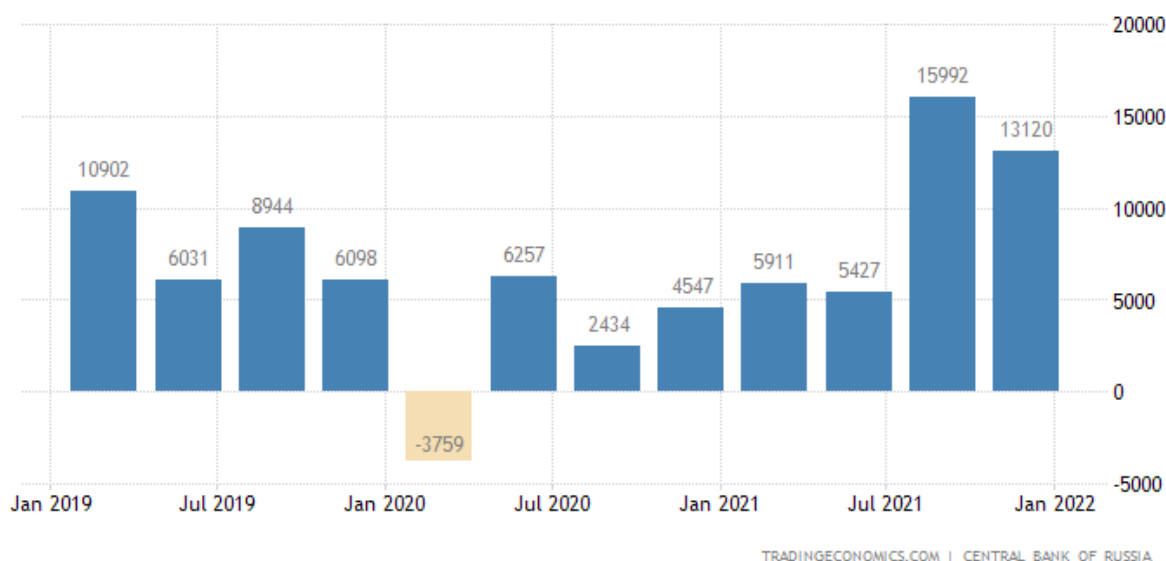
اهداف و چشم‌انداز	حوزه	ردیف
الف) تقویت هویت مدنی روسیه براساس ارزش‌های معنوی، اخلاقی و فرهنگی مردم روسیه؛ ب) ایجاد بازسازی مجتمع‌های موزه‌ای برای آموزش فرهنگی، ازجمله سالن‌های کنسرت، تئاتر، موسیقی، رقص و سایر مدارس هنرهای خلاق و همچنین فضاهای نمایشگاهی؛ ج) تهیه مدارس و کالج‌های کودکان برای موسیقی، مدارس هنری و رقص و کالج‌ها و آموزشگاه‌های هنرهای خلاق با تجهیزات و مواد لازم؛ د) حمایت از جوانان مستعد در موسیقی، ازجمله ایجاد ارکستر سمفونیک جوانان ملی. ه) ایجاد (بازسازی) سازمان‌هایی از نوع باشگاه برای تفریح فرهنگی در شهرک‌های روستایی، توسعه کتابخانه‌های شهرداری؛ و) ایجاد سالن کنسرت مجازی در کمتر از ۵۰۰ شهر روسیه؛ ز) ایجاد شرایط برای نمایش فیلم‌های ملی در شهرک‌های زیر ۵۰۰۰۰ نفر جمعیت؛ ح) آموزش حرفه‌ای پرسنل در زمینه فرهنگ؛ ط) نوسازی تئاترهای نوجوانان منطقه‌ای و شهری و تئاترهای عروسکی از طریق بازسازی و تعمیرات سرمایه‌ای. ی) پشتیبانی از حرکات داوطلبانه، ازجمله در زمینه حفظ میراث فرهنگی.	فرهنگ	۱۰
افزایش تعداد شاغلین در حوزه مشاغل کوچک و متوسط، ازجمله مشاغل منحصربه‌فرد به عدد ۲۵ میلیون نفر.	پروژه‌های ملی منطقه‌ای برای توسعه مشاغل کوچک و متوسط و حمایت از مالکیت انفرادی	۱۱
ایجاد بخش‌های رقابتی غیرمنبع‌محور جهانی در صنعت تولید، کشاورزی و صنعت خدمات به‌طوری‌که کل سهم کالاها و خدمات صادراتی آنها نباید کمتر از ۲۰ درصد از تولید ناخالص داخلی کشور باشد؛ دستیابی به حجم کالاهای صادراتی و غیرمرتبط با انرژی (به‌صورت پولی) سالانه کمتر از ۲۵۰ میلیارد دلار، ازجمله کالاهای مهندسی -۵۰ میلیارد دلار سالانه، محصولات کشاورزی-۴۵ میلیارد دلار سالانه و همچنین خدمات صادراتی-سالانه ۱۰۰ میلیارد دلار، ایجاد یک سیستم مؤثر برای تقسیم‌کار و همکاری تولید در اتحادیه اقتصادی اوراسیا به‌دلایل افزایش حجم تجارت بین کشورهای عضو اتحادیه با ضریب ۱.۵ و افزایش حجم سرمایه‌گذاری‌های تجمعی با ضریب ۱.۵.	توسعه همکاری‌های بین‌المللی و صادرات	۱۲
استفاده از کریدورهای حمل‌ونقل «غرب-شرق» و «شمال-جنوب» برای حمل بار، ازجمله: ساخت و نوسازی بخش‌های روسی جاده‌های مربوط به مسیر حمل‌ونقل بین‌المللی «اروپا-چین غربی». افزایش ظرفیت بنادر دریایی روسیه، ازجمله بندرهای خاور دور، شمال غربی، ولگا-کاسپین و حوضه آذوف-دریای سیاه؛ توسعه مسیر دریای شمال و افزایش جریان کالا از طریق آن به ۸۰ میلیون تن. کاهش زمان سفر با راه‌آهن برای کانتینرهای باری، به‌ویژه در مسیر شرق دور به مرز غربی روسیه به هفت روز و همچنین چهار برابر کردن حجم محموله کانتینر ترانزیت، حمل شده توسط راه‌آهن؛ ایجاد مراکز حمل‌ونقل و لجستیک چندحالتی گره‌ای. افزایش ظرفیت حمل‌ونقل راه‌آهن بایکال/آمور و ترانس سبیری با ضریب ۱.۵ تا ۱۸۰ میلیون تن. افزایش ظرفیت حمل خطوط ریلی به بندرگاه‌های آذوف/حوزه دریای سیاه.	نوسازی و گسترش زیرساخت‌ها	۱۳

۴. سرمایه‌گذاری خارجی در کشور روسیه

همان‌طور که در نمودار شماره ۱۰. مشاهده می‌شود در جولای ۲۰۲۱ بالغ بر ۱۵ میلیون دلار تا ژانویه ۲۰۲۲، حجم سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشور روسیه بالغ بر ۱۳ میلیارد دلار بوده که با شروع جنگ اوکراین، این مهم با سقوط چشمگیری روبه‌رو بوده است (نمودار ۱۱). بررسی روند سرمایه‌گذاری خارجی در کشور روسیه نشان می‌دهد که تمایل کمتری ازسوی سرمایه‌گذاران بین‌المللی برای کار و سرمایه‌گذاری در این کشور وجود دارد. همان‌طور که در نمودار ۱۰ مشاهده می‌شود، روند سرمایه‌گذاری خارجی در این کشور، پرنوسان و نزولی بوده است.

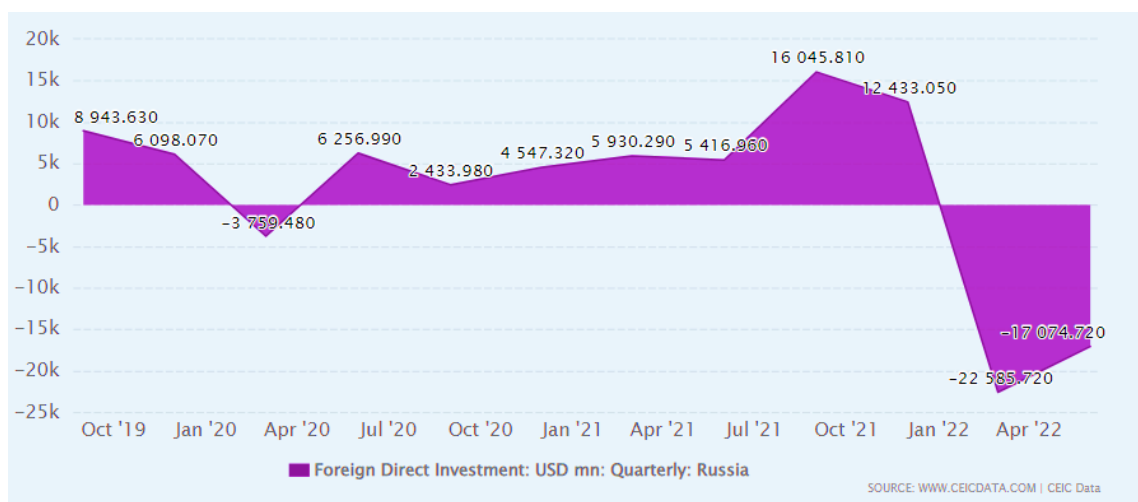
نمودار ۱۰. حجم سرمایه‌گذاری خارجی در کشور روسیه از ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۲ (میلیون دلار)

مأخذ: بانک مرکزی روسیه.

با وجود اینکه در سال ۲۰۲۱، بیشترین حجم سرمایه‌گذاری در کشور روسیه انجام شده، اما این میزان در سال ۲۰۲۲ با کاهش جدی روبه‌رو بوده است. آمار بانک مرکزی روسیه نشان می‌دهد که روند سرمایه‌گذاری خارجی در این کشور اگرچه در مقایسه با سال‌های ۲۰۱۹ و ۲۰۲۰ با رشد قابل توجهی همراه بوده، اما جنگ اوکراین و تحریم‌های اقتصادی علیه روسیه به وضوح سبب شده تا سرمایه‌گذاران خارجی رغبت کمتری به مشارکت در پروژه‌های اقتصادی روسیه داشته باشند. این میزان در برخی آمارها به گونه‌ای است که نوعی بحران سرمایه‌گذاری خارجی را در این کشور به نمایش می‌گذارد.

نمودار ۱۱. سقوط سرمایه‌گذاری خارجی در کشور روسیه در سال ۲۰۲۲

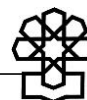
همان‌طور که در نمودار ۱۱ نشان می‌دهد، با تداوم جنگ اوکراین در سال ۲۰۲۲، علاوه بر اینکه سایر شاخص‌های اقتصادی این کشور دچار افت و کاهش شده، به‌طور مشخص سرمایه‌گذاری خارجی در نتیجه تحریم‌های اقتصادی با سقوط چشمگیری همراه بوده، به‌گونه‌ای که در آوریل سال ۲۰۲۲، روند سرمایه‌گذاری خارجی منفی شده است. این مهم بدان معناست که شرکت‌های فعال در روسیه، سرمایه‌های خود را به خارج از این کشور انتقال داده‌اند. توجه به این نکته اساسی است که عمده کشورهای سرمایه‌گذار در روسیه، همان کشورهایی هستند که در نتیجه جنگ اوکراین، دست به تحریم علیه روسیه زدند. در جدول ۸ این مهم نمایش داده شده است.

جدول ۸. سرمایه‌گذاری خارجی در کشور روسیه به تفکیک کشورها تا سال ۲۰۲۲

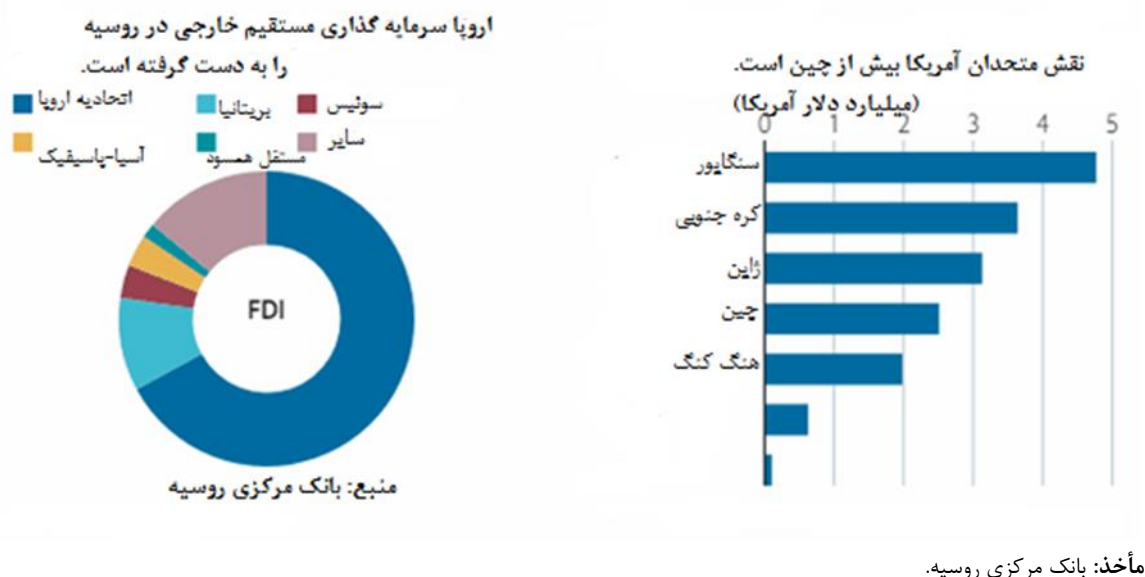
کشور	حجم اسمی سرمایه‌گذاری به میلیون دلار	درصد سرمایه‌گذاری خارجی در روسیه
قبرس	۱۵۸.۱۲۳	۳۳.۰٪
برمودا	۴۲.۳۷۹	۸.۹٪
هلند	۳۹.۸۲۴	۸.۳٪
بریتانیا	۳۸.۸۶۷	۸.۱٪
فرانسه	۲۳.۱۸۴	۴.۸٪
باهاما	۲۲.۹۶۰	۴.۸٪
آلمان	۱۹.۶۷۷	۴.۱٪
سوئیس	۱۴.۷۱۴	۳.۱٪
اتریش	۶.۴۰۵	۱.۳٪
فنلاند	۶.۲۶۸	۱.۳٪
لوکزامبورگ	۶.۲۴۷	۱.۳٪
ایرلند	۵.۴۵۴	۱.۱٪
ایتالیا	۴.۸۵۶	۱.۰٪
ایالات متحده آمریکا	۴.۳۵۰	۰.۹٪
جزایر ویرجین/بریتانیا	۴.۲۷۷	۰.۹٪

مأخذ: بانک مرکزی روسیه.

مبتنی بر جدول ۸ همان‌طور که در بالا یاد شد، کشورهای اروپایی با هدف وابسته‌سازی اقتصادی روسیه به خود، بزرگ‌ترین سرمایه‌گذاران خارجی در این کشور بوده‌اند. در واقع اروپایی‌ها در مقابل وابستگی خود به گاز روسیه، طی سال‌های گذشته تلاش کرده‌اند تا با سرمایه‌گذاری در اقتصاد روسیه، مسکو را در زمینه سرمایه‌گذاری خارجی شکننده کرده و به خود وابسته سازند. این استراتژی در ادبیات اقتصاد سیاسی بین‌الملل عموماً در نتیجه تلاش دوطرف برای ایجاد وابستگی در عرصه اقتصادی ایجاد می‌شود. در نمودار ۱۲ می‌توان به‌صورت بهتری، میزان سرمایه‌گذاری و مداخله کشورهای اروپایی در اقتصاد روسیه را مشاهده کرد.

نمودار ۱۲. حجم سرمایه‌گذاری مناطق مختلف جهان در روسیه

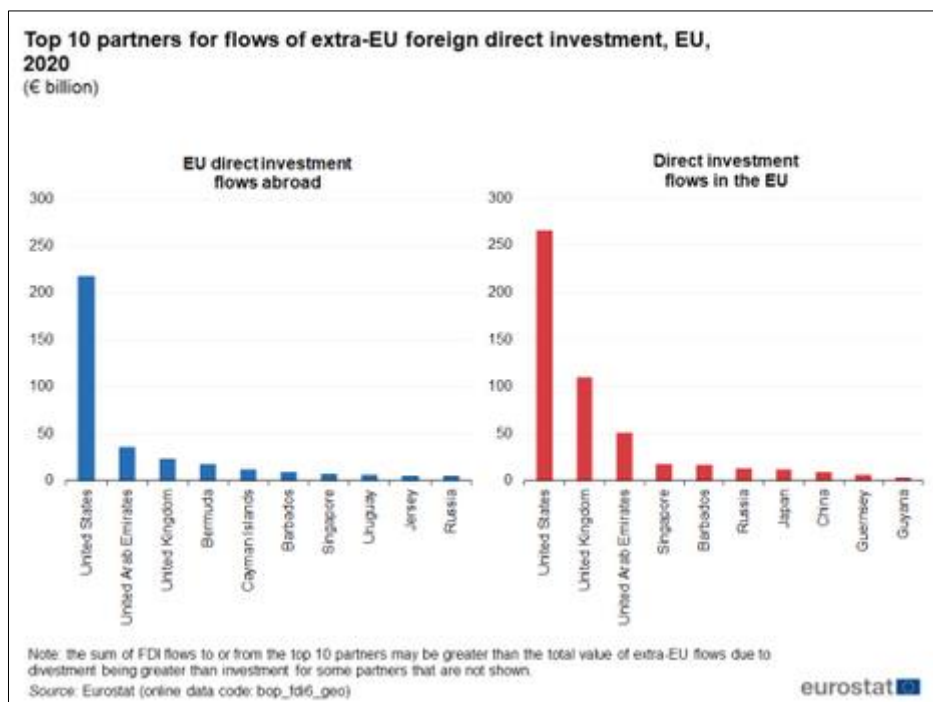
همان‌طور که در نمودار بالا مشاهده می‌شود اتحادیه اروپا به همراه بریتانیا و سوئیس به تنهایی بیش از ۸۰ درصد حجم سرمایه‌گذاری در روسیه را تشکیل می‌دهند. علاوه بر این، در اقتصادهای توسعه یافته شرق آسیا نیز عموماً کشورهای بیشترین سرمایه‌گذاری را در روسیه انجام داده‌اند که از متحدان ایالات متحده آمریکا به شمار می‌روند. سنگاپور با سرمایه‌گذاری نزدیک به ۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۱ بزرگ‌ترین سرمایه‌گذار آسیایی در کشور روسیه بوده است. این در حالی است که چین که عموماً به عنوان یک شریک برای روسیه معرفی می‌شود تنها کمی بیش از ۲ میلیارد دلار در اقتصاد روسیه سرمایه‌گذاری کرده است (اکنومیک اینتلیجنس، ۲۰۲۲).^۱ لذا برخی معتقدند با وقوع بحران اوکراین و خروج سرمایه‌گذاران اروپایی از کشور روسیه، عملاً سرمایه‌گذاری در این کشور مرده است.

روسیه طی سال‌های گذشته و البته پیش از بحران اوکراین نیز تلاش کرده بود تا حجم سرمایه‌گذاری خارجی خود در کشورهای اروپایی را افزایش دهد. از سال ۲۰۱۷ تا ۲۰۲۰، روسیه تقریباً ۱ درصد از کل سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی که شامل ۶۴۳ قرارداد به ارزش ۱۵ میلیون یورو می‌شود را در اروپا به اجرا گذاشته است. (اینوستمند مانیتور، ۲۰۲۲)^۲

1. Economic Intelligence(2022), Ukraine Crisis: Implications for Asia, Economic Intelligence, February 17th 2022

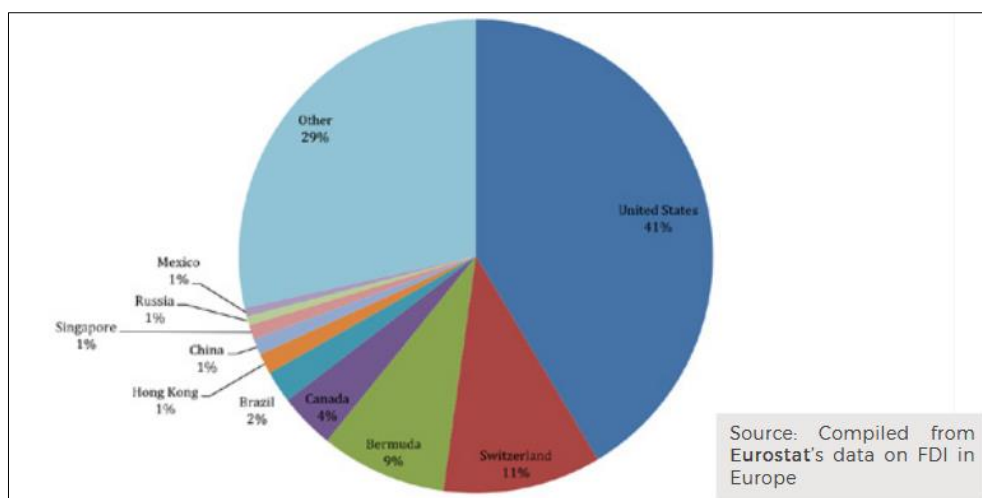
2. Shehadi, Sebastian(2022), Foreign Investment to Russia is Dead as a Doornail': What now for a Country in Which Companies Cannot Invest or Divest?, Investment Monitor, March 03, 2022

نمودار ۱۳. بزرگ‌ترین کشورهای سرمایه‌گذار در اتحادیه اروپا

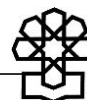

همان‌طور که در نمودار ۱۳ مشاهده می‌شود، ایالات متحده هم به‌عنوان مبدأ و هم به‌عنوان مقصد سرمایه‌گذاری خارجی اتحادیه اروپا، رتبه نخست را از آن خود دارد. امارات متحده عربی در خروجی سرمایه‌گذاری خارجی و بریتانیا در ورودی سرمایه‌گذاری خارجی رتبه دوم را دارد. مبتنی بر این حجم سرمایه‌گذاری می‌توان درصد سرمایه‌گذاری کشورها در اتحادیه اروپا را در نمودار ۱۴ مشاهده کرد.

نمودار ۱۴. نسبت سرمایه‌گذاری خارجی کشورها در اتحادیه اروپا

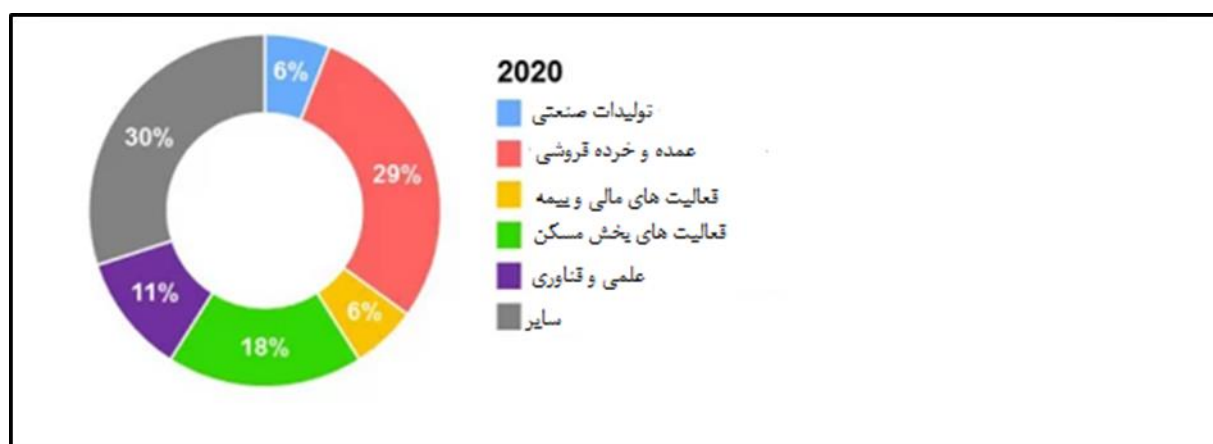
مأخذ: یورواستات.

ایالات متحده آمریکا با بیش از ۲۵۰ میلیون یورو سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در اتحادیه اروپا، ۴۱ درصد حجم سرمایه‌گذاری خارجی اتحادیه اروپا را به خود اختصاص داده است. در مقابل کشور روسیه به همراه مکزیک، روسیه، سنگاپور، چین و هنگ‌کنگ، تنها ۱ درصد از کل سرمایه‌گذاری خارجی روسیه را انجام داده‌اند (Yu, Smith, 2017: 28).

آنچه در رابطه با سرمایه‌گذاری خارجی روسیه در اتحادیه اروپا قابل توجه است، شیوه و مدل کنش و فعالیت‌های این کشور در بازار اروپاست. در سال ۲۰۲۰، اشخاص و شرکت‌های روسی، بر ۳۰ هزار شرکت مستقر در اتحادیه اروپا که در زمینه‌هایی همچون عمده و خرده‌فروشی، معامله املاک و بخش‌های فنی، علمی و تخصصی فعالیت دارند؛ نفوذ و کنترل داشته‌اند. نفوذ بیش از اندازه و رو به گسترش روسیه در اتحادیه اروپا سبب شد تا دولت‌هایی اروپایی با هدف کاهش نقش روسیه در اقتصاد اروپا، تحریم‌های سنگینی را علیه افراد و شرکت‌های روسی اعمال کنند (ترید واچ، ۲۰۲۲).^۱ در نمودار ۱۵، کنترل روسیه بر شرکت‌های اروپایی به تفکیک هر بخش مشخص شده است.

نمودار ۱۵. کنترل روسیه بر شرکت‌های اروپایی به تفکیک هر بخش

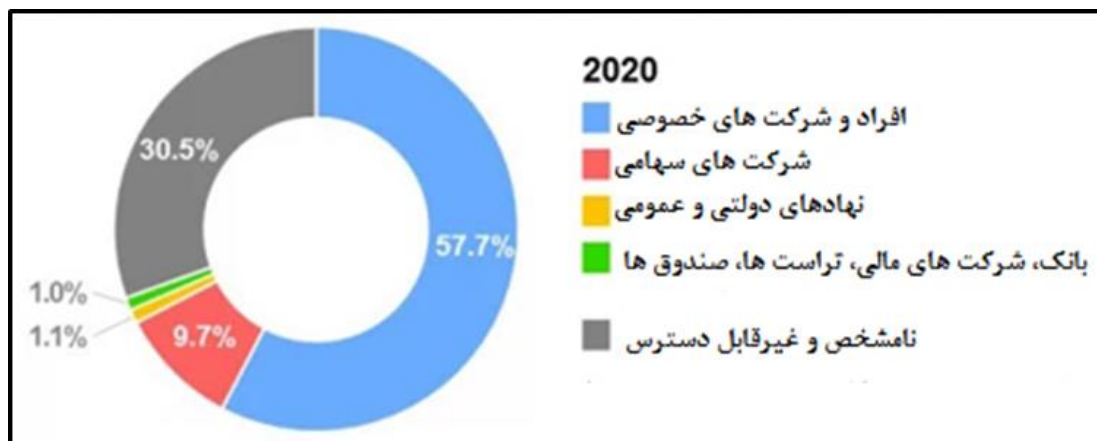

مأخذ: ترید واچ.

مدل نفوذ و عملکرد دیپلماسی اقتصادی روسیه در اروپا به وضوح نشان می‌دهد که این کشور تلاش سازمان‌یافته‌ای را برای کنترل اقتصاد اروپا در پیش گرفته است. عمده سرمایه‌گذاری خارجی روسیه در اروپا در بخش خرده‌فروشی و عمده‌فروشی صورت می‌پذیرد. علاوه بر این، روسیه تلاش مضاعفی برای حضور در بخش مسکن، بیمه و تأمین مالی در اروپا دارد. آنچه در این زمینه قابل توجه است، ماهیت و شیوه فعالیت روسیه در کشورهای اروپایی است که عموماً با محوریت اشخاص ذی‌نفوذ و الیگارش‌هایی که در بالا اسامی برخی از آنها یاد شد، صورت می‌پذیرد.

1. François-Charles Laprévotte, Vladimir Novak & João Francisco Barreiros(2022), EU On Alert Towards Russian FDI, Retrieved from <https://www.clearlytradewatch.com/2022/04/eu-on-alert-towards-russian-fdi/>.

نمودار ۱۶. مدل نفوذ روسیه در اقتصاد اروپا به تفکیک نوع شرکت‌ها

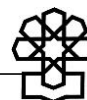
مأخذ: همان.

همان‌طور که در نمودار ۱۶ قابل مشاهده است، مسکو بیشتر فعالیت‌ها و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی خود در اروپا را براساس روابط فردی و خانوادگی انجام داده و نهادهای عمومی، دولت‌ها و حکومت نقش بسیار اندکی در فعالیت‌های اقتصادی روسیه در اروپا به خود اختصاص داده‌اند. لذا اتحادیه اروپا در نخستین اقدامات تحریمی خود علیه روسیه، دارایی افراد و نزدیکان پوتین را در اروپا مسدود کرد که این مهم تأثیر بسزایی بر قدرت و تأثیرگذاری روسیه در اقتصاد اروپا داشته است (همان).^۱ این مهم نشان‌دهنده سبک نفوذ اقتصادی روسیه در بازارهای جهانی است. درواقع می‌توان این‌گونه برداشت کرد که روسیه دیپلماسی اقتصادی مسیر دوم را در سیاست منطقه‌ای و بین‌المللی خود بر دیپلماسی رسمی ترجیح می‌دهد و بیشتر می‌کوشد تا از مسیرهای شخصی و غیررسمی برای توسعه تجارت منطقه‌ای خویش استفاده کند.

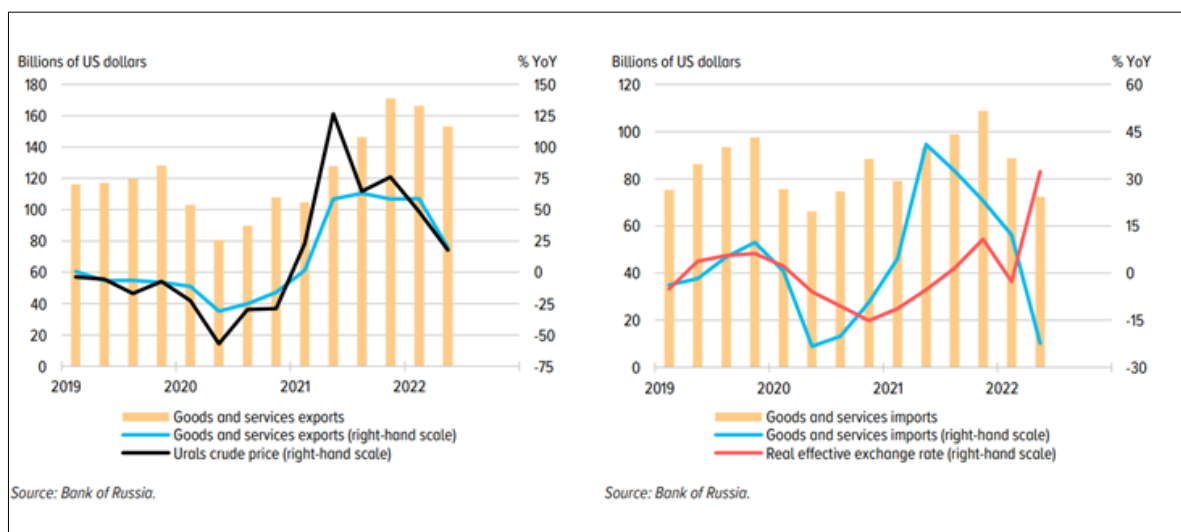
۵. تجارت خارجی روسیه

وضعیت تجارت خارجی روسیه به دلیل تحولات سیاسی و ژئوپلیتیک، پراخت و خیز بوده است. روس‌ها به یمن برخورداری از منابع غنی نفت و گاز، حضور فعالی در بازارهای جهانی دارند. این مهم ازسوی دیگر سبب شده تا این کشور بیشتر به‌عنوان یک صادرکننده مواد خام معرفی شود. در ادامه به بررسی دقیق‌تر تجارت خارجی این کشور پرداخته می‌شود.

1. François-Charles Laprévotte, Vladimir Novak & João Francisco Barreiros(2022), EU On Alert Towards Russian FDI, <https://www.clearytradewatch.com/2022/04/eu-on-alert-towards-russian-fdi/>.

نمودار ۱۷. وضعیت واردات و صادرات روسیه

مأخذ: بانک مرکزی روسیه.

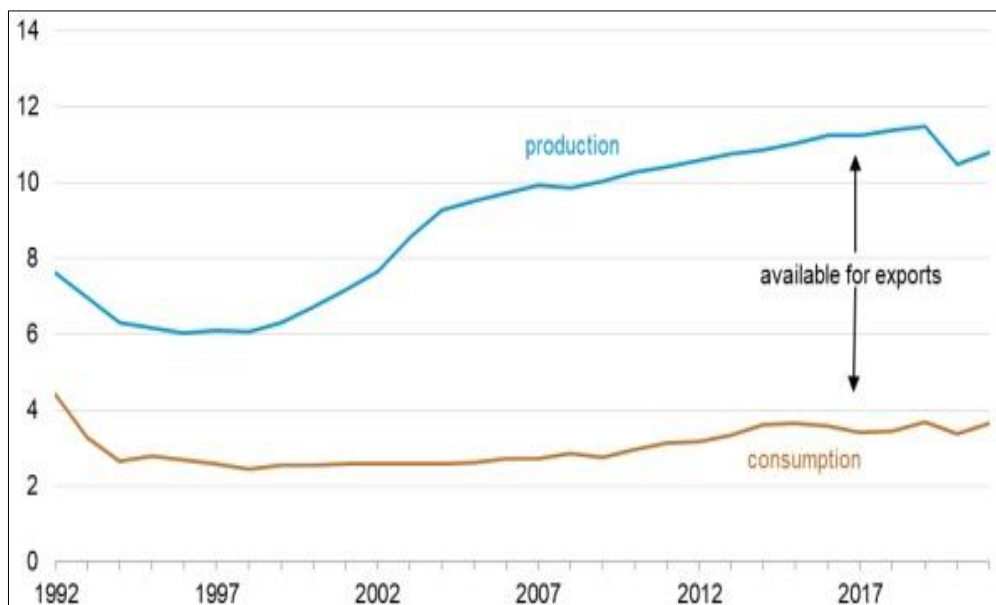
همان‌طور که در نمودار ۱۷ مشاهده می‌شود براساس آمارهای ارائه شده از سوی بانک مرکزی روسیه، وضعیت صادرات و واردات این کشور طی سال جاری میلادی نزولی بوده که به‌طور مشخص می‌توان این رویداد را یکی از پیامدهای جنگ اوکراین قلمداد کرد. با این حال باید یادآور شد که به‌دلیل تورم جهانی، ارزش کالاها و خدمات صادراتی این کشور با رشد ۲۰ درصدی همراه بوده است. این درحالی است که تحریم‌های اعمال شده بر صادرات روسیه، اثر قابل‌توجهی بر اقتصاد این کشور برجای گذاشته است.

۱-۵. تجارت نفت و گاز

تجارت انرژی (به‌خصوص نفت و گاز) برای روسیه حائز اهمیت است. از این جهت دولت روسیه، استراتژی انرژی خود تا سال ۲۰۳۵ را در ژوئن ۲۰۲۰ منتشر کرد. این استراتژی به‌دنبال تنوع بخشیدن به صادرات انرژی با تأکید بر نفت و گاز، نوسازی زیرساخت‌های انرژی، افزایش رقابت ملی و تسریع نوآوری و دیجیتالی شدن در سیستم انرژی خود، به‌ویژه در منطقه قطب شمال است. روسیه در این سند افزایش صادرات و درآمد را در اولویت قرار داده است. روسیه تا سال ۲۰۲۱ سومین تولیدکننده انرژی در جهان بود.^۱ در نمودارهای زیر سری زمانی تولید و مصرف نفت و گاز روسیه نشان داده شده است.

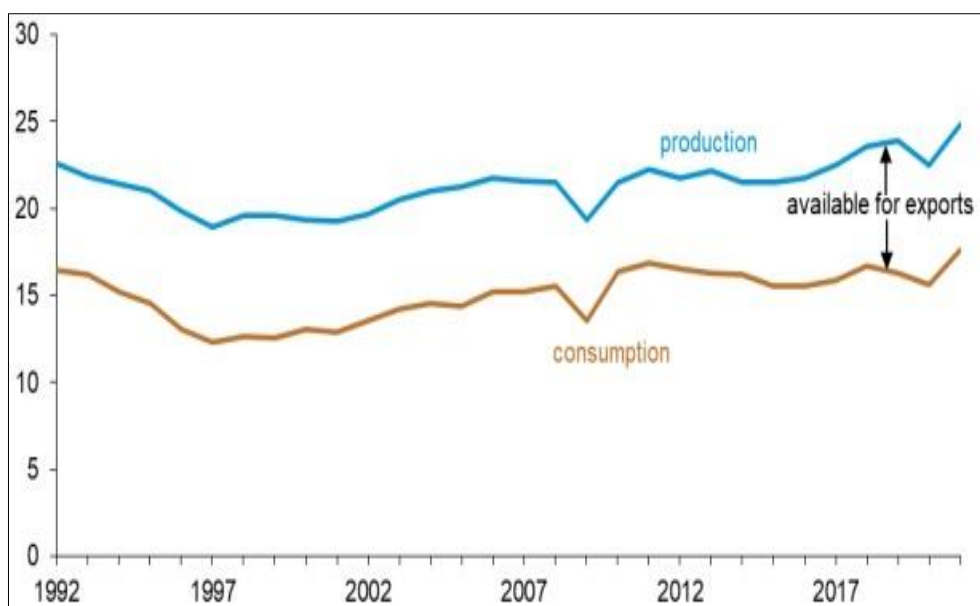
1. U.S. Energy Information Administration, Country Analysis Brief: Russia, 2023.

نمودار ۱۸. تولید و مصرف نفت روسیه ۲۰۲۱-۱۹۹۲ (میلیون بشکه)

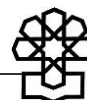
Source: U.S. Energy Information Administration, International Energy Statistics, 2023.

نمودار ۱۹. تولید و مصرف گاز طبیعی روسیه ۲۰۲۱-۱۹۹۲ (تریلیون فوت مکعب)

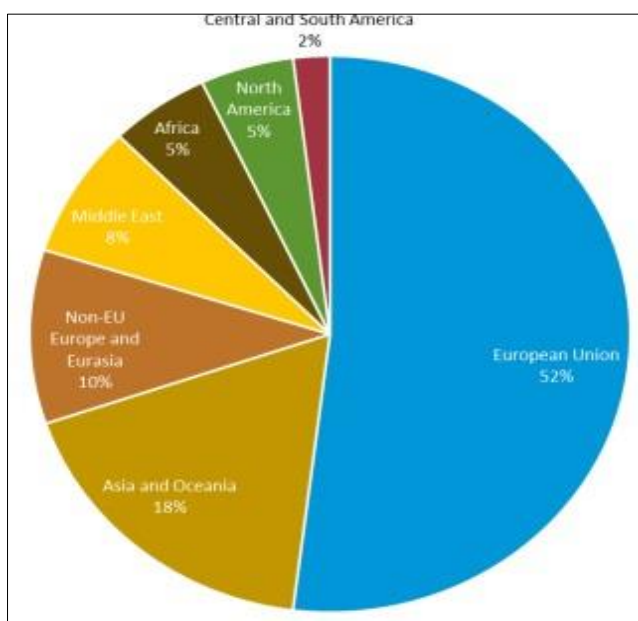

Source: Ibid.

نمودار ۱۸ نشان می‌دهد که فاصله تولید و مصرف در بخش نفت قابل توجه است و این فاصله در طول زمان به‌مرور بیشتر شده است. اما در نمودار ۱۹ که مربوط به گاز بوده شرایط متفاوتی حاکم است. فاصله تولید و مصرف در بخش گاز محدودتر می‌باشد و این فاصله در طول زمان تقریباً ثابت مانده است.

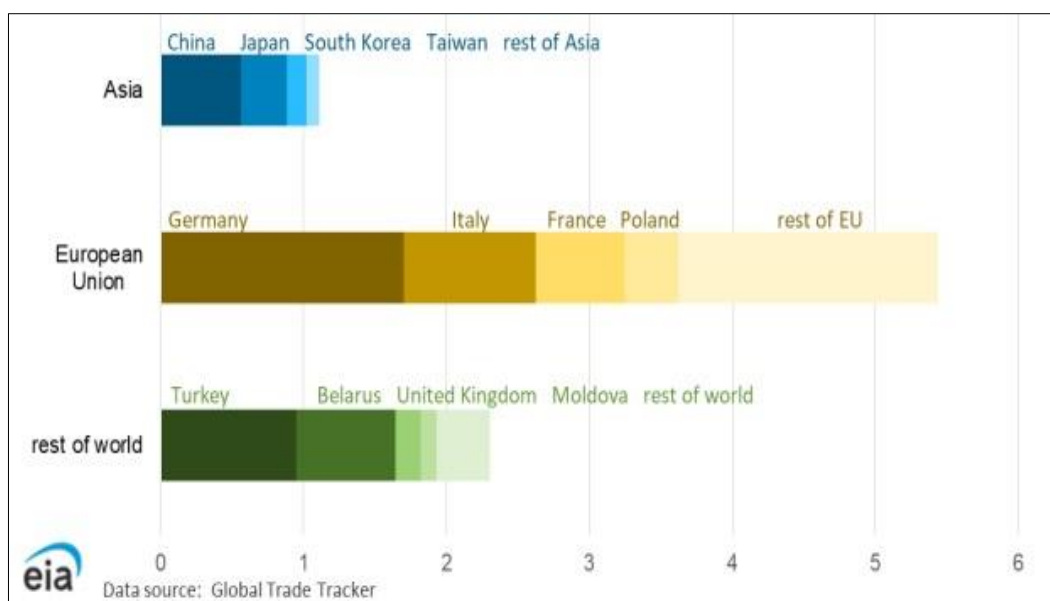

نمودار ۲۰. صادرات فراورده‌های نفتی پالایش شده روسیه براساس مقصد در سال ۲۰۲۱

Source: Ibid.

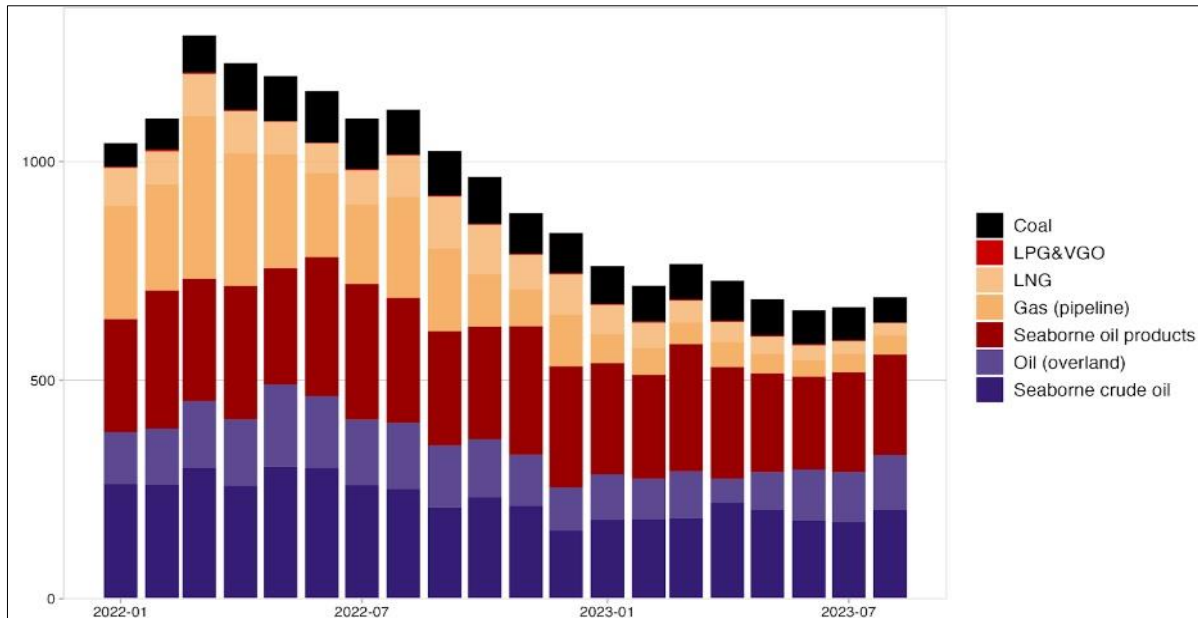
نمودار ۲۱. صادرات گاز طبیعی روسیه براساس مقصد ۲۰۲۱

همان‌طور که از نمودارهای ۲۰ و ۲۱ مشخص است، سابقاً اتحادیه اروپا بازار اصلی روسیه برای صادرات انرژی و منبع درآمد‌های صادراتی آن کشور بوده است. اما با آغاز جنگ روسیه و اوکراین در فوریه ۲۰۲۲، این اتحادیه روسیه را تحریم کرد. در اوایل ژوئن ۲۰۲۲، اتحادیه اروپا ششمین بسته تحریمی خود را علیه روسیه تصویب کرد که شامل ممنوعیت کامل واردات نفت خام و فراورده‌های نفتی از طریق دریا از روسیه به اتحادیه اروپا بود. بسته ششم تحریم همچنین شرکت‌های مستقر در اتحادیه اروپا را از ارائه هرگونه خدمات حمل‌ونقل دریایی برای محموله‌های نفتی روسیه منع کرد. جریان انرژی از روسیه به اروپا از فوریه ۲۰۲۲ کاهش یافت، اما روسیه تجارت خود را با کشورهایی مثل چین

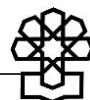
و هند افزایش داد. در آگوست ۲۰۲۳، چین بزرگ‌ترین واردکننده سوخت‌های فسیلی روسیه بود و پس از آن هند، ترکیه و برزیل قرار گرفتند.

نمودار ۲۲. سری زمانی درآمدهای روسیه حاصل از تجارت انرژی بعد از تحریم (میلیون یورو-روزانه)

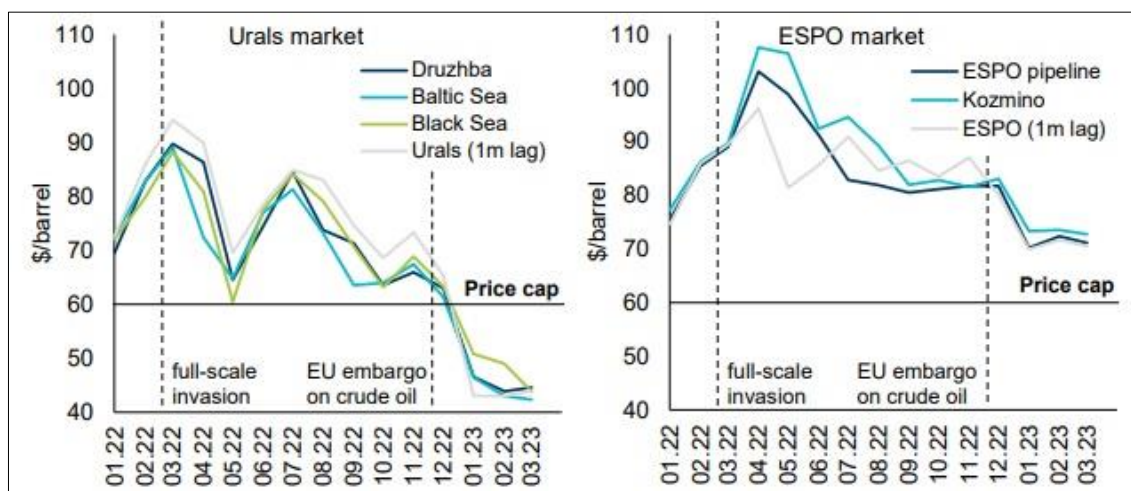

Source: <https://energyandcleanair.org/>

مطابق نمودار ۲۲، بیشترین تغییرات درآمدی ناشی از تحریم‌ها، در درآمدهای نفت خام و گاز روسیه خود را نشان داده است. به‌طور مشخص در بخش نفت، به‌دلیل اقدام برنامه‌ریزی شده اروپا، صادرات این محصول به کشورهای اروپایی و به‌خصوص آلمان، اسپانیا و لیتوانی به‌شدت کاهش یافت. اما با تلاش‌های دولت روسیه، اقدام تقابلی اروپا تا حدودی در نتیجه گسترش بازار آسیایی روسیه جبران شد. در ماه مه ۲۰۲۲، چین، خرید نفت از روسیه را به میزان ۵۵ درصد افزایش داد و روسیه با عبور از عربستان سعودی به بزرگ‌ترین صادرکننده نفت به چین تبدیل شد. علاوه بر چین، هند نیز واردات نفت از روسیه را بیش از ۴ برابر افزایش داد؛ به‌گونه‌ای که هند از آوریل تا مه ۲۰۲۲، روزانه بیش از ۴۰۰ هزار بشکه نفت خام از روسیه وارد کرده است. در نتیجه، سهم این کشور از بازار نفت هند از ۳ درصد به ۱۱ درصد در مه ۲۰۲۲ افزایش یافته است (Bank of Russia, 2022: 3). همچنین وزیر خزانه‌داری آمریکا، جنت یلن برای کاهش درآمدهای نفتی روسیه، تعیین سقف قیمتی را مطرح نمود و کشورهای G7 به آن پیوستند.

نمودار ۲۳. قیمت صادرات نفت خام روسیه براساس مکان

Source: KSE Institute, International Energy Agency, 2023

تحلیل‌ها نشان می‌دهد که بازار نفت خام روسیه در ماه‌های اخیر دچار چندپارگی آشکار شده است، اما می‌توان گفت که تحریم‌های اتحادیه اروپا نیروی محرکه این تحولات است نه رژیم سقف قیمت. در جایی که مشتریان اروپایی نقش غالب را ایفا کرده بودند-در بازار اورال-شرایط تقاضا به‌طور چشمگیری تغییر کرد و منجر به کاهش شدید قیمت شد. اما در جایی که تحریم هیچ تأثیر محسوسی برپایه مشتری-در بازار^۱ ESPO - نداشت، قیمت‌ها در مقایسه با برنت تحت فشار اضافی قرار نگرفتند. همان‌طور که در بالا ذکر شد، تلاش روسیه برای حمایت از حجم صادرات در بنادر دریای بالتیک از طریق افزایش فروش به هند، به خریداران قدرت بازاری قابل‌توجهی داده است. ازطرف‌دیگر مقامات روسیه بارها نسبت به اجرای تعیین سقف قیمت برای نفت این کشور هشدار داده و تأکید کرده‌اند از پمپاژ نفت به کشورهایی که برای نفت روسیه سقف قیمت تعیین کنند خودداری خواهد کرد. پس می‌توان بیان کرد که سیاست تعیین سقف قیمت برای نفت روسیه عملاً تأثیر چندانی نداشته است.^۲

اتحادیه اروپا متعهد شده است که تمام واردات سوخت فسیلی روسیه را تا سال ۲۰۲۷ حذف کند. این تحریم‌ها با تحریم نفت و زغال سنگ آغاز شده است. ویژگی تا حدودی تحریم‌ناپذیر گاز طبیعی این است که اتحادیه اروپا تاکنون به‌دلیل وابستگی بیشتر به روسیه، از اعمال محدودیت بر آن خودداری کرده است. صادرات گاز روسیه به‌لحاظ کمی به کشورهای غیر از اتحادیه کشورهای مستقل همسود،^۳ تا سه ماهه دوم ۲۰۲۰، به میزان ۳۵ درصد در مقایسه با مدت مشابه سال قبل از آن کاهش یافته است. یکی از مهم‌ترین عوامل کاهش صادرات، مشکلات فنی خط لوله نورد استریم در نتیجه بدقولی شرکت زیمنس بوده است. اما در سال ۲۰۲۳ واردات گاز LNG از روسیه افزایش یافت. همچنین پیش‌بینی‌ها نشان می‌دهد که اتحادیه اروپا به‌سمت استقلال از گاز روسیه حرکت خواهد کرد که تأثیر آن قابل مقایسه

۱. خط لوله نفت سیبری شرقی-اقیانوس آرام (خط لوله ESPO یا ESPOOP) یک سیستم خط لوله برای صادرات نفت خام روسیه به بازارهای آسیا-اقیانوسیه (ژاپن، چین و کره) است.

2. KSE Institute, International Energy Agency, Russian Oil Exports Under International Sanctions, 2023.

۳. اتحادیه کشورهای مستقل همسود یا کشورهای مستقل مشترک‌المنافع (به اختصار C.I.S). اتحادیه‌ای شامل برخی از جمهوری‌های مستقل اتحاد جماهیر شوروی سابق است. تأسیس این اتحادیه به‌دست رؤسای مملکتی کشورهای روسیه، بلاروس و اوکراین بود. مرکز اصلی آن در مینسک پایتخت بلاروس، است و نشست‌های آن در کاخ تاوری در سن‌پترزبورگ انجام می‌شود. اعضای این اتحادیه عبارتند از: جمهوری آذربایجان، ارمنستان، ازبکستان، بلاروس، تاجیکستان، روسیه، قرقیزستان، قزاقستان، مولداوی.

با کاهش واردات سال ۲۰۲۲ نخواهد بود و در این راستا اتحادیه اروپا به یک استراتژی منسجم برای این واردات LNG نیاز دارد. از طرف دیگر به دلیل ساختار متفاوت بازار گاز، پیش‌بینی می‌شود که روسیه خریداران جدیدی برای محموله‌هایی که دیگر وارد اروپا نمی‌شوند، پیدا کند. (Mc Williams, et.al, 2023)

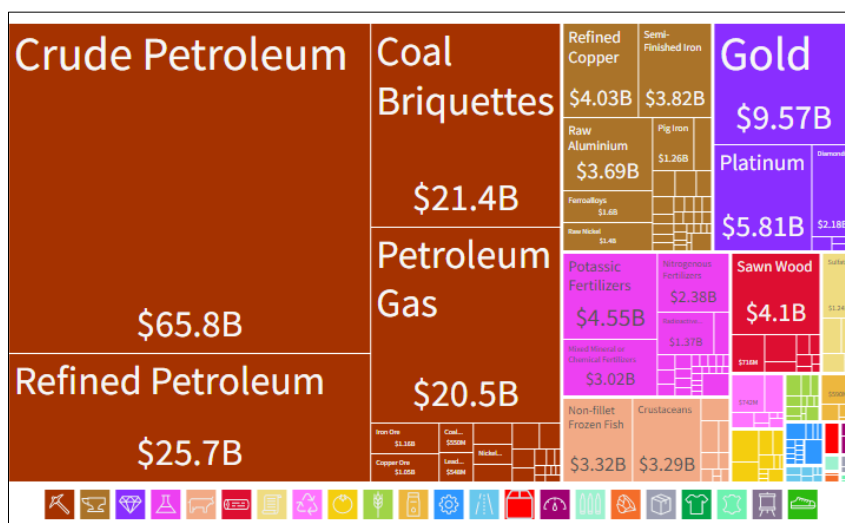
۲-۵. صادرات غیرنفتی

تحریم‌های اتحادیه اروپا علاوه بر نفت و گاز، دامن‌گیر صادرات غیرنفتی روسیه نیز شد. در همین زمینه، علاوه بر صادرات فلزات، استیل و فولاد به اروپا که در ماه مه ۲۰۲۲ به‌طور کامل متوقف شد، صادرات چوب و فراورده‌های چوبی نیز تا ماه مه ۲۰۲۲ به میزان ۶۷ درصد کاهش یافت. این مهم سبب شد تا دولت روسیه دست به خودتحریمی زده و صادرات بیش از ۲۰۰ کالا به این کشورها را ممنوع کند. این ممنوعیت شامل صادرات خودرو، تجهیزات پزشکی و مخابراتی، لوازم خانگی و دیگر کالاها شده است (Bank of Russia, 2022: 3).

۳-۵. صادرات خدمات

کاهش صادرات خدمات به‌ویژه حمل‌ونقل و خدمات مسافرتی به دلیل بسته شدن خطوط هوایی اتحادیه اروپا بر روی هواپیماهای روسی بوده است. همچنین ممنوعیت ورود کشتی‌های روسی به بنادر اروپایی و همچنین ممنوعیت بیمه نفت‌کش‌های روسی رخ داده است. علاوه بر این، تحریم‌های اعمال شده از سوی اتحادیه اروپا شامل صادرات هرگونه تجهیزات کامپیوترهای کوانتومی، نیمه‌رساناهای پیشرفته و به‌طور مشخص خدمات بانکی بوده است. به‌طور مثال، اتصال اسبربانک روسیه (که بزرگ‌ترین بانک این کشور است) به شبکه سوئیفت قطع شد (AFET Committee, 2022: 7). در نتیجه حجم گسترده‌ای از تحریم‌های اعمال شده از سوی اتحادیه اروپا و آمریکا علیه اقتصاد روسیه بسیاری از توانمندی‌ها و ظرفیت‌های صادراتی روسیه کاهش و یا حتی به حالت تعلیق درآمده است. این مهم البته سبب شد تا سیاست‌مداران روس، درصدد جایگزینی بازار اروپا با بازارهای آسیایی و دیگر مناطق برآمده، تا بتوانند بخشی از هزینه‌های ناشی از تحریم‌های اقتصادی روسیه را جبران کنند.

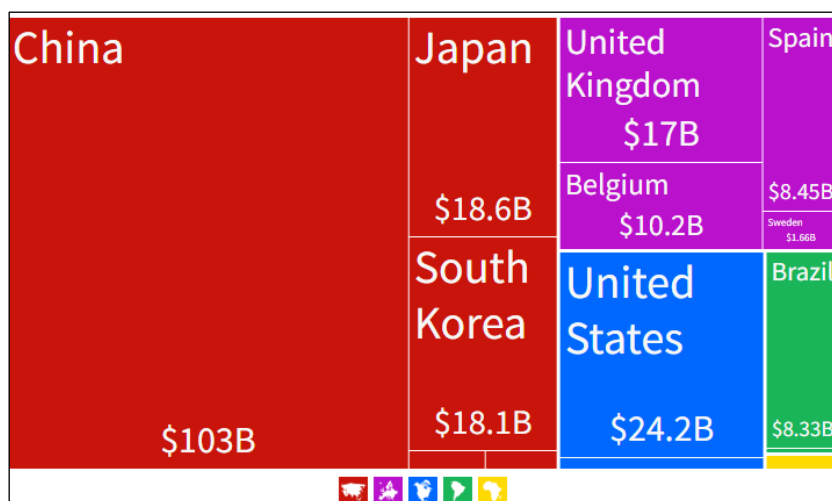
تصویر ۱۶. عمده محصولات صادراتی روسیه

مأخذ: OEC.World.

همان‌طور که در تصویر ۱۶ نمایش داده شده، صادرات نفت خام، گاز و زغال‌سنگ با فاصله قابل‌توجهی به‌عنوان اصلی‌ترین کالاهای صادراتی روسیه به‌شمار می‌روند. در رتبه‌های بعدی صادرات کودهای کشاورزی و فلزات گران‌بها به‌عنوان اقلام مهم صادراتی روسیه به‌شمار می‌روند. در تصویر ۱۷ مقاصد اصلی صادرات کالا و خدمات روسیه معرفی شده‌اند.

تصویر ۱۷. مقاصد اصلی صادرات کالا و خدمات روسیه

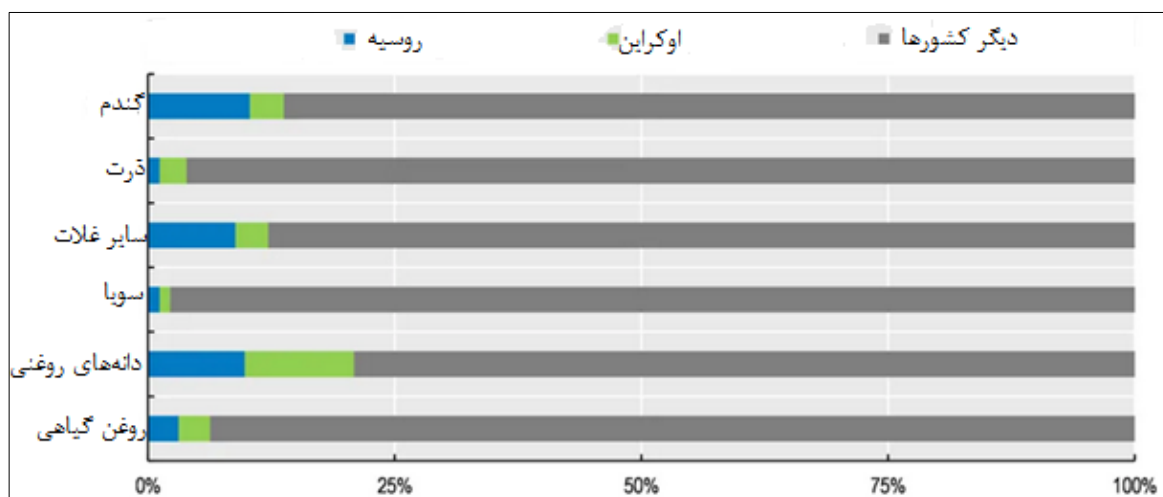

مأخذ: سایت همان.

همان‌طور که در بررسی تجارت خارجی روسیه گذشت، تحریم‌های غرب سبب شد تا آسیا به‌عنوان بزرگ‌ترین شریک تجاری روسیه جای خود را باز کند. لذا چین، ژاپن و کره جنوبی در فهرست بزرگ‌ترین واردکنندگان کالاهای روسیه قرار گرفته‌اند. در قاره اروپا، بریتانیا، بلژیک و اسپانیا، در آمریکای شمالی ایالات متحده و در آمریکای جنوبی برزیل بزرگ‌ترین واردکنندگان کالا از روسیه به‌شمار می‌روند. نکته قابل‌تأمل در این رابطه جای خالی کشورهای غرب

آسیا به‌ویژه جمهوری اسلامی ایران در میان شرکای عمده صادراتی روسیه است. این مهم در حالی است که برزیل با فاصله جغرافیایی بسیار زیاد توانسته، خود را به‌عنوان یک از شرکای اصلی تجارت با روسیه معرفی کند. به‌خوبی می‌توان ضعف و فقدان سازوکارهای کارآمد دیپلماسی اقتصادی در رابطه میان جمهوری اسلامی ایران و روسیه را مشاهده کرد. ازجمله ظرفیت‌های بزرگ و کاملاً راهبردی روسیه در زمینه تجارت غیرنفتی که به‌ضرورت باید بدان اشاره کرد، کنشگری فعال این کشور در زمینه تولید غلات به‌ویژه گندم و کودهای شیمیایی است. این مهم به‌طور مشخص باتوجه به ظرفیت‌های بزرگ جمهوری اسلامی ایران در عرصه کشاورزی می‌تواند به یکی از مهم‌ترین محورهای همکاری دو کشور تبدیل شود. کشور روسیه در سال جاری میلادی یعنی ۲۰۲۳ با تولید بیش از ۸۵ میلیون تن گندم پس از چین با تولید ۱۳۴ میلیون تن و هند با تولید ۱۰۷ میلیون تن رتبه سوم بزرگ‌ترین تولیدکننده گندم جهان را در اختیار دارد.^۱ حجم عظیم تولیدات غلات روسیه سبب شده بود که جنگ اوکراین (که این کشور نیز در فهرست ۱۰ کشور بزرگ تولیدکننده گندم در جهان است) نگرانی‌ها در مورد تأمین گندم جهان را بیش‌ازپیش افزایش دهد. در نمودار ۲۴، سهم دو کشور از تولید غلات جهان نمایش داده شده است.

نمودار ۲۴. سهم اوکراین و روسیه در تولید غلات جهان

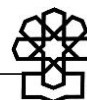

مأخذ: سایت سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (OECD).

بنابر آماري که سازمان همکاری و توسعه اقتصادی در آگوست ۲۰۲۲ منتشر کرده، کشور روسیه طی دوره زمانی ۵ساله یعنی از ابتدای سال ۲۰۱۶ تا پایان ۲۰۲۱، ۱۰ درصد از کل تولید گندم جهان را در اختیار داشته است. طی همین دوره زمانی، اوکراین نیز ۳ درصد از کل تولید نفت جهان را به خود اختصاص داده است. در نمودار ۲۵ می‌توان سهم این دو کشور را در زمینه تولید گندم و سایر غلات با ارزش مشاهده کرد (سازمان همکاری اقتصادی و توسعه، ۲۰۲۲).^۲

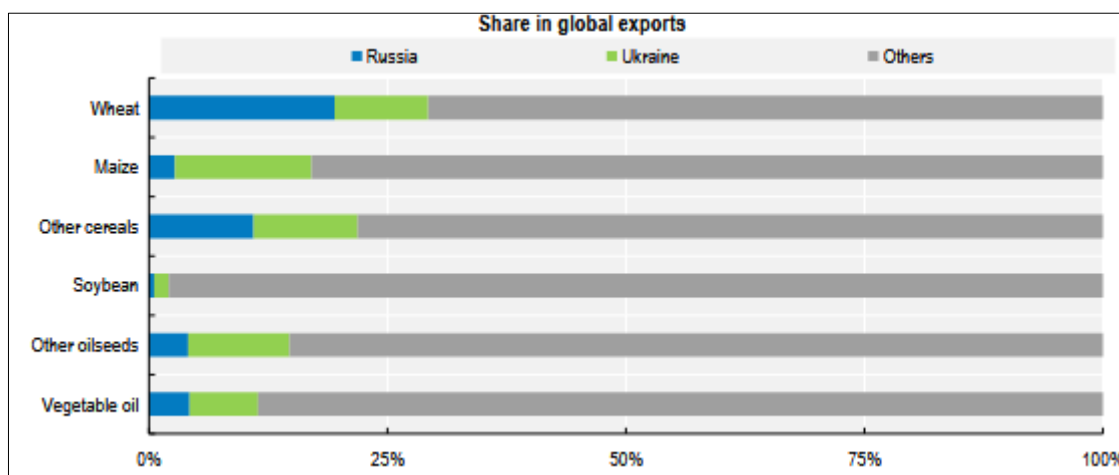
1. World Population Review (2023), Wheat Production by Country 2023, March 2023

2. OECD (2022), The Impacts and Policy Implications of Russia's Aggression Against Ukraine on Agricultural Markets, OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine, OECD, August 2022

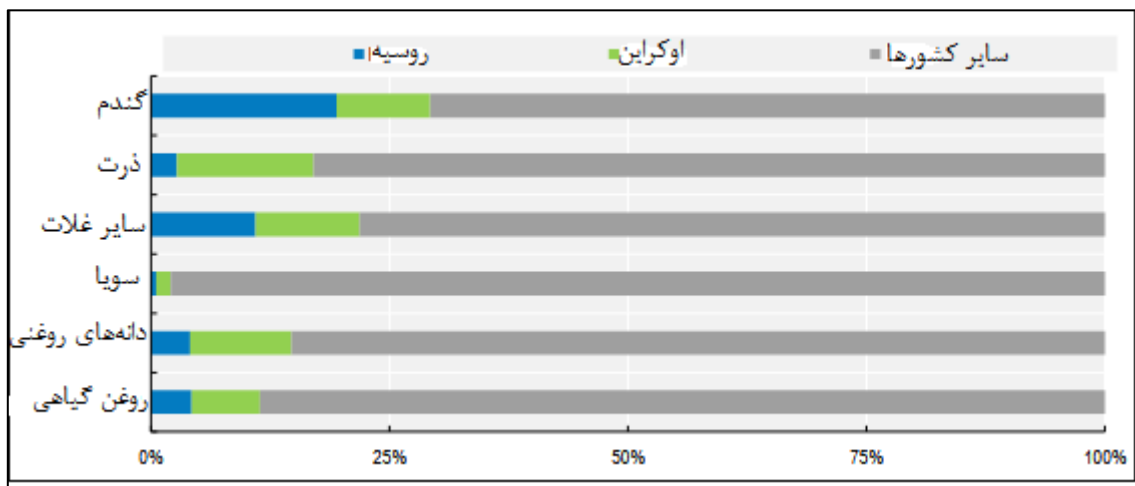

باین حال، باید اشاره کرد که روسیه با صادرات ۲۰ درصدی گندم جهان، بزرگ‌ترین صادرکننده این محصول در جهان به‌شمار می‌رود. کشور اوکراین نیز با صادرات ۱۰ درصدی رتبه ۵ بزرگ‌ترین صادرکننده گندم جهان را در اختیار دارد. بخش قابل توجهی از کشورهای مختلف جهان در مناطق متفاوت، در تأمین گندم مورد نیاز خود به این دو کشور نیازمند هستند.

نمودار ۲۵. سهم روسیه و اوکراین از صادرات غلات

نمودار ۲۶. سهم روسیه و اوکراین از صادرات غلات

مأخذ: سایت سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (OECD)

در این زمینه باید به پیامدهای جنگ اوکراین بر تجارت غلات روسیه اشاره کرد. روسیه پیش از شروع بحران اوکراین به‌دلیل خشک‌سالی سال ۲۰۲۱، صادرات گندم خود را محدود کرده بود. باین حال، جنگ سبب شد تا به‌دلیل تحریم‌های اعمال شده و کاهش دسترسی به بنادر این کشور به‌ویژه در دریای آزوف، در سال‌های اخیر، صادرات کمتری در زمینه گندم و سایر غلات داشته باشد. اگرچه باید اشاره کرد که کشورهای تحریم‌کننده، موضوع تجارت محصولات کشاورزی و کود را مشمول تحریم‌ها نکرده‌اند، اما به‌دلیل تبعات غیرمستقیم تحریم‌های اعمالی، بسیاری از شرکت‌های

بین‌المللی و از آن جمله شرکت‌های فعال در بخش تجارت کشاورزی، فعالیت خود را در روسیه کاهش داده‌اند. به تعبیر دیگر، تحریم‌های مالی و بانکی، اگرچه به‌طور مستقیم تجارت محصولات کشاورزی را شامل نشده، اما بر فعالیت‌های شرکت‌های فعال در این بخش، تأثیر بسزایی گذاشته است (همان).

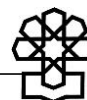
در این میان، می‌توان از تأثیری که این تحریم‌ها بر قیمت محصولات کشاورزی روسیه گذاشته است، سخن به میان آورد. تحریم‌ها به‌طور قابل‌ملاحظه‌ای قیمت محصولات کشاورزی و فراورده‌های کود این کشور را کاهش داده و گندم روسیه در مقایسه با گندم ایالات متحده آمریکا بیش از ۳۰ درصد و گندم روسیه در مقایسه با گندم اتحادیه اروپا نزدیک به ۱۲ درصد افت قیمت داشته است. این مهم از مارس ۲۰۲۲ تا ژوئن ۲۰۲۲ ادامه داشته است که احتمال می‌رود به دلیل نیاز روزافزون بازار جهانی به غلات روسیه باشد. در نمودار ۲۷، اختلاف قیمت و بازگشت آن در سری زمانی مارس تا ژوئن نشان داده شده است.

نمودار ۲۷. اختلاف قیمت گندم روسیه در مقایسه با ایالات متحده و اتحادیه اروپا

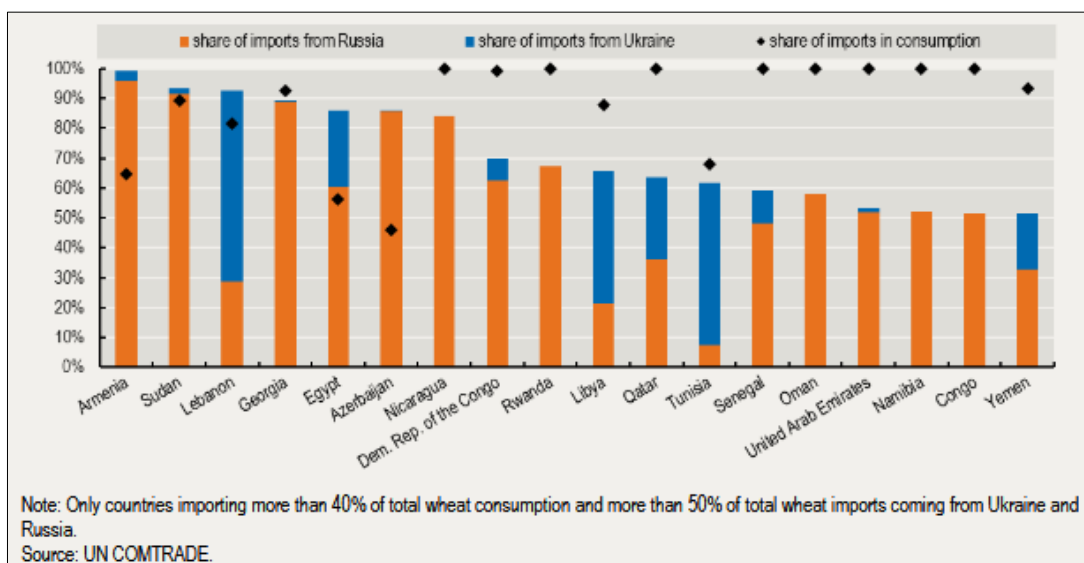

مأخذ: سازمان همکاری اقتصادی و توسعه، ۲۰۲۲.

در تأیید این مدعا که نیاز روزافزون بسیاری از کشورها به گندم روسیه سبب شده تا کاهش قیمت گندم این کشور در مقایسه با دیگر مناطق موقت و زودگذر شود، می‌توان به این واقعیت اشاره کرد که مسکو سهم بسیار قابل توجهی در تأمین گندم کشورهای که در تأمین گندم خود دچار کمبود و نقصان هستند، داشته است. در بخشی از کشورها، ۱۰۰ درصد تأمین گندم با کمک واردات از روسیه و اوکراین تکمیل شده است. جنگ اوکراین سبب شده تا این کشورها برای جلوگیری از وقوع بحران غذایی و چالش‌های خانمان‌سوز آن، به متنوع‌سازی مبادی واردات گندم خود طی سال‌های آینده روی آورند (همان). در نمودار ۲۸، می‌توان میزان وابستگی برخی از کشورها به گندم روسیه و اوکراین را مشاهده کرد.

نمودار ۲۸. سهم روسیه و اوکراین در تأمین گندم کشورها

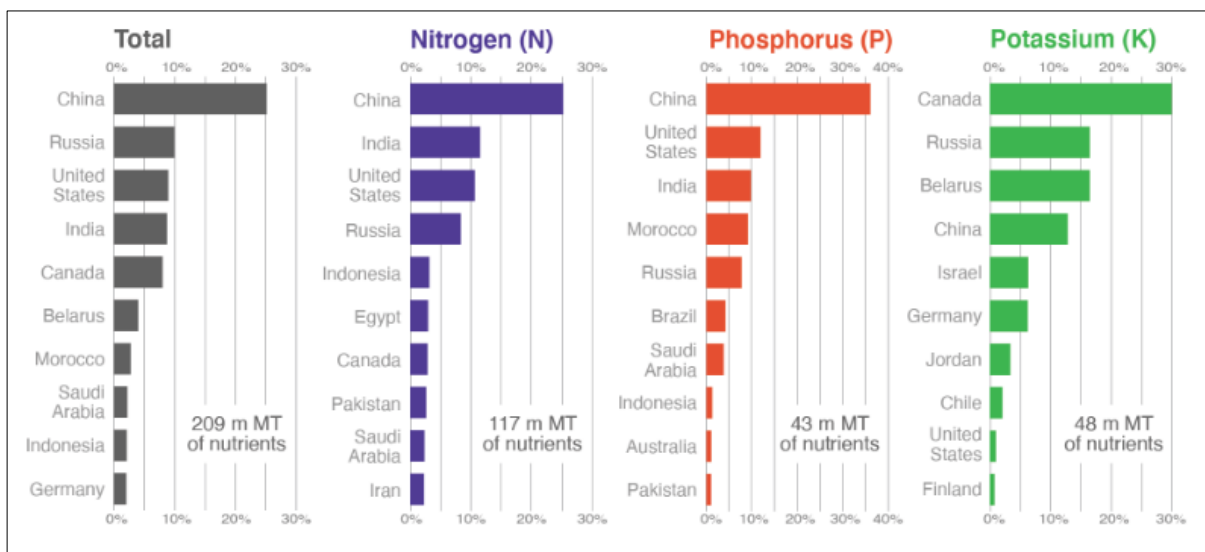

مأخذ: سایت سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (OECD).

نمودار بالا، کشورهای را نشان می‌دهد که بیش از ۴۰ درصد گندم مورد نیاز خود را از دو کشور روسیه و اوکراین وارد می‌کنند. در واقع دایره کشورهای واردکننده گندم از روسیه بیش از این موارد بوده و در این نمودار تنها کشورهای را می‌توان مشاهده کرد که روسیه و اوکراین نقش اصلی و غالب را در تأمین گندم آنها ایفا می‌کنند. به‌طور مثال، کشور ارمنستان، سودان و آذربایجان بیش از ۹۰ درصد گندم خود را از روسیه وارد می‌کنند. درعین حال تنها در کشورهای همچون تونس، لیبی و لبنان، اوکراین سهم بیشتری در صادرات گندم نسبت به روسیه داشته است.

روسیه علاوه بر اینکه در تولید گندم و سایر غلات در زمره کشورهای سرآمد جهان قرار دارد، در تولید انواع کود نیز سهم بسزایی در بازار جهانی به خود اختصاص داده است. بنابر آماری که وزارت کشاورزی ایالات متحده آمریکا در ژوئن ۲۰۲۲ منتشر کرده، روسیه پس از چین دومین تولیدکننده بزرگ انواع کود در جهان به‌شمار می‌رود. این کشور با تولید ۱۰ درصد از کل کود جهان علاوه بر اینکه در زمینه محصولات راهبردی همچون گندم قدرت چشمگیری دارد، توانسته بازار کشاورزی جهان را نیز با تولید انواع کود تحت‌تأثیر قرار دهد. همان‌طور که در نمودار ۲۹ مشاهده می‌شود، روسیه در تولید کودهای نیتروژنی، پتاس و فسفات سهم ۱۰ الی ۱۵ درصدی را در بازار جهانی دارد Foreign (Agriculture Service, 2022:4).

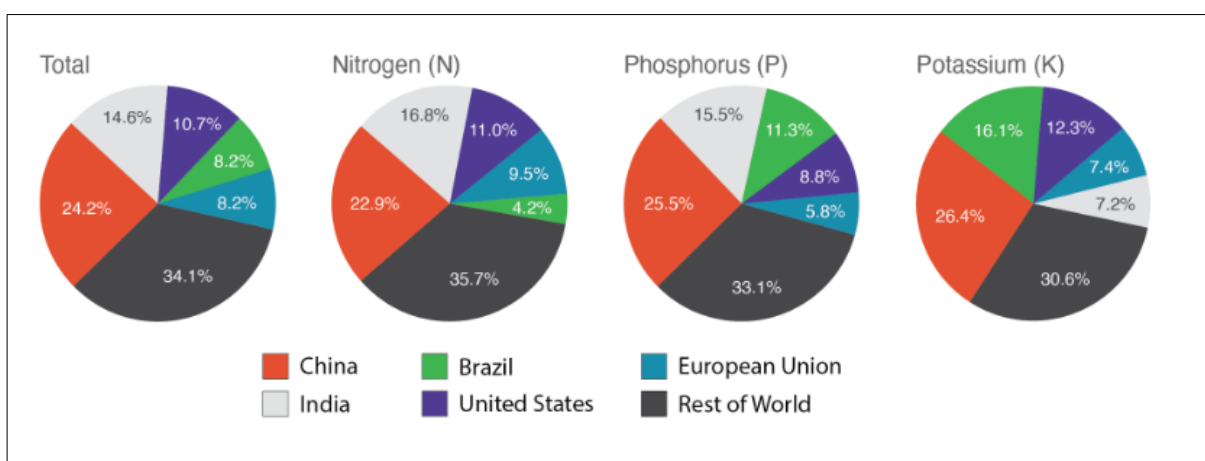
نمودار ۲۹. بزرگ‌ترین تولیدکنندگان انواع کود در جهان

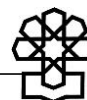
مأخذ: سرویس خارجی وزارت کشاورزی ایالات متحده آمریکا.

همان‌طور که در نمودار ۲۹ مشاهده می‌شود، در فاصله زمانی ۲۰۱۷ تا ۲۰۱۹ روسیه در تولید کود نیتروژنی مقام سوم، در کود فسفات رتبه پنجم و در پتاس، رتبه دوم را در اختیار دارد. به نظر می‌رسد باتوجه به روابط سیاسی و اقتصادی نزدیک، می‌توان از تجربیات و سرمایه‌گذاری روسیه در زمینه تولید کود استفاده کرد. روسیه اگرچه دومین کشور بزرگ تولیدکننده کود در جهان به‌شمار می‌رود، اما در بخش مصرف در زمره کشورهای پرمصرف کود قرار ندارد. در نمودار ۳۰ می‌توان بزرگ‌ترین مصرف‌کنندگان کود در جهان را مشاهده کرد (Foreign Agriculture Service, 2022:5).

نمودار ۳۰. بزرگ‌ترین مصرف‌کنندگان کود در جهان

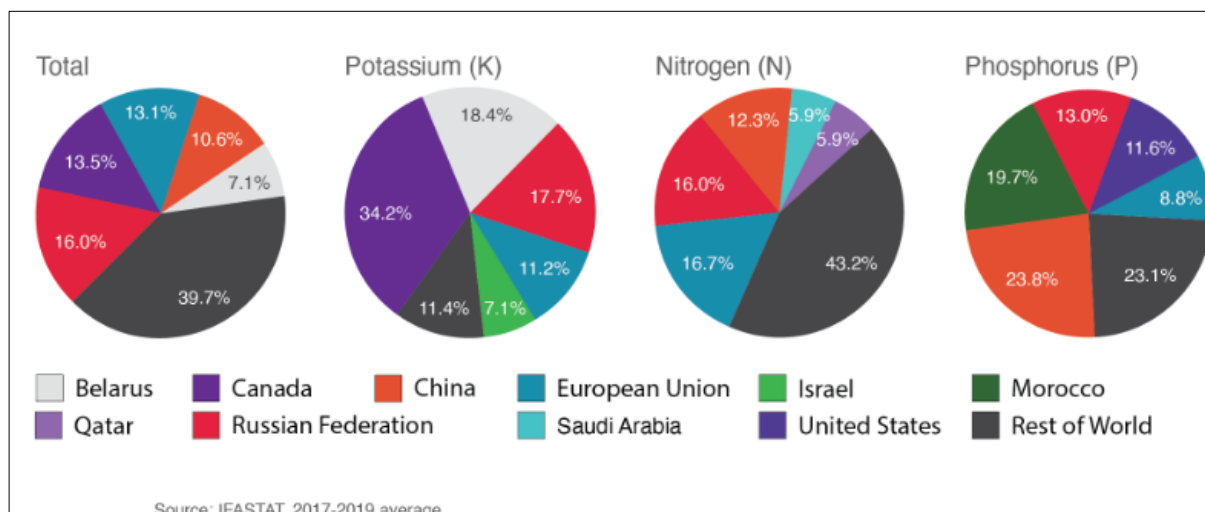

در فاصله زمانی ۲۰۱۷ تا ۲۰۱۹، کشور چین به‌تنهایی بیش از ۲۴ درصد کل کود جهان را مصرف کرده است. این کشور که بزرگ‌ترین تولیدکننده کود جهان است، در فهرست مصرف‌کنندگان انواع کود نیز رتبه نخست را در اختیار

دارد. این درحالی است که روسیه در این فهرست جایی نداشته و با وجود سهم عمده در تولید این محصول، بیشتر تمرکز خود در صنعت کود را بر صادرات این محصول قرار داده است. تولید حداکثری کود در کنار مصرف پایین آن سبب شده تا روسیه بزرگ‌ترین صادرکننده کود جهان به‌شمار آید (Foreign Agriculture Service, 2022:6). این کشور به‌تنهایی ۱۶ درصد از صادرات انواع کود در جهان را در اختیار دارد. در نمودار ۳۱، بزرگ‌ترین صادرکنندگان کود جهان نمایش داده شده است.

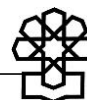
نمودار ۳۱. بزرگ‌ترین صادرکنندگان کود در جهان

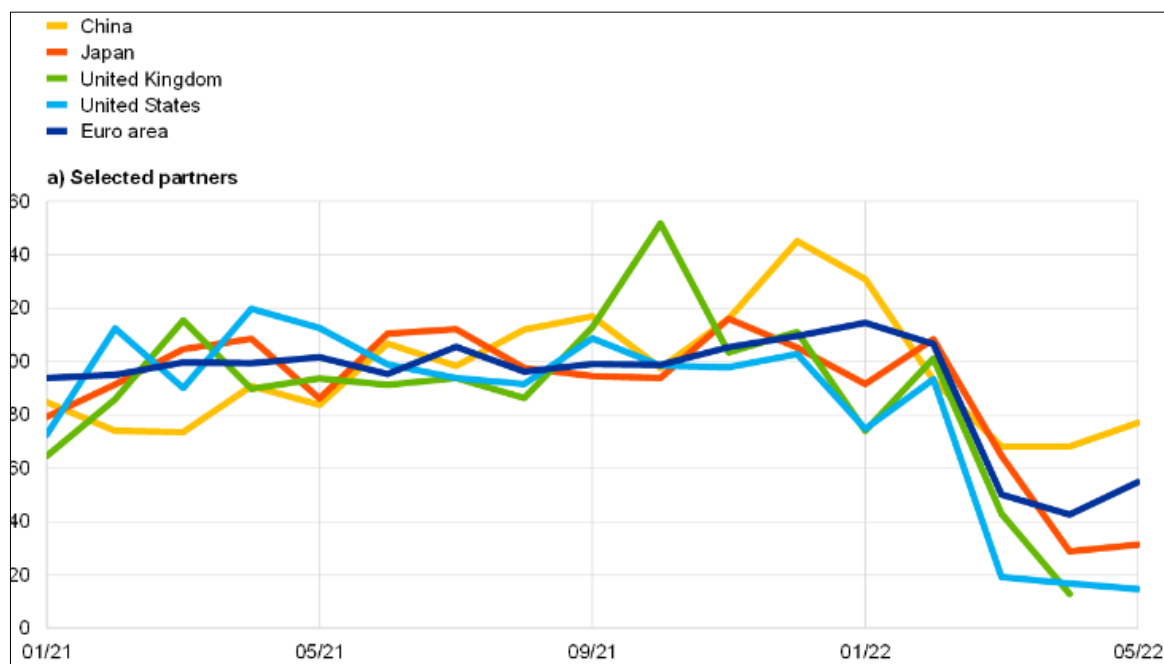
همان‌طور که در نمودار ۳۱ مشاهده می‌شود، کشور روسیه، سهم ۱۶ درصدی از بازار کود جهان را به خود اختصاص داده و پس از آن نیز کانادا، اتحادیه اروپا، چین و بلاروس در رتبه‌های بعدی قرار دارند. نقطه قوت روسیه در صادرات کود، تنوع محصولات صادراتی است. به‌طور مثال، کشور کانادا که در صادرات کود پتاس، سهم ۳۴ درصدی بازار جهانی را در اختیار دارد، در سایر محصولات حضور فعالی ندارد. همین‌طور کشور چین که در صادرات پتاس کشور قدرتمندی نیست، اما در زمینه صادرات نیتروژن و فسفات سهمی ۱۲ تا ۲۳ درصدی را به خود اختصاص داده است. کشور روسیه در زمینه صادرات هر سه نوع کود غالب در جهان در فهرست بزرگ‌ترین صادرکنندگان قرار دارد. این کشور ۱۷ درصد صادرات کود پتاس، ۱۶ درصد کود نیتروژن و ۱۳ درصد صادرات کود فسفات در جهان را به خود اختصاص داده است. بحران اوکراین سبب شد تا روسیه، صادرات کود به بازارهای جهانی را محدود کند. درحالی‌که طبق آمارهای رسمی از ژانویه ۲۰۲۲ هیچ‌گونه کودی از روسیه صادر نشده، باین‌حال در آمار گمرک ایالات متحده و برزیل، واردات کود در آوریل ۲۰۲۲ انجام شده است (Foreign Agriculture Service, 2022:7). این نشان می‌دهد که روسیه تلاش می‌کند با مخفی‌سازی صادرات کود در جهان تأثیر مستقیمی بر قیمت این محصول گذاشته و درعین‌حال نیز با فشار بر کشورهای وابسته به کود خود، در عرصه سیاسی نیز امتیازهای لازم را بگیرد. به‌طور مثال، اوکراین که خود از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان گندم جهان به‌شمار می‌رود، در زمینه کود، از جمله کشورهای وابسته به روسیه است.

۴-۵. واردات کالا و خدمات

در سه ماه دوم سال ۲۰۲۲ در نسبت به مدت مشابه سال قبل از آن، ارزش کالاها و خدمات وارد شده به روسیه به میزان ۲۲ درصد کاهش یافت. همانند بخش صادرات، بزرگ‌ترین عامل کاهش ارزش واردات روسیه، محدودیت تجارت با اتحادیه اروپا در نتیجه تحریم‌های اقتصادی بوده است. ارزش صادرات اتحادیه اروپا به روسیه پس از وقوع جنگ اوکراین بیش از ۵۰ درصد کاهش یافته است. علاوه بر اتحادیه اروپا، استرالیا، ژاپن، کانادا، نیوزیلند، بریتانیا، کره جنوبی و تایوان نیز صادرات محصولات با فناوری پیشرفته را به روسیه ممنوع کرده‌اند. با این حال آنچه توانست روسیه را به میزان قابل توجهی کمک کند، واردات از کشورهای دوست و همسایه بود که به میزان قابل توجهی، پیامدهای منفی تحریم بر اقتصاد روسیه را جبران کرد. همان‌طور که در بررسی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی یاد شد، به دلیل خروج بسیاری از شرکت‌های بین‌المللی از بازار روسیه، واردات به این کشور نیز کاهش یافت. این شرکت‌ها به‌طور مشخص در بخش‌های فناوری، توسعه نرم‌افزار و سخت‌افزار رایانه‌ای فعالیت می‌کردند. بسیاری از تولیدکنندگان خودرو، کالاهای الکترونیکی، محصولات شیمیایی و دیگر بخش‌ها نیز صادرات خود به روسیه را قطع کردند. در فاصله ماه آوریل تا مه ۲۰۲۲، در نتیجه تحریم‌های اعمال شده، واردات روسیه به مراتب کاهش یافت. اتحادیه اروپا طی این دوره هرگونه صادرات رایانه، تراکتور، قطعات خودرو را به حالت تعلیق درآورد و صادرات انواع خودرو به این کشور را به‌طور کامل قطع کرد (Bank of Russia, 2022: 2).

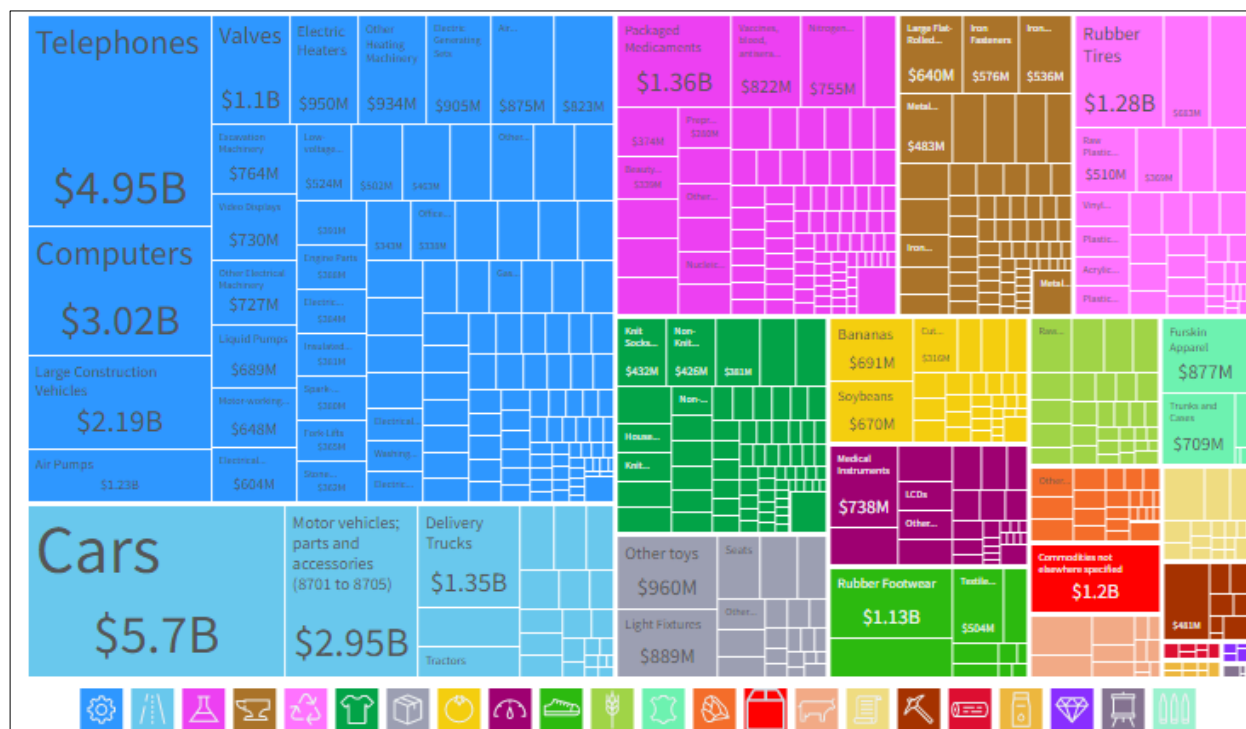
نمودار ۳۲. بزرگ‌ترین صادرکنندگان کالا و خدمات به روسیه

مأخذ: ترید مانیتور.^۱

طی یک سال گذشته، چین بزرگ‌ترین صادرکننده کالا به روسیه بوده است. اتحادیه اروپا، ژاپن، ایالات متحده آمریکا و بریتانیا نیز در رتبه‌های بعدی قرار دارند (Attinasi et.al. 2022). در این زمینه نیز به‌خوبی پیداست که مناطق همجوار روسیه از جمله قفقاز و آسیای مرکزی، غرب آسیا و آسیای جنوبی سهم بسیار ناچیزی در دیپلماسی اقتصادی روسیه ایفا می‌کنند. درواقع دیپلماسی اقتصادی روسیه، همچنان، تعامل و مشارکت با دولت‌ها و اقتصادهای بزرگ را به کار با اقتصادهای کوچکی که در نزدیکی مرزهای این کشور قرار دارند، ترجیح می‌دهد. در ادامه مهم‌ترین کالاهای وارد شده به روسیه مشاهده می‌شود.

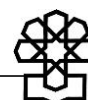
نمودار ۳۳. کالاهای و خدمات وارداتی روسیه

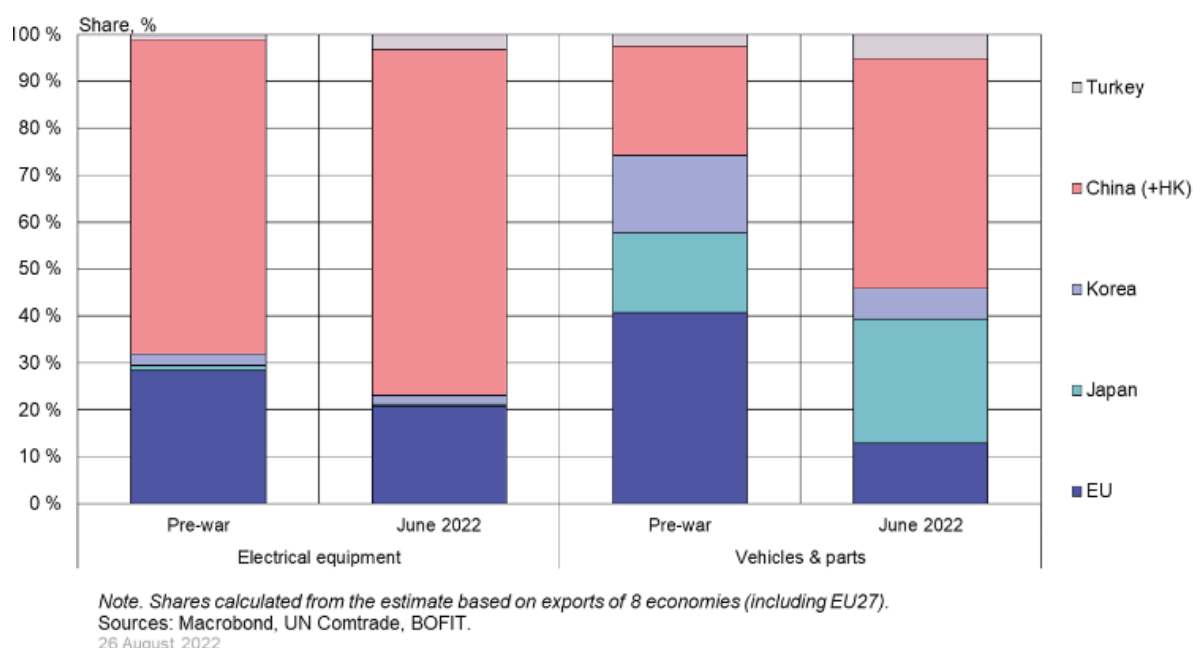
مأخذ: سایت OEC.world.

همان‌طور که در نمودار ۳۳ مشاهده می‌شود بیشترین حجم واردات روسیه در بخش ماشین‌آلات و رآکتورهای هسته‌ای است. کالاهای الکترونیک، خودرو، فراورده‌های دارویی، پلاستیک، آهن و استیل و ... ازجمله مهم‌ترین نیازمندی‌های روسیه بوده است که این کشور در سال ۲۰۲۱ وارد کرده است. این نمودار نشان می‌دهد که عموماً روسیه تمایل به واردات کالا و خدمات صنعتی، با فناوری بالا و صنایع تبدیلی دارد.

در این زمینه باید به بحران امنیتی اوکراین و پیامدهای آن بر صادرات و واردات روسیه نیز به‌طور دقیق‌تری اشاره کرد. جنگ اوکراین سبب شده تا میزان و ترکیب شرکای تجاری روسیه دستخوش دگرگونی شود. همان‌طور که در بالا اشاره شد، تحریم‌های ایالات متحده، اتحادیه اروپا، کانادا علیه روسیه سبب شده تا ضمن کاهش تعاملات اقتصادی روسیه با این کشورها، مسکو تمرکز تجاری خود را به سمت شرق آسیا معطوف سازد. در نمودار ۳۴، می‌توان مشاهده کرد که وضعیت شرکای تجاری روسیه پیش‌و پس از جنگ چگونه تغییر کرده است.

نمودار ۳۴. صادرکنندگان کالا به روسیه پیش و پس از جنگ اوکراین

نمودار ۳۴ نشان می‌دهد که چین در بخش صادرات قطعات خودرو و همچنین تجهیزات الکترونیکی که دو محصول عمده مورد نیاز روسیه در بازارهای جهانی است، نقش چشمگیری ایفا می‌کند. تحلیل این نمودار نشان می‌دهد که جنگ اوکراین تأثیر به‌مراتب بیشتری در بخش واردات خودرو برجای گذاشته است. در واقع در بخش تجهیزات الکترونیکی، تنها وابستگی روسیه به چین افزایش یافته و تغییر در فهرست بزرگ‌ترین صادرکنندگان به روسیه ایجاد نشده است. اگرچه در نتیجه این تحریم‌ها، عملاً ژاپن از فهرست صادرکنندگان به روسیه حذف شده، اما کره همچنان نقش کم‌رنگ خود را حفظ کرده و ترکیه نیز توانسته جای ژاپن را در این زمینه بگیرد (بانک مرکزی فنلاند، ۲۰۲۲).^۱ از سوی دیگر در نتیجه تحریم‌های غرب، سهم اروپا از صادرات قطعات خودرو به روسیه بسیار کاهش یافته است. تحلیل این نمودار نشان می‌دهد که صنعت خودروی روسیه به میزان قابل توجهی تا پیش از جنگ، وابسته به شرکت‌های خودروسازی اروپا بوده و عموماً این شرکت‌ها بیش از شرکت‌های چینی، کره‌ای و حتی ژاپنی در صنعت خودروی این کشور مشارکت داشته‌اند. اما در نتیجه بحران اوکراین، سهم اروپا به شدت کاهش یافته و ژاپن و چین سهم خود را افزایش داده است. ژاپن با وجود اینکه از متحدان آمریکا در شرق آسیا به‌شمار می‌آید اما توانسته با وجود تحریم، بازار قطعات خودرو روسیه را به‌دست بگیرد. با توجه به کیفیت بالای قطعات و خودروسازی ژاپن، به‌نظر می‌رسد دیپلماسی اقتصادی روسیه در صنعت خودرو توانسته به‌خوبی از پس فشارهای خارجی برآید. گذشته از آن باید به نقش رو به افزایش ترکیه در اقتصاد روسیه اشاره کرد که توانسته در نتیجه این تحریم‌ها، خود را به یکی از شرکای اقتصادی بزرگ روسیه تبدیل کند.

1. Simola, Heli (2022), Russia is Struggling to find new Sources of Imports, Bank of Finland, Bulletin Articles on the Economy, 26 August 2022

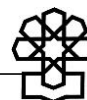
آنچه در این مهم باید بدان اشاره کرد، نقش و جایگاه کشورهای همسایه روسیه در دیپلماسی اقتصادی این کشور است. جنگ اوکراین اگرچه به تغییر و جابه‌جایی میان شرکای تجاری روسیه در مرزهای غربی و شرقی این کشور انجامید، اما به نظر می‌رسد تغییر چشمگیری در مبادلات تجاری با همسایگان این کشور در قفقاز جنوبی، آسیای مرکزی و مناطق جنوبی شامل جمهوری اسلامی ایران و حتی منطقه غرب آسیا ایجاد نشده است. اگرچه در ابتدا می‌توان حجم کوچک اقتصاد این کشورها را به‌عنوان ابتدایی‌ترین دلیل یادآور شد، اما با توجه به رویکرد کارشناسی این گزارش، باید نگاه عمیق‌تری به روابط تجاری روسیه با همسایگانش داشت که در ادامه بدان اشاره می‌شود.

۵-۵. روابط تجاری روسیه با همسایگان

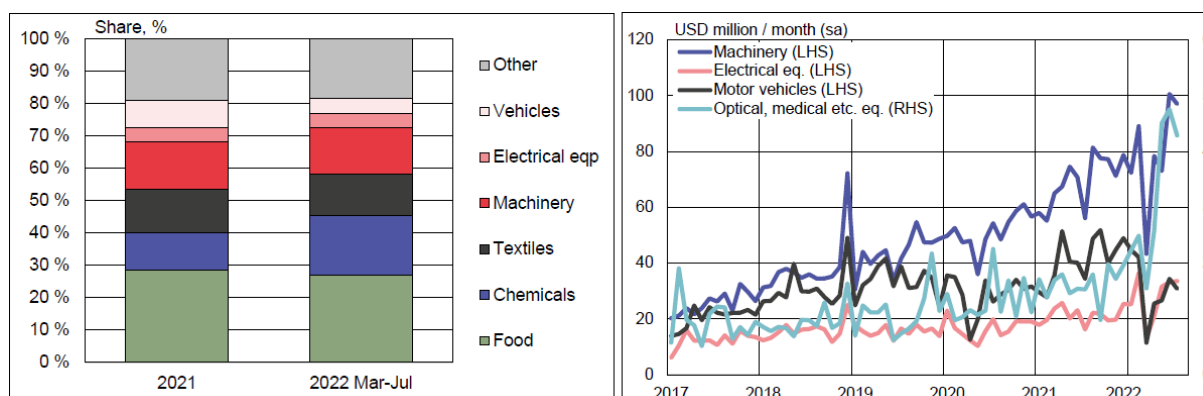
در ادامه به بررسی روابط روسیه با چند کشور همسایه پرداخته می‌شود.

۱-۵-۵. روابط تجاری با ترکیه و هند

تحریم‌های غرب علیه روسیه به‌واقع فرصتی برای همسایگان و کشورهای همجوار با روسیه فراهم کرد تا بتوانند جای خالی شرکت‌ها و کشورهای تحریم‌کننده در بازار روسیه را پر کنند. در میان کشورهای همجوار با روسیه، ترکیه به‌دلیل روابط اقتصادی محکم با روسیه طی سال‌های گذشته، بار دیگر توانست از تحریم‌های غرب، به‌منظور افزایش حجم مبادلات خود با روسیه استفاده کند. با این حال حتی باوجود افزایش چشمگیر روابط اقتصادی روسیه با ترکیه طی ماه‌های گذشته، اما همچنان سهم ترکیه از واردات روسیه نزدیک به ۲ درصد بوده که رقم بسیار ناچیزی است. همچنین ۵ درصد از صادرات روسیه نیز به این کشور انجام شده است (بانک مرکزی فنلاند، ۲۰۲۲). کشور هند نیز وضعیتی مشابه با ترکیه دارد. در حالی که این کشور از جمله اقتصادهای در حال ظهور جهان به‌شمار می‌رود، اما به‌دلایل جغرافیایی و عدم اتصال به منطقه آسیای مرکزی و قفقاز تنها توانسته سهمی همانند ترکیه در اقتصاد روسیه ایفا کند. موضوعی که نشان‌دهنده اهمیت کریدورهای ترانزیتی جمهوری اسلامی ایران برای اتصال هند به آسیای مرکزی است. این مهم به وضوح نشان می‌دهد که ترکیه باوجود نزدیکی و پیوستگی جغرافیایی به محیط جغرافیایی قفقاز و روابط نزدیک سیاسی با روسیه توانایی لازم برای پر کردن جای اروپا و دیگر کشورهایی تحریم‌کننده در واردات روسیه را ندارد. در نمودار ۳۵، وضعیت مبادلات اقتصادی روسیه و ترکیه مشاهده شده است.

نمودار ۳۵. ساختار و ارزش کالاهای صادراتی ترکیه به روسیه

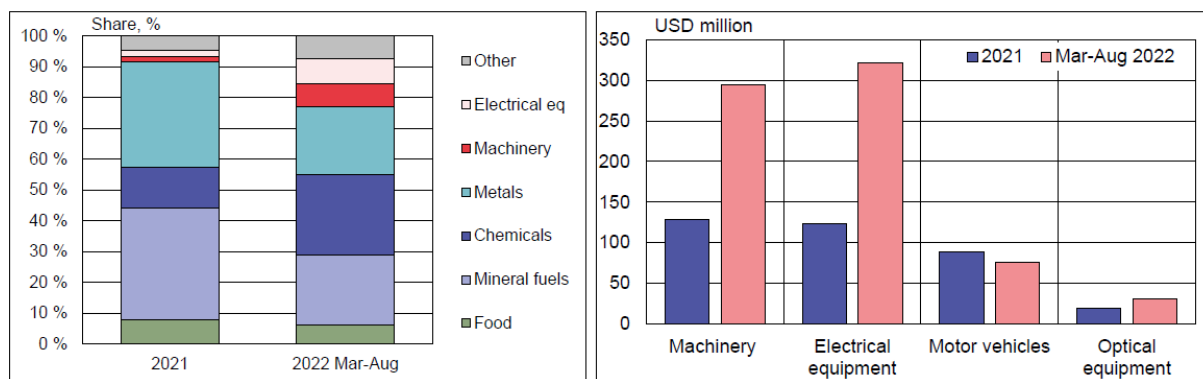
مأخذ: صندوق بین‌المللی پول و بانک فنلاند.

همان‌طور که در نمودار ۳۵ مشاهده می‌شود، تنها تغییر اساسی در ساختار صادرات ترکیه به روسیه از زمان شروع جنگ اوکراین در بخش صادرات محصولات شیمیایی بوده است. صادرات فراورده‌های غذایی و وسایل نقلیه به‌طور محسوس کاهش یافته و تغییری در صادرات تجهیزات الکترونیکی و ماشین‌آلات به روسیه انجام نشده است. در نمودار سمت راست که بیانگر ارزش کالاهای صادراتی به روسیه است، می‌توان مشاهده کرد که ماشین‌آلات، بیشترین ارزش دلاری را در میان انواع کالاهای صادراتی به روسیه دارد. تجهیزات پزشکی و نظایر آن نیز در رتبه بعدی ارزش کالاهای صادراتی به روسیه را دارد (همان).

۲-۵-۵. روابط تجاری با قزاقستان

همسایه دیگر روسیه که در ماه‌های اخیر به‌طور مشخصی، روابط تجاری خود با روسیه را به‌طور چشمگیر افزایش داده کشور قزاقستان است. در حال حاضر قزاقستان اصلی‌ترین رقیب ترکیه در صادرات به روسیه به‌شمار می‌رود. ساختار صادراتی قزاقستان به روسیه در نتیجه جنگ اوکراین تا حدودی دستخوش دگرگونی شده است. در نمودار ۳۶، می‌توان به جزئیات صادرات قزاقستان به روسیه پی برد.

نمودار ۳۶. ساختار و ارزش کالاهای صادراتی قزاقستان به روسیه

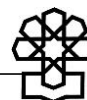
مأخذ: همان.

این‌طور که از نمودار فوق می‌توان تشخیص داد، حجم صادرات مواد شیمیایی قزاقستان به روسیه با افزایش قابل‌توجهی همراه بوده است. علاوه‌براین، صادرات ماشین‌آلات و تجهیزات الکترونیکی نیز با رشد چشمگیری همراه بوده است. در این میان، صادرات سوخت معدنی و فلزات به‌طور محسوسی کاهش یافته است. این درحالی است که در زمینه ارزش دلاری، صادرات تجهیزات الکترونیکی قزاقستان به روسیه بیش از دو برابر شده و به بیش از ۳۰۰ میلیون دلار رسیده است. در کنار تجهیزات الکترونیکی، ارزش صادرات ماشین‌آلات نیز رشد قابل‌اعتنایی داشته است. بررسی ساختار صادرات ترکیه و قزاقستان به روسیه به‌خوبی نشان می‌دهد که بازار داخلی این کشور در چه زمینه‌های قابلیت صادرات بیشتری دارد. بازار داخلی روسیه در زمینه ماشین‌آلات، محصولات شیمیایی و تجهیزات الکترونیکی می‌تواند فرصت‌های مغتنمی را برای صادرکنندگان ایرانی به‌همراه بیاورد.

نکته‌ای که در زمینه مبادلات اقتصادی قزاقستان و روسیه باید افزود این واقعیت است که ساختار صنعتی و صادراتی قزاقستان مشابه روسیه است. اقتصاد قزاقستان نیز همانند روسیه تک‌محصولی و متمرکز بر صادرات نفت و دیگر مواد اساسی است. به همین دلیل، نمی‌توان انتظار داشت که قزاقستان به‌مثابه یک منابع جایگزین در زمینه صادرات فناوری به روسیه تبدیل شود. بااین‌حال، مقامات قزاقستان کوشیده‌اند تا از تحریم‌های غرب نهایت استفاده را برده و نقطه ثقل صادراتی خود به روسیه را بر صادرات ماشین‌آلات و تجهیزات برقی قرار دهند. اما این مهم بیانگر تغییر ساختار اقتصادی یا عبور قزاقستان از اقتصاد تک‌محصولی نیست. بلکه دقیقاً به این دلیل است که با شروع تحریم‌های غرب، شرکت‌های روسی و بین‌المللی از روسیه به قزاقستان رفته و صادرات خود را از این کشور انجام می‌دهند. با همه این تحولات، اما همچنان قزاقستان که اکنون تبدیل به مکانی برای فعالیت شرکت‌های صنعتی روسیه شده است، بخش کوچکی از نیاز این کشور به واردات ماشین‌آلات و تجهیزات الکترونیکی را پوشش می‌دهد. پیش از شروع جنگ اوکراین، ارزش صادرات ماهیانه ماشین‌آلات اروپا به روسیه بیش از ۱.۷ میلیارد دلار و صادرات تجهیزات برقی ۷۰۰ میلیون دلار بوده است. این درحالی است که ارزش صادرات ماهیانه ماشین‌آلات قزاقستان به روسیه تنها ۹۰ میلیون دلار و صادرات تجهیزات برقی تنها ۸۰ میلیون دلار بوده است (همان). همان‌طور که در بخش‌های قبلی اشاره شد، بخش عمده‌ای از بازار ماشین‌آلات و تجهیزات برقی روسیه توسط شرکت‌های آسیایی ازجمله چین، ژاپن و کره جنوبی تأمین شده است.

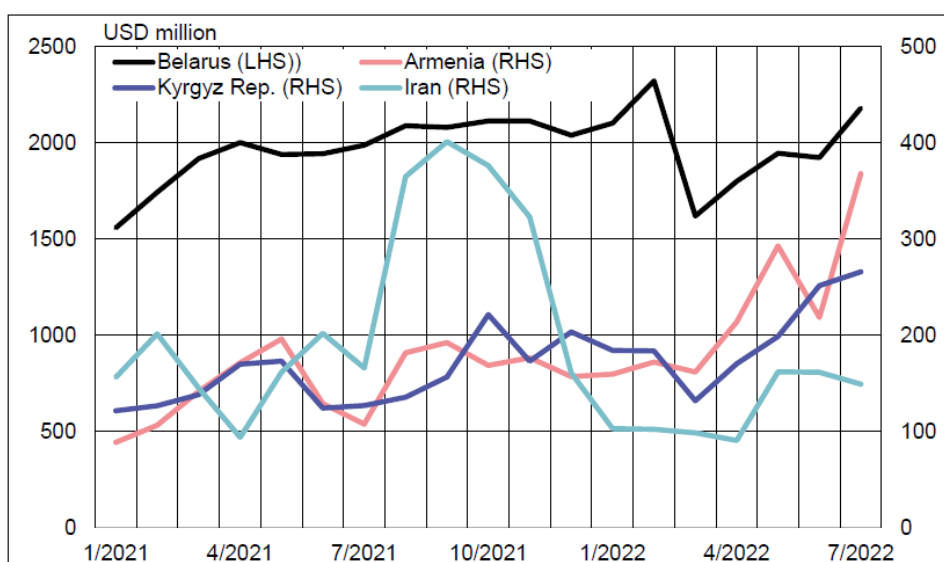
۳-۵-۵. روابط تجاری با دیگر کشورهای همسایه

در کنار قزاقستان، کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا ازجمله مهم‌ترین شرکای منطقه‌ای روسیه به‌شمار می‌روند. مهم‌ترین شریک تجاری در این اتحادیه، کشور بلاروس است که از زمان شروع جنگ اوکراین تاکنون سهم خود را در واردات روسیه به دو برابر افزایش داده و اکنون نزدیک به ۱۱ درصد از کل واردات روسیه را پوشش می‌دهد. بااین‌حال، بلاروس خود مشمول تحریم‌هاست و توانایی این کشور در تولید محصولات فناورانه پایین است. در کنار بلاروس، قرقیزستان و ارمنستان نیز توانسته‌اند سهم قابل‌توجهی از بازار داخلی روسیه را به‌دست بیاورند. ارمنستان و قرقیزستان با اینکه کشورهای کوچک و با درآمد پایینی هستند، اما توانسته‌اند در نتیجه بحران اوکراین، میزبان شرکت‌های فعال در بخش فناوری اطلاعات که تا پیش از آن در روسیه مستقر بوده‌اند، شوند و در نتیجه خود را به‌عنوان بخشی از

اصلی‌ترین صادرکنندگان به روسیه مطرح کنند. در این میان، جمهوری اسلامی ایران نیز تلاش‌های جسته‌وگریخته‌ای را برای افزایش سهم خود در بازار روسیه انجام داده که نمی‌توان آن را چشمگیر دانست. در کنار ایران، کره شمالی نیز برای ورود بهتر به بازار داخلی روسیه تلاش کرده و در این زمینه، روسیه بخشی از نیازمندی‌های تسلیحاتی خود در جنگ اوکراین را از کره شمالی وارد کرده است.

نمودار ۳۷. صادرات ایران، ارمنستان، قرقیزستان و بلاروس به روسیه

مأخذ: همان.

همان‌طور که در نمودار ۳۷ نمایش داده شده، از میان چهار کشور ایران، بلاروس، قرقیزستان و ارمنستان، کمترین سهم صادراتی در اختیار جمهوری اسلامی ایران است. این در حالی است که جمهوری اسلامی ایران در سه ماه چهارم ۲۰۲۱، وضعیت کاملاً متفاوتی را در این زمینه داشته و پس از بلاروس بزرگ‌ترین صادرکننده کالا در منطقه به روسیه بوده است. افزایش تحریم‌های اقتصادی، ناکارآمدی سازوکارهای تجاری و پیشی گرفتن رقبا در تأمین نیازهای وارداتی روسیه، سبب شده تا ایران، جایگاه خود را در میان شرکای اقتصادی منطقه‌ای روسیه از دست بدهد.

۶. زیرساخت‌های اقتصادی

روسیه از حیث زیرساخت‌های اقتصادی در وضعیت مطلوبی قرار دارد. این کشور به دلیل موقعیت جغرافیایی و قرار گرفتن در کنار دو اقتصاد بزرگ جهانی شامل چین و اتحادیه اروپا، سعی کرده تا از ظرفیت‌های اقتصادی همسایگان خویش استفاده لازم را ببرد. مسکو بزرگ‌ترین خطوط انتقال گاز جهان را در اختیار دارد و در حال حاضر نیز تلاش می‌کند تا شبکه انتقال انرژی به مرزهای شرقی خود را گسترش دهد. در این زمینه لازم است با شرح دقیق‌تری به بررسی زیرساخت‌های تجاری، صنعتی و معدنی روسیه پرداخته شود.

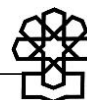
۱-۶. مناطق ویژه اقتصادی

در حال حاضر ۳۶ منطقه ویژه اقتصادی در روسیه وجود دارد که می‌توان آنها را در ۴ دسته طبقه‌بندی کرد. این ۴ دسته شامل ۱۷ منطقه ویژه اقتصادی تولیدات صنعتی، مناطق ویژه اقتصادی فناوری و نوآوری، ۱۰ مناطق ویژه اقتصادی گردشگری و ۲ منطقه آزاد بندرگاهی می‌شود. در بیش از ۱۵ سال فعالیت این مناطق ویژه، بیش از ۹۰۰ شرکت خارجی در این مناطق حضور پیدا کرده‌اند که بیش از ۱۴۰ شرکت از میان آنها از ۴۲ کشورهای خارجی در این مناطق فعالیت می‌کنند. در جدول ۹ برخی از مهم‌ترین مناطق ویژه اقتصادی در چهار دسته ارائه شده است.

جدول ۹. برخی مناطق ویژه اقتصادی روسیه

نوع منطقه ویژه اقتصادی	عنوان
صنعتی	منطقه ویژه تولید صنعتی آلابوگا ^۱
	منطقه ویژه تولید صنعتی گالوبین ^۲
	منطقه ویژه تولید صنعتی لیپتسک ^۳
	منطقه ویژه تولید صنعتی لوتوس ^۴
	منطقه ویژه تولید صنعتی موگلینو ^۵
	منطقه ویژه تولید صنعتی استپینو گوادرآت ^۶
	منطقه ویژه تولید صنعتی تیتانیوم ولی ^۷
	منطقه ویژه تولید صنعتی توگلیاتی ^۸
	منطقه ویژه تولید صنعتی اوزلویا ^۹
	منطقه ویژه تولید صنعتی سنتر ^{۱۰}
فناوری	منطقه ویژه فناوری دوبنا ^{۱۱}
	منطقه ویژه فناوری اینوپلیس ^{۱۲}
	منطقه ویژه فناوری ایستوک ^{۱۳}
	منطقه ویژه فناوری سنت پترزبورگ ^{۱۴}
	منطقه ویژه فناوری تکنو پلیس مسکو ^{۱۵}
	منطقه ویژه فناوری تومسک ^{۱۶}
گردشگری	منطقه ویژه گردشگری آرامخی ^{۱۷}

1. Alabuga
2. Kulibin
3. Lipetsk
4. lotus
5. Moglino
6. Stupino Quadrat
7. Titanium Valley
8. Togliatti
9. Uzlovaya
10. Center
11. Dubna
12. Innopolis
13. Istok
14. St. Petersburg
15. Moscow Technopolis
16. Tomsk
17. Armkhi

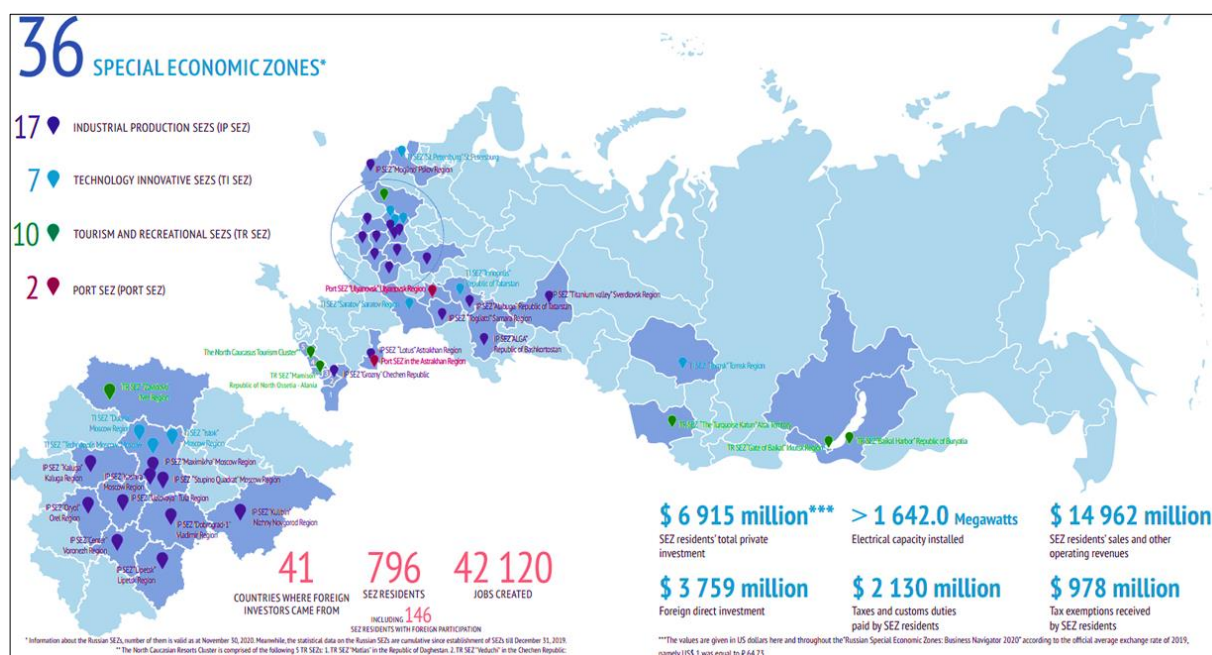

عنوان	نوع منطقه ویژه اقتصادی
منطقه ویژه گردشگری آرخیز ^۱	
منطقه ویژه گردشگری زاویدو ^۲	
منطقه ویژه گردشگری بایکال هاربور ^۳	
منطقه ویژه گردشگری تورقوس خاتون ^۴	
منطقه ویژه گردشگری ویدوچی ^۵	
منطقه ویژه گردشگری دروازه بایکال ^۶	
منطقه ویژه گردشگری متلس ^۷	
منطقه ویژه گردشگری البروس ^۸	
منطقه ویژه اولیانوسک ^۹	بندرگاهی
منطقه ویژه مورمانسک ^{۱۰}	

مأخذ: وزارت توسعه اقتصادی فدراسیون روسیه.

در ادامه، نقشه و وضعیت دقیق تر این مناطق را می توان مشاهده کرد:

تصویر ۱۸. مناطق آزاد اقتصادی روسیه

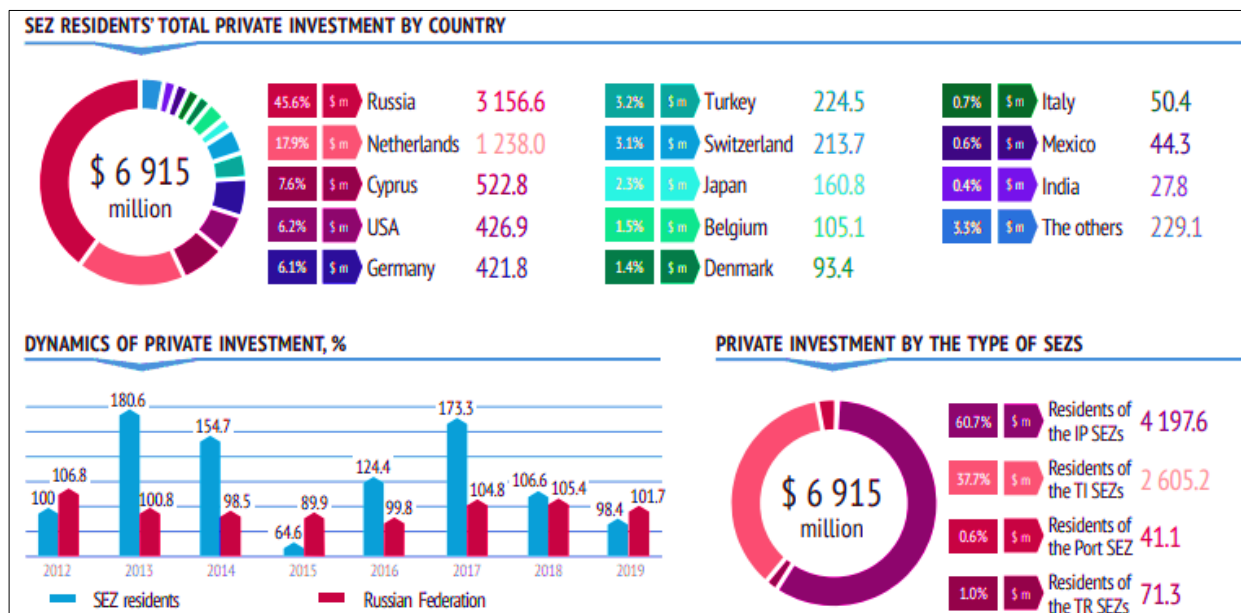
Source: Ministry of Economic Development of the Russian Federation, 2020

1. Arkhyz
2. Zavidovo
3. Baikal Harbor
4. The Turquoise Katun
5. Veduchi
6. Baikal Gates
7. Matlas
8. "Elbrus"
9. Ulyanovsk Vostochny
10. Murmansk

همان‌طور که در تصویر ۱۸ مشاهده می‌شود، در روسیه بیش از ۴۲ کشور در مناطق آزادی اقتصادی فعالیت دارند که در نتیجه این مشارکت، بیش از ۴۲.۱۲۰ هزار شغل تولید شده است. علاوه بر این، در حال حاضر بیش از ۷۹۶ شرکت در این مناطق به ثبت رسیده است که ۱۴۶ مورد از آنها از سایر کشورها هستند. تنها در سال ۲۰۱۹ و در نتیجه سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، ۶.۹۱۵ میلیون دلار درآمدزایی شده است که این میزان بدون در نظر گرفتن سایر درآمدها از بخش‌هایی همچون مالیات، کسور گمرک، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و ... است.

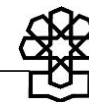
همان‌طور که در تصویر ۱۹ مشاهده می‌شود، بیشترین میزان سرمایه‌گذاری در مناطق ویژه اقتصادی روسیه از سوی کشورهای اروپایی و در رأس آن‌ها هلند انجام شده است. پس از هلند، قبرس، ایالات متحده آمریکا و آلمان بیشترین میزان سرمایه‌گذاری را در این مناطق انجام داده‌اند. این میزان ناظر بر کل میزان سرمایه‌گذاری شرکت‌های خارجی در این مناطق بوده و تنها منحصر به یک سال نیست.

تصویر ۱۹. بیشترین میزان سرمایه‌گذاری به تفکیک کشور و نوع منطقه آزاد اقتصادی روسیه

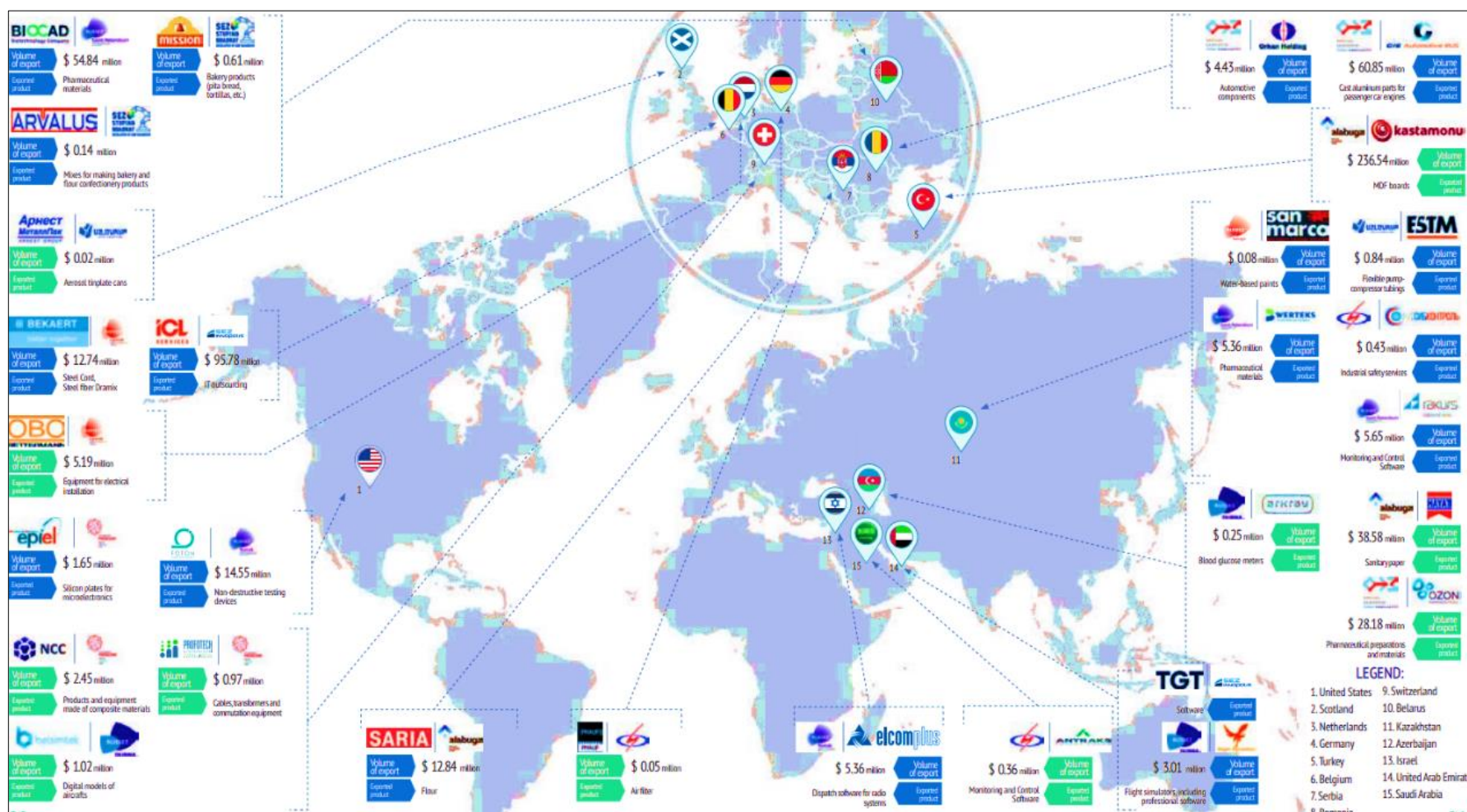

Source: Ibid.

در میان مناطق ویژه اقتصادی روسیه، مناطق صنعتی بیشترین میزان جذب سرمایه‌گذاری خصوصی را داشته‌اند. این در حالی است که براساس نمودارهای موجود، روند سرمایه‌گذاری میان شرکت‌های خارجی و شرکت‌های روسی افت‌وخیز داشته است. این روند نشان می‌دهد که میزان سرمایه‌گذاری خصوصی از سوی شرکت‌های خارجی در سال‌های اخیر روند کاهشی داشته است.

تصویر ۲۰. شرکت‌های فعال در مناطق آزاد اقتصادی روسیه به تفکیک میزان صادرات از ۲۰۱۷ تا ۲۰۱۹

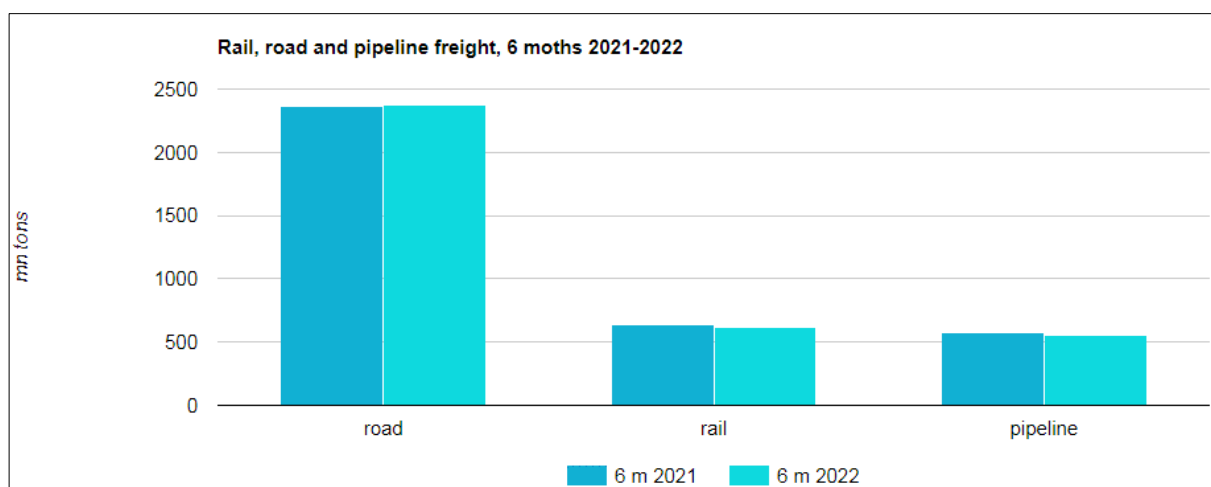
Source: Ministry of Economic Development of the Russian Federation, 2020

همان‌طور که در تصویر ۲۰ مشاهده می‌شود، شرکت‌های متعلق به ایالات متحده آمریکا، اسکاتلند، هلند، آلمان، ترکیه، بلژیک، صربستان، رومانی بیشترین میزان صادرات را طی سال‌های ۲۰۱۷ تا ۲۰۱۹ از مناطق ویژه اقتصادی روسیه انجام داده است. نکته‌ای که در این میان می‌توان به آن اشاره کرد، جای خالی شرکت‌های ایرانی در مناطق آزاد تجاری روسیه است. درحالی‌که جمهوری اسلامی ایران از مزیت جغرافیایی همسایگی با روسیه بهره‌مند است، اما جایگاه ویژه‌ای در میان شرکت‌ها برتر فعال در مناطق آزاد روسیه ندارد.

۲-۶. حمل و نقل

یکی از اساسی‌ترین زیرساخت‌ها در بخش اقتصادی، خطوط حمل و نقل اعم از هوایی، دریایی، زمینی و هوایی است. این مهم به‌طور مشخص به‌عنوان یکی از شاخص‌های توسعه‌یافتگی در عرصه اقتصادی به‌شمار می‌رود و لزوماً کشورهای توسعه‌یافته و صنعتی، هزینه‌های قابل‌توجهی را برای توسعه زیرساخت‌های ترانزیتی و حمل و نقل خود انجام داده‌اند. آمارها نشان می‌دهد که از ژانویه تا ژوئن ۲۰۲۲، ترانزیت کالا در شبکه‌های انتقالی مختلف روسیه نسبت به سال ۲۰۲۱، ۰.۳٪ کاهش داشته و به ۲.۹۲ میلیارد تن رسیده است؛ اجزای این سطح از انتقال به‌شرح زیر است: شبکه انتقال جاده‌ای روسیه با انتقال ۲.۳۸ میلیارد تن بیشترین میزان انتقال کالا را داشته است؛ شبکه انتقال ریلی توانسته، ۶۱۵.۶ میلیون تن کالا را جابه‌جا کند که در مقایسه با سال ۲۰۲۱، ۲.۸ درصد کاهش نشان می‌دهد؛ همچنین شبکه انتقال خط لوله نیز در مقایسه با سال ۲۰۲۱، ۳.۴٪ عملکرد کمتری داشته است. شبکه ترانزیت گاز با ۲۶۶.۱ میلیون تن نسبت به ۲۰۲۱، ۱۰.۹٪ افت داشته است. درعین‌حال، به‌دلیل تحریم‌های غرب و تلاش روسیه برای بازاریابی، شبکه خط لوله نفت این کشور با رشد ۴.۷ درصدی، ۲۶۶.۶ میلیون تن نفت خام را انتقال داده است. این درحالی است که خطوط انتقال فراورده‌های نفتی نیز در همین سال با افزایش ۶.۷ درصدی، نزدیک به ۲۲.۱ میلیون تن فراورده را انتقال داده است.

نمودار ۳۸. حمل و نقل ریلی، جاده‌ای و خط لوله در ۶ ماه ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲

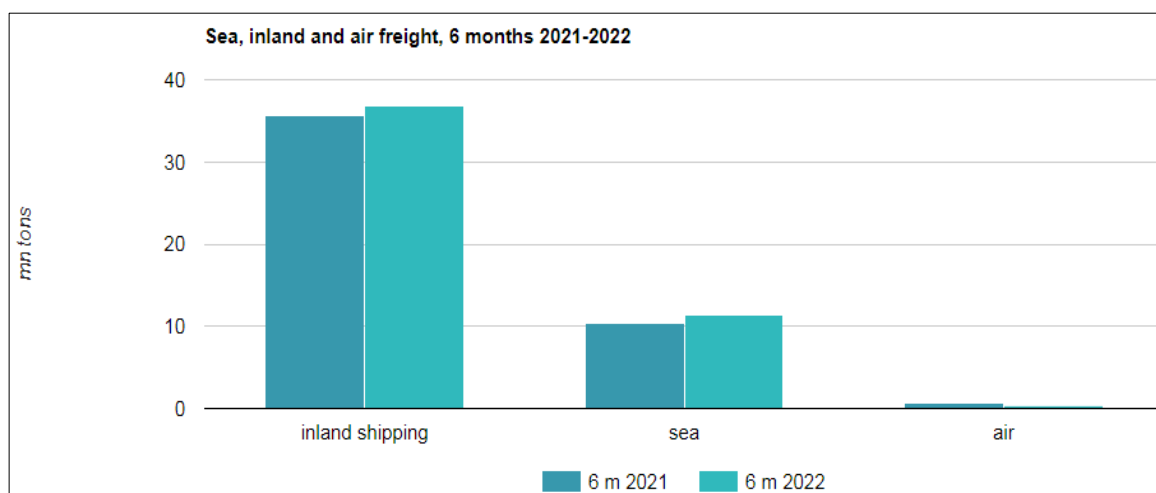

مأخذ: خبرگزاری دریایی روسیه.

طی ۶ ماه پایانی سال ۲۰۲۱ و ۶ ماه ابتدایی سال ۲۰۲۲، حمل و نقل دریایی روسیه ۹.۵٪ رشد را طی یک سال نشان داده و به ۱۱.۴ میلیون تن رسیده است. همچنین حجم انتقال کالا به وسیله کشتیرانی در مقایسه با ۶ ماه پایانی ۲۰۲۰ و ۶ ماه ابتدایی ۲۰۲۱، ۳.۲ رشد داشته و به ۳۶.۸ میلیون تن رسیده است. همچنین طی همین دوره زمانی حمل و نقل هوایی نزدیک به ۵۰ درصد کاهش داشته است (خبرگزاری دریایی روسیه، ۲۰۲۲).^۱

نمودار ۳۹. حمل و نقل هوایی و دریایی روسیه طی ۶ ماه پایانی ۲۰۲۱ و ۶ ماه ابتدایی ۲۰۲۲

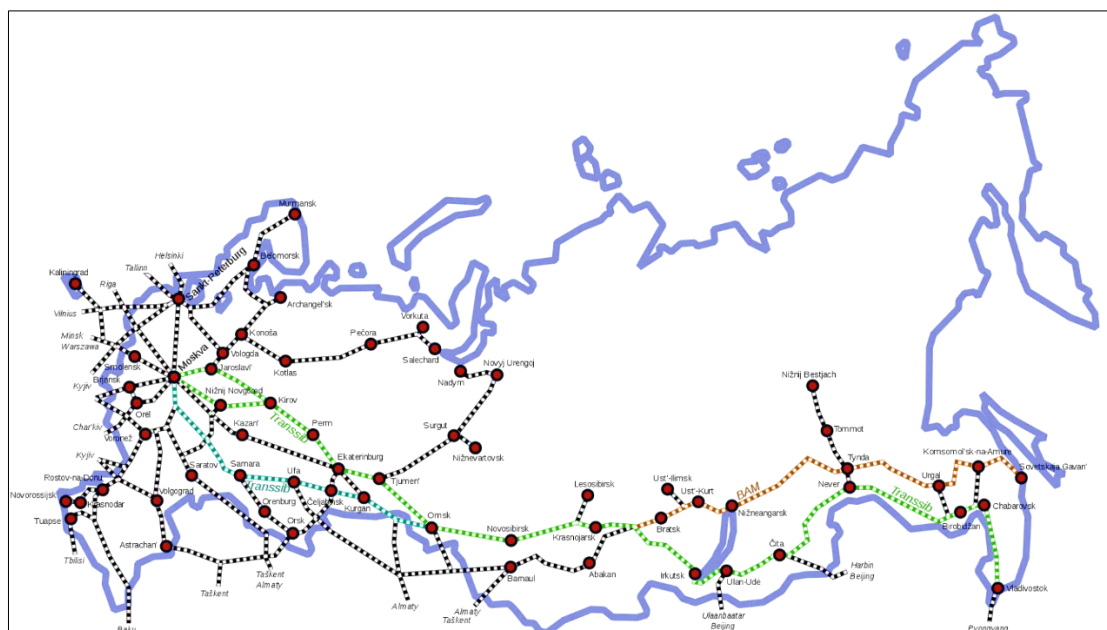
مأخذ: همان.

۱-۲-۶. حمل و نقل ریلی

کشور روسیه به دلیل وسعت جغرافیایی شگفت آور، از زیرساخت های ریلی گسترده ای برخوردار است. ضرورت انتقال کالا به نقاط دور دست و مختلف روسیه سبب شده تا این کشور همواره توسعه زیرساخت های ریلی را به عنوان یکی از راهکارهای کلیدی توسعه اقتصادی دنبال کند. از این رو، می توان گفت، کشور روسیه در زمره یکی از بزرگ ترین دارندگان خطوط ریلی جهان است. شبکه ریلی این کشور به هفده منطقه ریلی تقسیم شده است. مناطق ریلی روسیه از سال ۲۰۰۳ توسط وزارت خطوط ریل^۲ روسیه اداره می شود.

1. Seanews (2022), Russian Transport Sector Freight Volume in H1 2022, 5TH August 2022
2. Ministry of Railways

تصویر ۲۱. شبکه ریلی روسیه

۲-۲-۶. حمل‌ونقل جاده‌ای

در بخش حمل‌ونقل جاده‌ای، همانند خطوط ریلی، روسیه از جمله کشورهای قدرتمند به‌شمار می‌آید. تحلیل‌ها نشان می‌دهد که ناوگان ملی حمل‌ونقل جاده‌ای روسیه متشکل از ۳.۷ میلیون کامیون سنگین به‌علاوه ۴.۱ میلیون خودرو سنگین است. بیش از ۸۰ درصد کامیون‌ها کاملاً به‌دور از قانونگذاری دولت فعالیت می‌کنند و بیشتر استفاده تجاری و بازرگانی دارند. در این کشور نیمی از بازار حمل‌ونقل جاده‌ای توسط کشورهای خارجی اداره می‌شود که می‌توان سهم ارزشی آنها را بالغ بر ۲ میلیارد دلار ارزیابی کرد (خبرگزاری ترانس روسیه، ۲۰۲۳).^۱

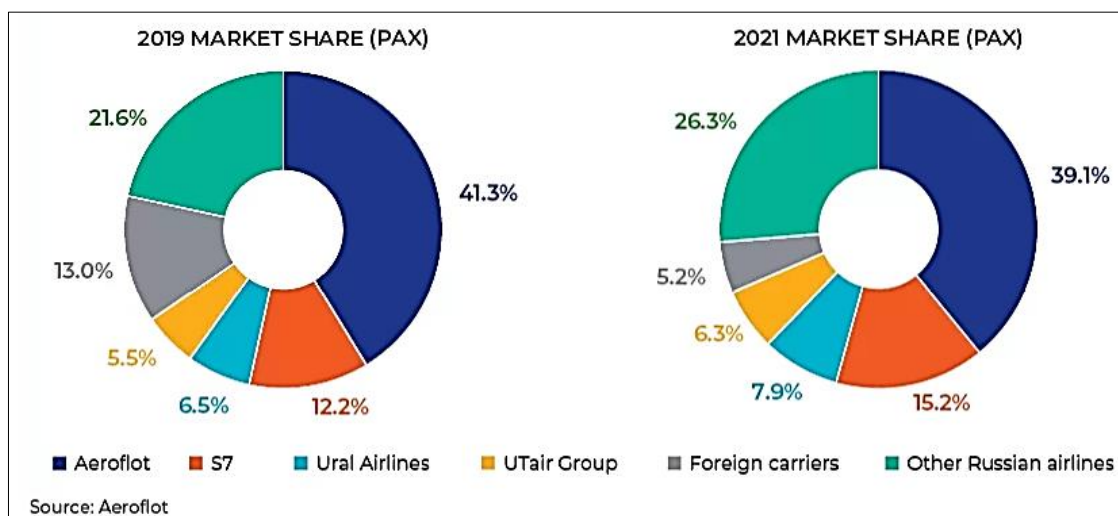
۲-۲-۶. حمل‌ونقل هوایی

صنعت هوایی روسیه از چند گروه و شرکت بزرگ دولتی تشکیل شده است. در این میان، شرکت ایروفلات به‌عنوان بزرگ‌ترین گروه در صنعت هوایی روسیه، بخش عمده‌ای از حمل‌ونقل هوایی این کشور را به خود اختصاص داده است. همان‌طور که در نمودار ۴۰ مشاهده می‌شود، شرکت ایروفلات با ۴۰ درصد سهم از بازار حمل‌ونقل هوایی روسیه، به‌طور قابل‌توجهی ترافیک هوایی این کشور را در اختیار خود دارد. اعمال تحریم‌های غرب علیه روسیه به وضوح سبب شد تا سهم شرکت‌های خارجی از صنعت هوایی روسیه کاهش یافته و از ۱۳ درصد به ۵.۲ درصد کاهش یابد.

1. Transrussia (2023), an Updated Look at Road Transport in Russia, 17th-19th April

نمودار ۴۰. سهم خطوط هوایی روسیه از حمل و نقل هوایی

مأخذ: خبرگزاری ترانس روسیه.

درواقع افزایش تحریم‌ها و کاهش نقش شرکت‌های خارجی در صنعت هوایی روسیه سبب شده سهم بازار داخلی از صنعت هوایی روسیه رشد چشمگیری داشته باشد. این هم اگرچه می‌تواند نشان‌دهنده نوعی انزوا در صنعت هوایی روسیه باشد، اما به‌نوبه خود سبب شده تا صنعت هوایی روسیه در برابر تحریم‌ها مقاومت کند.

نمودار ۴۱. سهم بازار داخلی و بین‌المللی از صنعت هوایی روسیه

مأخذ: همان.

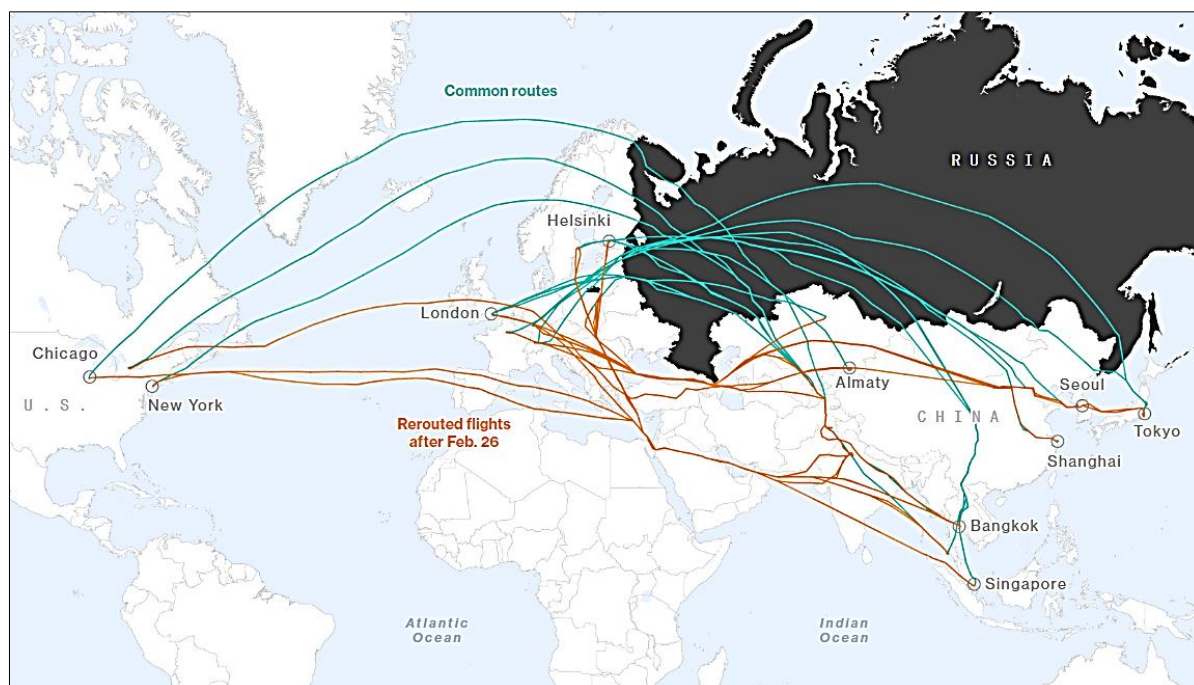
به‌دنبال تحریم‌های غرب، ۴۰ کشور صنعت هوایی روسیه را تحریم کرده‌اند که از آن جمله می‌توان به ۲۷ کشور عضو اتحادیه اروپا به‌همراه ایالات متحده، بریتانیا، کانادا و سوئیس اشاره کرد. علاوه‌براین، ایرباس، بوئینگ و امبرائر که بزرگ‌ترین تولیدکنندگان صنعت هوایی جهان به‌شمار می‌روند نیز عرضه هرگونه تجهیزات هواپیمایی به روسیه را تحریم

کرده‌اند. در حال حاضر دوسوم از ناوگان غیرنظامی هوایی روسیه از سوی این سه شرکت تأمین می‌شود. این مهم سبب شده تا روس‌ها برنامه‌ای برای خودکفایی در تولید هواپیماهای غیرنظامی تا ۲۰۳۰ تدوین کنند. براساس این برنامه، روس‌ها تا سال ۲۰۳۰، باید ۱۰۰ هواپیما تولید کنند که بنابر بررسی به‌عمل آمده، این امر به میزان قابل‌توجهی غیرممکن به‌نظر می‌رسد.

طبق آمارهای موجود پس از جنگ اوکراین، میزان حمل‌ونقل هوایی روسیه به میزان ۱۵ درصد کاهش یافته و خطوط هوایی روسیه در سال ۲۰۲۲، ۹۴ میلیون نفر مسافر جابه‌جا کرده‌اند (Aviation week network, 2022).^۱ در اهمیت این مهم باید خاطرنشان کرد که حمل‌ونقل هوایی سالیانه ۱.۸ درصد از تولید ناخالص داخلی روسیه را تشکیل می‌دهد. صنعت هوایی روسیه، بیش از ۱ میلیون شغل تولید کرده و در سال بیش از ۲۲ میلیارد دلار ارزش افزوده به تولید ناخالص داخلی روسیه می‌افزاید (IATA Direct Data Solutions: 2018: 3). با توجه به اینکه عمده مقاصد هوایی روسیه، کشورهای اروپایی بوده، اعمال تحریم‌های غرب علیه روسیه به‌سرعت تأثیر منفی خود را بر این بخش نهاده است.

تحریم حریم هوایی روسیه سبب شد تا اروپا و آمریکا به‌سرعت به سراغ حریم‌های هوایی جایگزین رفته و همین امر درآمد سرشاری را عاید کشورهای کرد که توانستند خود را به‌عنوان بدیل روسیه در ترانزیت هوایی معرفی کنند. در تصویر ۲۲ مشاهده می‌شود که پس از تحریم‌های غرب علیه روسیه چگونه خطوط هوایی سایر کشورها، جایگزین حریم هوایی روسیه شده‌اند.

تصویر ۲۲. مسیرهای جایگزین حریم هوایی روسیه پس از بحران اوکراین

مأخذ: فلیت تریدر.

1. Aviation week Network, Russian Airlines Face 15Traffic Drop For 2022, 16TH November

همان‌طور که در تصویر ۲۲ مشاهده می‌شود، خطوط سبزرنگ نشان‌دهنده مسیرهای متعارفی بوده که دولت‌های اروپایی و ایالات متحده برای انتقال کالا و مسافر از حریم هوایی روسیه استفاده می‌کردند. پس از تحریم‌های مرتبط با بحران اوکراین، به‌طور مشخص، کشورهای منطقه مدیترانه و جنوب خلیج فارس به‌خوبی توانسته‌اند تا خود را به‌عنوان مسیر جایگزین معرفی کنند. نکته جالب‌توجه آن است که هر دو مسیر متعارف و جایگزین از شمال و جنوب ایران عبور می‌کند و این نشان می‌دهد که حتی باوجود نزدیک‌تر بودن مسیر ایران نسبت به سایر گزینه‌ها، عملاً هیچ پروازی به‌دلیل تحریم‌های غرب از حریم هوایی ایران عبور نمی‌کند.

۴-۲-۶. حمل‌ونقل دریایی

یکی از مهم‌ترین مسیرهای تجارت خارجی روسیه حمل‌ونقل دریایی است. این کشور با سه اقیانوس (اطلس، آرام و منجمد شمالی) و همچنین با دریای خزر، دریای سیاه و دریای بالتیک ارتباط آبی دارد. این دسترسی وسیع به مناطق آبی گسترده سبب شده تا توسعه ظرفیت‌های کشتیرانی و تجارت آبی، نقش مهمی در دیپلماسی اقتصادی روسیه ایفا کند.

در کشور روسیه، آژانس فدرال حمل‌ونقل دریایی و آب‌های درون‌سرزمینی، مسئولیت اصلی نظارت و مدیریت حمل‌ونقل دریایی روسیه را در اختیار دارد. وسعت سرزمینی و نیاز به تجارت خارجی از طریق دریا سبب شده تا بندرهای بزرگ و کوچک پرشماری در این کشور احداث شوند که عملاً هدایت‌کننده تجارت دریایی این کشور با سایر کشورهاست. در حال حاضر بیش از ۲۰ بندر دریایی در روسیه وجود دارد که برخی از مهم‌ترین آنها در تصویر ۲۳ مشاهده می‌شود. بندر دریای سیاه، بندر نوروسیک^۱، بندر سنت‌پترزبورگ، بندر دریای بالتیک، بندر ولادی‌واستوک^۲، بندر کالینگراد^۳، بندر مورمانسک^۴ از جمله مهم‌ترین و بزرگ‌ترین بنادر دریایی روسیه به‌شمار می‌روند؛ بندر سنت‌پترزبورگ بزرگ‌ترین بندر کشور روسیه به‌شمار می‌رود.

همان‌طور که در تصویر ۲۳ مشاهده می‌شود بیشترین محموله‌هایی که در بنادر روسیه مورد دادوستد قرار گرفته‌اند، شامل نفت و فراورده‌های نفت بوده است. این نمودار نشان می‌دهد که بندر بالتیک روسیه که عموماً محل ترانزیت کالا به اروپاست، در سه ماه چهارم سال ۲۰۲۱ بیشترین میزان رشد را در فروش نفت داشته است. میزان ارتباط و تجارت روسیه با اروپا به‌اندازه‌ای بوده که از میان بنادر بزرگ و اصلی این کشور، تنها بالتیک رشد مثبتی را در سال ۲۰۲۱ تجربه کرده و عموماً وضعیت دادوستد دریایی روسیه در آن سال، روند مثبتی نداشته است^۵ (All about shipping, 2022).

1. Port of Novorossiysk

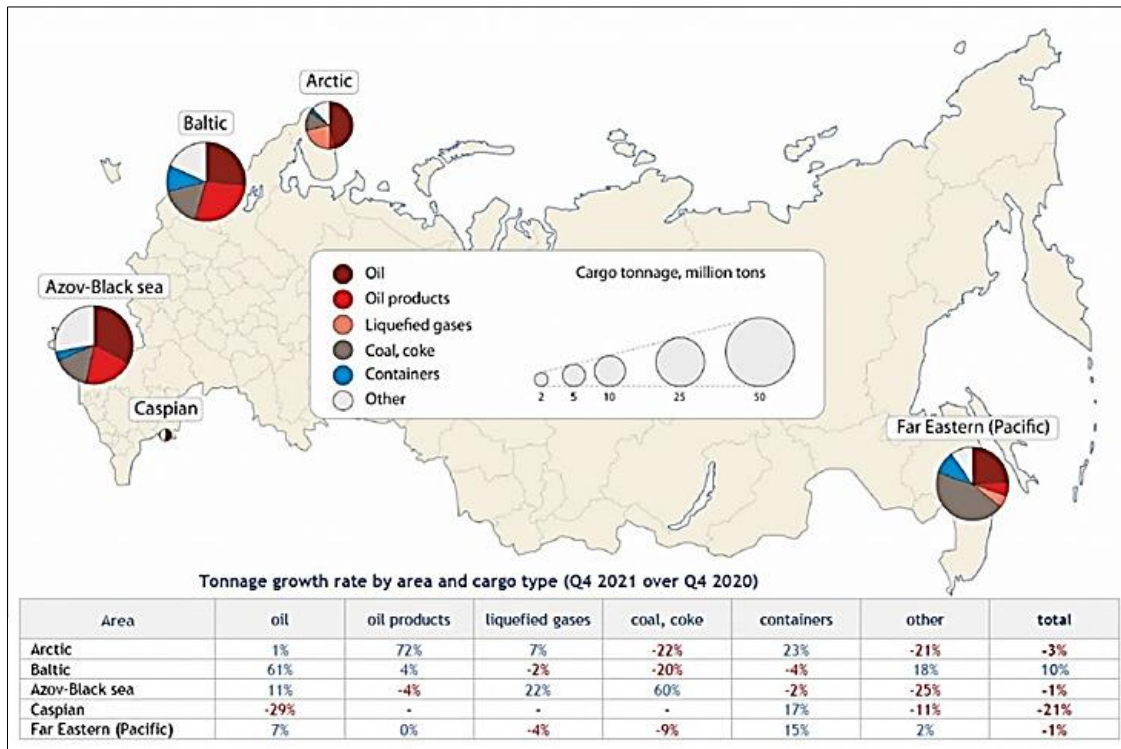
2. Port of Vladivostok

3. Port of Kaliningrad

4. Port of Murmansk

5. All about Shipping (2022), Results of Russian Ports in 2021 Infographics and Analytics, 25th January

تصویر ۲۳. تجارت دریایی در چند بندر مهم روسیه سه ماه چهارم ۲۰۲۲

Source: all about shipping.co.uk

ازجمله مسائلی که باید در تجارت دریایی روسیه مورد واکاوی قرار بگیرد، نیاز تاریخی این کشور به تنگه داراندل و به سفر است. این اهمیت به دلیل نیاز تاریخی روسیه برای اتصال به دریای مدیترانه در طول تاریخ بوده است. بخش قابل توجهی از صادرات نفتی و غیرنفتی روسیه که بدون شک نقش حیاتی در اقتصاد این کشور ایفا می کند، از طریق دریای سیاه و دریای مدیترانه انجام می شود. به همین دلیل، این تنگه ها نه تنها به لحاظ اقتصادی بلکه از نظر نظامی و امنیتی نیز نقش بی بدیلی برای روسیه داشته است.

در طول ۳۲۵ سالی که از تأسیس نیروی دریایی روسیه می گذرد، همواره دسترسی به دریای مدیترانه، استراتژی نظامی و سیاسی روسیه تحت تأثیر خود قرار داده است. این مهم همواره یکی از مهم ترین دلایلی بوده که روس ها در روابط خود با کشور ترکیه چه اکنون و چه در زمان امپراتوری عثمانی بدان توجه داشته اند. روسیه حتی در دوره جنگ جهانی اول تلاش کرد تا تنگه به سفر و داراندل را به خاک ملحق کرده و نام قسطنطنیه را به تزارگرد تغییر دهد که در پی آن عثمانی دو تنگه را بر روی روسیه بست. عثمانی حتی به متحدین روسیه نیز اجازه تجارت کالا را سلب کرد که در نهایت فرانسوی ها و انگلیسی ها مجبور شدند برای انتقال کالا به روسیه از مسیرهای شرق دور استفاده کنند. حتی پس از بحران کریمه و وقوع جنگ در سوریه، دسترسی به دریای مدیترانه برای روسیه بیش از پیش دارای اهمیت شده است. بنابراین ناوگان دریای سیاه نیروی دریایی سیاه، پیشرفته ترین و مدرن ترین ناوگان دریایی روسیه است. باید خاطرنشان کرد چنانچه ترکیه به طور طولانی مدت این دو تنگه را بر روی روسیه ببندد، مسکو نخواهد توانست مأموریت های نظامی خود در روسیه و اکنون در اوکراین را به منصه اجرا بگذارد (Myers, 2022).

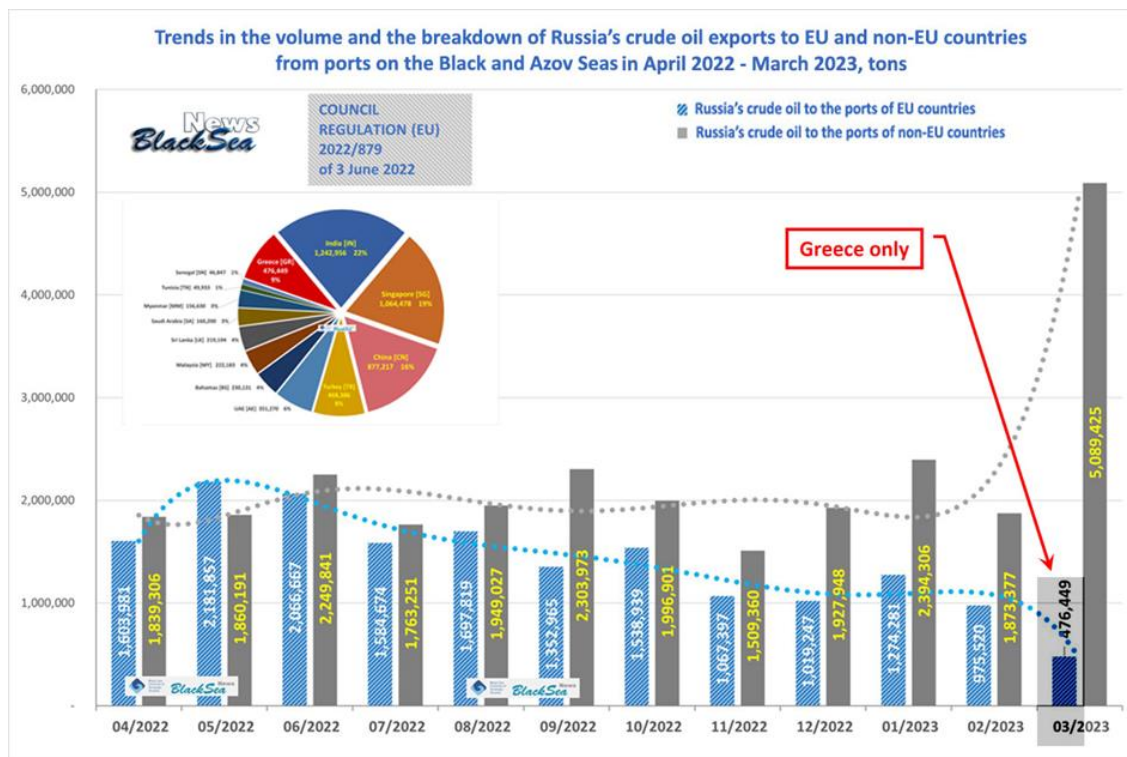

اتصال به دریای مدیترانه برای روسیه علاوه بر اهمیت نظامی، دارای جایگاه فوق‌العاده مهم از حیث سیاسی است. روسیه از طریق دریای مدیترانه به‌طور کاملاً چشمگیری در حال بسط نفوذ و قدرت بر کشورهای حاشیه این دریاست. این منطقه به‌همراه دریای سیاه، نقطه اتصال راهبردی و حیاتی روسیه به آب‌های بین‌المللی بوده و سهم عمده‌ای در اهداف ژئوپلیتیک و تجاری روسیه داشته است. روسیه با کمک تنگه‌های ترکیه و نقش‌آفرینی پررنگ در دریای مدیترانه، تلاش می‌کند تا نفوذ ناتو و ایالات متحده را در این منطقه محدود کند. محققان در تبیین سازوکارهای نفوذ روسیه به‌طور مشخص معتقدند، روسیه از ابزارهای اقتصادی و به‌طور جزئی‌تر، سه عامل، صادرات انرژی، صادرات تسلیحات و پول‌شویی در حال گسترش روزافزون قدرت منطقه‌ای خود در منطقه خاورمیانه، بالکان و آفریقا است (Pritchett, 2021: 1).

از نظر تجاری و اقتصادی نیز، دسترسی به دریای مدیترانه در تجارت خارجی روسیه اهمیت بسزایی دارد. درحالی‌که طبق معاهده مونترو، عبور ناوگان‌های نظامی طبق شرایط خاصی مجاز شمرده شده، اما عبور ناوگان تجاری به‌صورت رایگان صورت می‌پذیرد و باتوجه به اینکه دریای مدیترانه و دریای سیاه در واقع شاه‌راه دریایی روسیه با بازارهای بزرگی به نام اروپا، آفریقا و خاورمیانه است، لذا نمی‌توان از اهمیت این دو تنگه در دیپلماسی اقتصادی روسیه سخن به میان نیاورد. به‌طور مثال باید خاطر نشان کرد که بخش عمده‌ای از تجارت نفتی روسیه از تنگه‌های ترکیه عبور می‌کند. در تصویر ۲۴، عبور نفتکش‌های روسیه از تنگه‌های ترکیه و صادرات نفت به چند کشور اروپایی نمایش داده شده است. مبتنی‌براین آمارها، حجم نفت خام صادراتی روسیه از دو تنگه داراندل و به سفر از ۵ دسامبر ۲۰۲۲ تا نوامبر ۲۰۲۲، در حدود ۱ میلیون تن بوده است. این در شرایطی است که طی این دوره تحریم‌های اتحادیه اروپا و آمریکا علیه روسیه اجرایی شده است. این میزان نه‌تنها کمتر از دوره قبل از تحریم نیست، بلکه به‌طور محسوسی نیز افزایش داشته که نشان می‌دهد، تحریم‌های اتحادیه اروپا کارایی قابل‌قبولی در زمینه تحریم نفت روسیه نداشته است (پایگاه اطلاع‌رسانی اخبار دریای سیاه، ۲۰۲۳).^۱

1. Black Sea News (2023), Russia's Black Sea Crude oil Exports to EU Countries in December 2022 – Early January 2023. The First Violations of the Embargo, 13th January

تصویر ۲۴. صادرات نفت روسیه از دو تنگه به سفر و داردانل

مأخذ: سایت اخبار دریای سیاه.

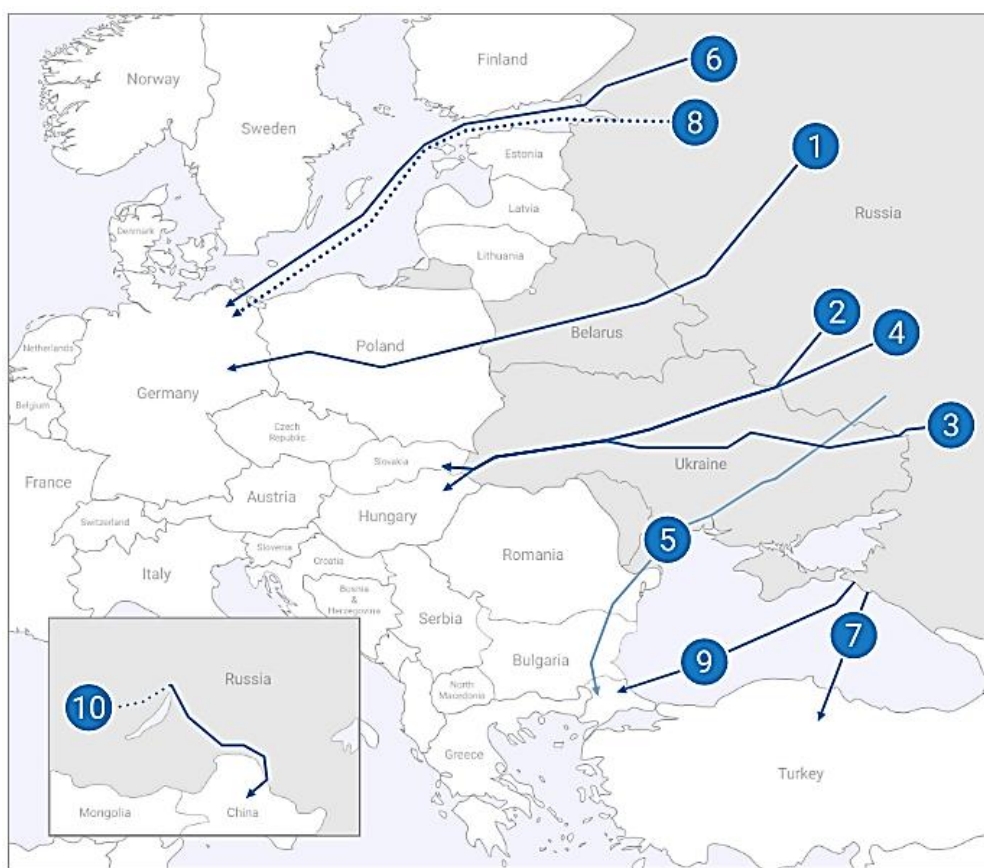
در مارس ۲۰۲۳ صادرات نفت روسیه از بنادر دریای سیاه یک رکورد تاریخی را ثبت کرده است. طی این مدت روسیه توانست ظرف یک ماه بیش از ۵ میلیون تن نفت خام از دریای سیاه صادر کند که نسبت به آوریل سال ۲۰۲۲ رشد قابل توجهی داشته است. طی این مدت صادرات روسیه به کشورهای غیراروپایی ۲.۷ برابر شده است (سایت اخبار دریای سیاه). روسیه به کمک موقعیت جغرافیایی و اهمیت راهبردی این تنگه‌ها برای اروپایی‌ها توانسته، به‌طور قابل توجهی، اثر تحریم‌های کشورهای اروپایی را خنثی کند. افزایش جریان صادرات نفت روسیه به اروپا حتی پس از اجرایی شدن تحریم‌ها نشان‌دهنده آن است که صادرات از این منطقه، سبب کاهش اثرگذاری تحریم‌ها می‌شود. به گزارش بلوم برگ، روسیه به‌خوبی توانسته از موقعیت خاص این منطقه برای پنهان‌سازی تجارت خود استفاده کند (بلوم برگ، ۲۰۲۲).^۱

۵-۲-۶. خطوط لوله گاز طبیعی

یکی دیگر از مهم‌ترین مسیرهای تجارت خارجی روسیه، ظرفیت‌های گسترده و درهم‌تنیده خطوط لوله است که به‌طور مشخص در جابه‌جایی و تجارت نفت و گاز طبیعی مورد استفاده قرار می‌گیرد. روسیه بزرگ‌ترین شبکه خط لوله در تجارت خارجی گاز طبیعی را دارا بوده و همین امر سبب شده تا بسیاری از رویکرد تجاری این کشور تعبیر به دیپلماسی خط لوله کنند.

1. Lee, Julian (2022), Mediterranean Buyers Return to the Market for Russian Crude, Bloomberg, 8th August 2022

تصویر ۲۵. خطوط لوله گاز روسیه

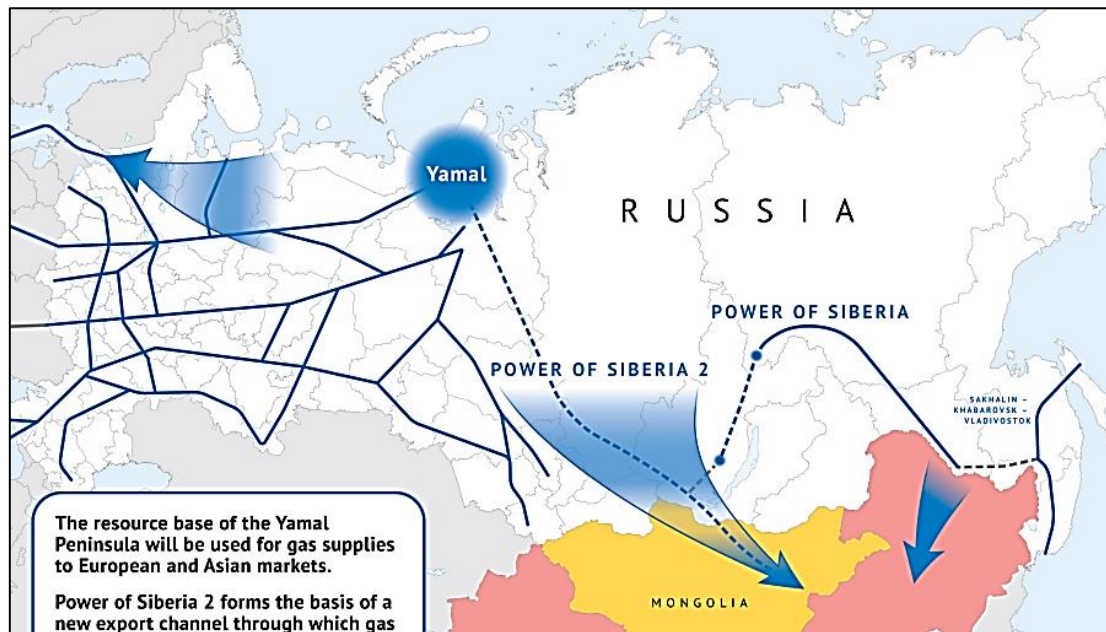

مأخذ: پایگاه اطلاع‌رسانی شرکت گازپروم روسیه.

خطوط گاز روسیه: ۱. یامال-اروپا، ۲. برادری، ۳. سویز، ۴. پروگرس، ۵. خط لوله رومانی، ۶. نورد استریم، ۷. بلو استریم، ۸. نورد استریم ۲، ۹. ترک استریم، ۱۰. قدرت سیبری.

مسکو توانسته در نتیجه نفوذ گسترده و پیچیده خطوط لوله گازی خود در اروپا، به بزرگ‌ترین تأمین‌کننده گاز این قاره تبدیل شود که این مهم تأثیر بسزایی بر روابط اقتصادی و سیاسی کشورهای عضو اتحادیه اروپا با روسیه داشته است. در عین حال، رویکرد روسیه در اهرم‌سازی صادرات گاز در مناقشه‌های سیاسی و ژئوپلیتیک، سبب شده تا دولت‌های اروپایی به سمت متنوع‌سازی منابع انرژی و تلاش برای کاهش وابستگی به روسیه حرکت کنند. از سوی دیگر مسکو علاوه بر اروپا، خطوط انتقال گاز خود را به همسایگان شرقی از جمله چین گسترش داده که در تصویر ۲۶ این خطوط مشاهده می‌شود.

تصویر ۲۶. خطوط انتقال گاز روسیه به چین

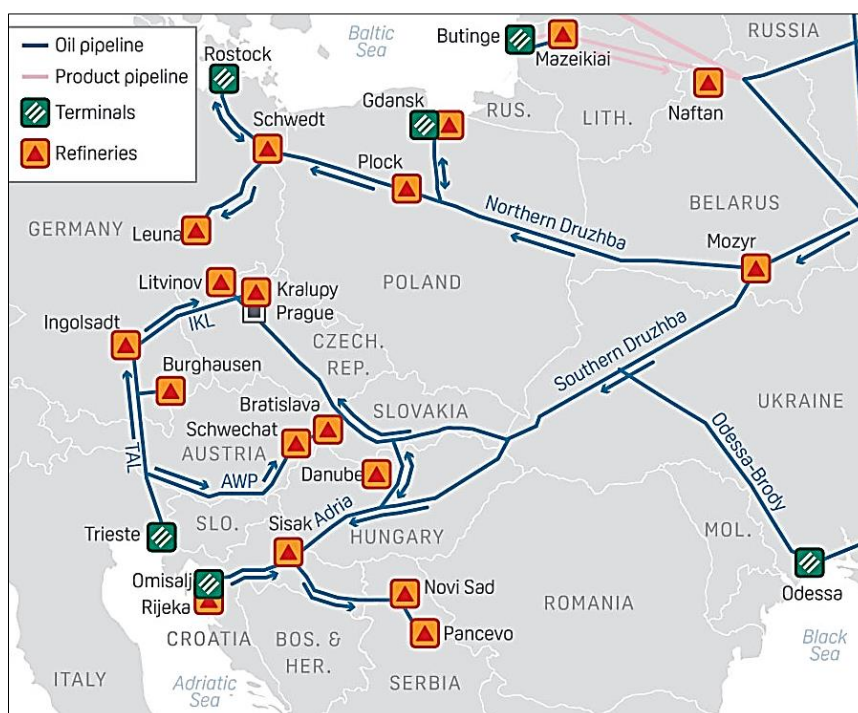
منابع گاز صادراتی روسیه به چین از شبه‌جزیره یامال، از طریق دو خط لوله قدرت سیبری ۱ و ۲ منتقل می‌شود. توافق در مورد صادرات گاز روسیه به چین در سال ۲۰۱۴ میان رهبران دو کشور امضا شد. احداث خط لوله سیبری ۱ در سال ۲۰۱۹ و با هزینه ۵۵ میلیارد دلار به پایان رسید. ظرفیت نامی این خط لوله در سال ۲۰۲۵ به ۳۸ میلیارد متر مکعب بالغ خواهد شد. در سال ۲۰۲۲ شرکت گازپروم ۱۵/۵ میلیارد مترمکعب گاز از طریق خط لوله سیبری یک به چین صادر کرد و ساخت خط لوله سیبری ۳ هم با ظرفیت ۱۰ میلیارد متر مکعب در سال در فوریه ۲۰۲۲ به امضا رسید. همچنین اخیراً (آوریل ۲۰۲۳) روسیه و چین قرارداد قدرت سیبری ۲ را امضا کردند و ساخت آن به‌عهده شرکت گازپروم است (Szymczak, 2023).

۶-۲-۶. خطوط لوله نفت

علاوه بر گاز طبیعی، روسیه در زمینه صادرات نفت علاوه بر صادرات دریایی، همچنان از خطوط لوله استفاده می‌کند. در تصویر ۲۷، مهم‌ترین خطوط لوله نفت روسیه مشاهده می‌شود.

تصویر ۲۷. خطوط لوله نفت روسیه به اروپا

مأخذ: سایت اس اند پی گلوبال.

خط لوله در ژوبا، بزرگ‌ترین خط لوله نفتی جهان است که نفت روسیه را وارد کشورهای اروپایی می‌کند. این خط لوله به طول ۴۰۰۰ کیلومتر بوده که در دو انشعاب شمالی و جنوبی، نفت روسیه را وارد کشورهای هم‌چون آلمان و فنلاند می‌کند. شریان اصلی تجارت نفت لوله در اروپا به وسیله این خط لوله صورت می‌گیرد که پالایشگاه‌های متعددی را در مسیر خود تغذیه می‌کند. روسیه علاوه بر بازار نفت اروپا، تمرکز ویژه‌ای نیز در سال‌های اخیر بر بازار نفت شرق آسیا داشته است. در این راستا خط لوله سیبری شرقی-اقیانوسیه در دو فاز ۱ و ۲، نفت روسیه را وارد چین می‌کند.

تصویر ۲۸. خط لوله سیبری شرقی-اقیانوسیه

خط لوله نفت سیبری شرقی-اقیانوسیه روسیه، خط لوله انتقال نفت خام به طول ۴۸۵۷ کیلومتر است که از روسیه آغاز شده و در چین پایان می‌یابد. این خط لوله امکان صادرات نفت روسیه به کشورهای کره جنوبی، ژاپن و چین را امکان‌پذیر می‌کند. ظرفیت انتقال نفت این خط لوله روزانه معادل یک میلیون بشکه است. ساخت خط لوله سیبری شرقی-اقیانوسیه، یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین پروژه‌های صنعت انرژی روسیه بوده است. این پروژه به‌عنوان یک اقدام راهبردی در توسعه بازارهای روسیه نقش مهمی ایفا کرده و به‌عنوان یک تسریع‌کننده در توسعه میدان‌های شرق روسیه به‌شمار می‌رود. درواقع درحالی‌که میدان‌های سیبری غربی به‌دلیل برداشت روزافزون با افت فشار روبه‌رو هستند، مسکو توانست با احداث این خط لوله، ظرفیت‌های کمتر مورد بهره‌برداری قرار گرفته در شرق سیبری را به مدار تولید بیاورد. با این‌وجود برخی از کارشناسان معتقدند، احداث این خط لوله بیش از آنکه ناشی از انگیزه‌های اقتصادی باشد، صرفاً برپایه منافع شخصی برخی از نخبگان سیاسی روسیه اجرایی شده است. درواقع صنعت نفت و گاز روسیه به‌شدت تحت تأثیر لابی‌ها و منافع شخصی قرار دارد و از این‌رو نمی‌توان برای تمامی پروژه‌ها یا قراردادهای منعقد شده در این کشور، منطلق اقتصادی یافت. علاوه‌براین، کارشناسان معتقدند میدان‌های نفتی که در امتداد این خط لوله قرار گرفته‌اند ظرفیت لازم برای تأمین نفت مورد نیاز و برنامه‌ریزی شده را دارا نبوده و لذا روسیه درنهایت باید از میدان‌های غرب سیبری برای تأمین نفت مورد نیاز این خط لوله استفاده کند. لذا برخی معتقدند انعقاد این قرارداد نفتی با چین در دوره پوتین بیش از آنکه متأثر از منافع دولتی و ملی باشد، تحت تأثیر نخبگان و انحصارگران روسیه بوده است (Konończuk, 2008: 1).

نفوذ الیگارش‌های امنیتی و سیاسی بر اقتصاد و تجارت روسیه سبب شده تا این کشور نیز با مسئله فساد اقتصادی گسترده‌ای روبه‌رو شود. در روسیه عموماً افراد و شخصیت‌ها نقش مهم و تأثیرگذارتری در مقایسه با نهادها و ساختارهای رسمی دارند و عموماً فرایندهای تصمیم‌سازی، مبتنی بر مناسبات غیررسمی و شخصی دنبال می‌شود. همان‌طور که

پیش‌تر نیز بدان اشاره شد، نوعی دیپلماسی اقتصادی غیررسمی یا مسیر دوم در روسیه وجود دارد که ارتباط و کشف آن نیازمند مطالعات گسترده‌تر و عمیق‌تر است.

۷. بررسی روابط اقتصادی بالفعل کشور روسیه با ایران

بعد از آغاز تحریم‌های غرب علیه روسیه، حجم تجارت ایران و روسیه افزایش یافت به‌طوری‌که مجموع کل مبادلات تجاری ایران و روسیه در سال ۲۰۲۲ معادل ۵۰۱ میلیارد دلار بوده است. واردات ایران از روسیه ۳۰۸ میلیارد دلار بوده و میزان صادرات ایران به روسیه ۱۰۳ میلیارد دلار بوده است. از نظر تجاری میزان تعرفه اعمال شده بر کالاهای وارداتی به روسیه، بین پنج تا پنجاه درصد در نوسان است. ولی میانگین تعرفه ورود کالاها به این کشور در حدود ۱۴۰۹۲ درصد است. همچنین متوسط تعرفه کالاهای کشاورزی برابر با ۲۶۰۲ درصد و متوسط تعرفه کالاهای صنعتی ۱۲۰۶۹ درصد است. مالیات بر ارزش افزوده کالاهای وارداتی براساس ۱۸ درصد ارزش سیاهه در گمرکات روسیه دریافت می‌شود. این کشور براساس نظام عمومی ترجیحات به کشورهای درحال توسعه از جمله ایران، ۲۵ درصد تخفیف در تعرفه‌های گمرکی اعطا می‌کند که از جمله مزیت‌های نسبی صادرات به روسیه است.^۱ ارقام مربوط به تجارت خارجی روسیه-ایران در جدول ۱۰ آمده است:

جدول ۱۰. ارقام مربوط به تجارت خارجی روسیه-ایران (میلیارد دلار)

سال	صادرات روسیه به ایران	واردات روسیه از ایران	حجم تجارت	تراز تجاری ایران
۲۰۱۱	۰.۷۷	۰.۳۵	۱.۱۳	-۰.۴۲
۲۰۱۲	۱.۶۴	۰.۴۳	۲.۰۷	-۱.۲۱
۲۰۱۳	۰.۷۵	۰.۴۳	۱.۱۸	-۰.۳۱
۲۰۱۴	۰.۶۵	۰.۳۶	۱.۰۰	-۰.۲۹
۲۰۱۵	۰.۵۸	۰.۲۴	۰.۸۲	-۰.۳۴
۲۰۱۶	۱.۵۴	۰.۳۰	۱.۸۵	-۱.۲۴
۲۰۱۷	۰.۷۰	۰.۳۹	۱.۱۰	-۰.۳۱
۲۰۱۸	۱.۳۴	۰.۵۳	۱.۸۸	-۰.۸۱
۲۰۱۹	۱.۲	۰.۳۹	۱.۵۹	-۰.۸۱
۲۰۲۰	۱.۳	۰.۵۰۱	۱.۸	-۰.۸۰
۲۰۲۱	۱.۶۶	۰.۶۰	۲.۲۶	-۱.۰۶
۲۰۲۲	۱.۵۸	۰.۷۵	۲.۳۳	-۰.۸۳

Source: Trademap.org & <https://irica.ir> (گمرک جمهوری اسلامی ایران).

توضیح: آمارهای مربوط به تجارت فی مابین ایران و روسیه در سال‌های ۲۰۲۰، ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲ از سایت گمرک جمهوری اسلامی ایران برداشت شده و آمارهای قبل از آن مربوط به پایگاه تردیمپ است.

1. Bilateral Trade Between Iran, Islamic Republic of and Russian Federation(2019),
<https://www.trademap.org/Bilateral.aspx?nvpm=1%7c364%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1>.

ارقام مربوط به کالاهای وارداتی ایران از روسیه در جدول ۱۱ نشان داده شده است:

جدول ۱۱. کالاهای وارداتی ایران از روسیه (۱۰۰۰ دلار)

کد بین‌المللی کالا (HS code)	کالاهای	۲۰۱۹	۲۰۲۰	۲۰۲۱	۲۰۲۲
۱۰	غلات	۵۵۶,۱۶۷	۵۸۸,۲۰۲	۱,۰۹۳,۷۱۴	۹۱۱,۸۵۳
۱۵	چربی‌ها و روغن‌های حیوانی یا گیاهی و فراورده‌های آن	۲۰۲,۰۶۸	۸۸,۶۷۵	۱۸۵,۵۰۶	۷۹,۹۷۷
۴۴	چوب و اشیا چوبی	۹۹,۲۳۷	۱۲۸,۸۹۳	۱۱۴,۲۹۳	۱۵۷,۸۶۵
۰۲	گوشت و احشای خوراکی	۵۱,۰۹۴	۹,۶۱۷	۷,۴۶۷	۴,۱۷۰
۸۵	ماشین‌آلات و تجهیزات الکتریکی و قطعات آنها؛ ضبط‌کننده و تولیدکننده صدا، تلویزیون	۳۱,۸۳۶	۵,۲۲۳	۵۰,۴۳۶	۹,۲۹۵
۸۴	ماشین‌آلات، لوازم مکانیکی، راکتورهای هسته‌ای	۳۱,۸۷۳	۶۹,۳۶۳	۴۴,۷۰۱	۲۲۵,۳۵۲
۸۷	وسایل نقلیه غیر از راه‌آهن و قطعات و لوازم جانبی آنها	۱۷۳	۶,۰۲۶	۱۰,۹۵۰	۴,۲۶۶
۹۰	وسایل نوری، عکاسی، فیلم‌برداری، اندازه‌گیری، چک کردن، پزشکی یا جراحی	۱,۳۶۱	۵,۷۱۱	۲,۷۱۷	۹۴۷,۲۶۷
۴۸	کاغذ و مقوا	۱۵,۶۸۶	۶,۶۸۸	۸,۶۴۷	۱۵,۵۵۳
۰۷	سبزیجات خوراکی و ریشه‌ها و غده‌های خاص	۲۰,۳۵۰	۲۵,۹۳۰	۲۸,۷۴۸	۳۰,۷۴۴
۲۹	مواد شیمیایی آلی	۱۰,۲۱۴	۲,۰۴۵	۳,۰۳۳	۱۲,۰۷۶
۴۷	خمیر چوب یا سایر مواد سلولزی فیبری؛ کاغذ بازیافت شده	۶,۰۳۳	۳,۶۳۱	۱,۲۴۵	۲,۹۵۷
۷۳	مصنوعات از آهن یا فولاد	۹,۶۹۷	۸,۵۰۹	۴,۹۳۱	۸,۹۶۷

Source: <https://irica.ir> (گمرک جمهوری اسلامی ایران).

ارقام مربوط به کالاهای صادراتی ایران به روسیه در جدول ۱۲ نشان داده شده است:

جدول ۱۲. کالاهای صادراتی ایران به روسیه (۱۰۰۰ دلار)

کد بین‌المللی کالا (HS code)	کالاهای	۲۰۱۹	۲۰۲۰	۲۰۲۱	۲۰۲۲
۰۸	میوه و آجیل خوراکی، پوست مرکبات یا خربزه	۲۰۱,۸۶۱	۲۹۸,۷۷۱	۲۰۶,۱۹۷	۲۰۳,۱۵۳
۰۷	سبزیجات خوراکی و ریشه‌ها و غده‌های خاص	۹۱,۲۳۵	۷۷,۵۱۷	۸۶,۷۸۶	۹۶,۵۵۳
۰۴	محصولات لبنی، تخم پرندگان، عسل طبیعی، محصولات خوراکی با منشأ حیوانی	۵۶,۷۷۴	۷,۷۰۱	۳,۹۴۹	۳,۰۷۳
۳۹	پلاستیک و مصنوعات از آن	۱۹,۴۰۰	۱۶,۶۶۷	۱۰۱,۵۸۸	۸۰,۵۳۹
۳۰	محصولات دارویی	۱۷,۲۷۱	۹,۰۶۹	۷,۱۴۱	۸,۲۶۷
۷۲	آهن و فولاد	۷,۲۶۶	۱,۰۰۶	۱۴,۳۵۲	۷,۲۱۸
۲۵	نمک، گوگرد، خاک و سنگ، مواد گچ‌کاری، آهک و سیمان	۸,۷۰۰	۷,۱۹۹	۷,۳۷۰	۱۷,۳۰۰

کد بین‌المللی کالا (HS code)	کالاهای	۲۰۱۹	۲۰۲۰	۲۰۲۱	۲۰۲۲
۲۰	آماده‌سازی سبزیجات، میوه‌ها، آجیل‌ها یا سایر قسمت‌های گیاهان	۱۳,۶۴۲	۲۸,۶۱۸	۳۱,۱۰۳	۲۵,۲۴۵
۵۵	الیاف اصلی دست‌ساز	۵,۶۰۰	۱۰,۷۹۰	۲۷,۵۷۱	۲۴,۶۷۸
۶۸	محصولات سنگ، گچ، سیمان یا مواد مشابه	۱,۲۷۳	۹۷۴	۸۲۰	۲,۳۸۳
۸۴	ماشین‌آلات، لوازم مکانیکی، رآکتورهای هسته‌ای	۳,۹۳۰	۳,۹۵۴	۳,۸۴۷	۷۹,۶۳۷
۶۹	محصولات سرامیکی	۱,۶۰۵	۱,۶۲۰	۳,۵۸۸	۸,۵۷۰
۸۷	وسایل نقلیه غیر از راه‌آهن و قطعات و لوازم جانبی آنها	۴,۴۵۷	۵,۳۸۸	۶,۲۸۵	۱۰,۸۳۲
۲۹	مواد شیمیایی آلی	۳,۱۲۲	۲,۱۱۲	۱۳,۰۱۰	۲۶,۰۷۲

Source: Ibid.

در جدول ۱۳، خلاصه‌ای از تجارت دوجانبه روسیه-ایران در سال ۲۰۲۲ نشان داده شده است:

جدول ۱۳. خلاصه‌ای از تجارت دوجانبه روسیه و ایران در سال ۲۰۲۲

ردیف	متغیر	توضیحات
۱	تجارت دوجانبه با جمهوری اسلامی ایران	۲ میلیارد و ۳۳۰ میلیون دلار
۲	میزان صادرات ایران	۷۵۰ میلیون دلار
۳	میزان واردات ایران	۱ میلیارد و ۵۸۰ میلیون دلار
۴	تراز تجاری با جمهوری اسلامی ایران	۸۳۰ میلیون دلار به نفع روسیه
۵	مهم‌ترین اقلام صادراتی ایران	خشکبار، میوه، محصولات پتروشیمی و فراورده‌های نفتی، مصالح ساختمانی، فرش، محصولات آرایشی، لبنیات
۶	مهم‌ترین اقلام وارداتی به ایران	چوب و الوار، فولاد و آهن‌آلات، ماشین‌آلات صنعتی، محصولات شیمیایی و فراورده‌های نفتی
۷	درصد رشد تجارت دوجانبه	۱۲ درصد رشد در مقایسه با سال گذشته
۸	تاریخ برگزاری آخرین اجلاس کمیسیون مشترک اقتصادی دو کشور	۲۶-۲۸ خرداد ۱۳۹۸
۹	دستگاه ایرانی مسئول کمیسیون اقتصادی دو کشور	وزارت نیرو
۱۰	موافقت‌نامه‌های پایه اقتصادی دوجانبه	-
۱۱	لیست موافقت‌نامه‌ها	اسناد همکاری تجاری و سرمایه‌گذاری-انرژی-اتحادیه اقتصادی اوراسیایی-گمرکی و بهداشتی-کشاورزی، برق و انرژی-انرژی هسته‌ای-ترانزیت و حمل‌ونقل-امضای موافقت‌نامه لغو روادید گروهی گردشگری میان اتباع دو کشور و تهیه سند اجرایی آن

مأخذ: معاونت دیپلماسی اقتصادی وزارت خارجه جمهوری اسلامی ایران.

۸. فرصت‌ها و چالش‌های تعامل روسیه و ایران

در این بخش فرصت‌های بالقوه تعامل روسیه و ایران مورد بحث قرار گرفته و در ادامه بحثی در باب مسیر پیش رو ارائه خواهد شد.

۸-۱. فرصت‌های موجود برای افزایش تعامل تجاری و اقتصادی با روسیه

فرصت‌های موجود در روابط تجاری دو کشور ناشی از شرایطی است که در ادامه به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود. تنوع موجود در حوزه کالاهای صنعتی در بازار روسیه و تقاضای روزافزون برای مصرف محصولات مختلف یکی از این ویژگی‌هاست. قیمت تمام شده پایین تولیدات صنعتی ایران نسبت به روسیه (که دلیل عمده آن پایین بودن هزینه‌های انرژی برای مصارف صنعتی، حمل‌ونقل و دستمزد کارگر است) مقوم رویکرد افزایش صادرات محصولات صنعتی به روسیه است؛ همچنین پایین بودن هزینه‌های حمل‌ونقل به دلیل فاصله نزدیک دو کشور نیز می‌تواند موجب تسهیل در تجارت ایران و روسیه شود که این ارتباط از طریق حمل‌ونقل ترکیبی دریایی و جاده‌ای امکان‌پذیر است و البته لازم است ظرفیت این خطوط توسعه یابد. همچنین سعی شده است از طریق برقراری خطوط منظم هوایی میان شهرهای مختلف دو کشور و تنوع‌بخشی در شرکت‌های هواپیمایی و امضای اسناد حمل‌ونقل هوایی به این روند کمک شود. روابط سیاسی خوب بین دو کشور نیز می‌تواند در توسعه همکاری‌های اقتصادی و افزایش صادرات به روسیه مؤثر باشد. ارتباطات سیاسی استراتژیک میان دو کشور نیز نکته مهم دیگری است که باید مورد توجه قرار گیرد. هر دو کشور در همسایگی یکدیگر هستند و منافع آنان در بسیاری از مناقشات بین‌المللی هم‌پوشانی دارد. وجود علائق مشترک فرهنگی بین دو کشور به‌ویژه نسبت به مناطق جنوبی روسیه نیز از دیگر فرصت‌های مزبور است.

همچنین روسیه بزرگ‌ترین کشور جهان و دارای ۱۱.۵ درصد خشکی کره زمین است که دارای منابع طبیعی فراوان و اقلیمی سرد است و از تنوع قومی، فرهنگی و دینی برخوردار است. این کشور در زمره کشورهای برخوردار از فناوری محسوب می‌شود و با این حال صادرکننده انرژی و مواد خام است. در عرصه بین‌المللی، روسیه کشوری تأثیرگذار در مناسبات جهانی است که اقتصادی نوظهور و متکی به واردات دارد، و البته تراز تجاری آن مثبت است. موقعیت مناسب اقتصادی و صنعتی روسیه این زمینه را ایجاد کرده است که ایران تحت تحریم، در دوره‌هایی از بازار روسیه به‌ویژه محصولات صنعتی آن به‌عنوان یک فرصت برای رفع نیازمندی‌های خود استفاده کند. ازسوی دیگر نزدیکی فاصله دو کشور و پایین بودن هزینه حمل‌ونقل می‌تواند موجب تسهیل در روابط تجاری می‌شود.

۸-۲. چالش‌های تعمیق تعامل اقتصادی و تجاری ایران و روسیه

همان‌طور که در بخش‌های قبلی مورد بررسی قرار گرفت، جمهوری اسلامی ایران حتی پس از تحریم‌های غرب و نیاز روسیه به جایگزینی و بازبینی شرکای اقتصادی خود، همچنان نتوانسته جایگاه درخوری در میان شرکای اقتصادی روسیه به‌دست آورد. این درحالی است که کشورهایی همچون ترکیه، قزاقستان و بلاروس در این زمینه موفقیت‌های

قابل توجهی کسب کرده و توانسته‌اند، سهم خود را در اقتصاد روسیه به مراتب افزایش دهند. در این بخش، با تمرکز بر چالش‌ها و مشکلات روابط اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و روسیه، به علل و ریشه‌های این موضوع پرداخته می‌شود. مطالعات صورت گرفته در این زمینه نشان می‌دهد که چهار گروه از عوامل، مانع از گسترش تجارت خارجی جمهوری اسلامی ایران با کشور روسیه است. جدول ۱۴، این عوامل را نشان می‌دهد.

جدول ۱۴. عوامل مؤثر بر پایین بودن سطح تعامل اقتصادی ایران و روسیه نسبت به سطح بالقوه

عوامل	گروه
دشواری مراودات بانکی، عدم وجود زیرساخت مناسب حمل‌ونقل، وجود رقابت منطقه‌ای و جهانی چابک، عدم بستهبندی مناسب کالاها، عدم تناسب قوانین گمرکی دو کشور، عدم شناخت بازارهای روسیه، عدم آشنایی با قوانین کار و مالیات روسیه، فقدان کنسرسیوم صادراتی کارآمد، بازاریابی غیرهدفمند، اندازه نامتقارن اقتصادی، نوسان قیمت نفت، تمرکز توزیع کالا به چند شهر بزرگ روسیه، رقابت منفی میان صادرکنندگان ایرانی، بازار رقابتی بسیار شدید، سنتی بودن شیوه مبادله کالا، حضور کم‌رنگ صادرکنندگان ایرانی در نمایشگاه‌های روسیه.	اقتصادی
چالش صدور روادید، تحریم، تعداد پایین سفر اعضای بلندپایه دو کشور، فشار کشورهای ثالث، عدم پیگیری مفاد تفاهم‌نامه‌ها.	سیاسی
غرب‌گرایی فرهنگ استفاده از کالاهای اروپایی و آمریکایی در روسیه، تفکر انتقادی به روابط اقتصادی با روسیه، ترجیح مصرف‌کنندگان روس به کالاهای باکیفیت، تأکید روس‌ها بر استفاده از زبان بومی و عدم آشنایی با سایر زبان‌ها، عدم آشنایی با فرهنگ کسب‌وکار روسیه، بروکراسی اداری در روسیه.	فرهنگی-اجتماعی
تجربه اندک مراودات تجاری با روسیه، فقدان برنامه‌ریزی، شرایط آب‌وهوایی خاص روسیه، حمایت ناکافی دولت از صادرات غیرنفتی، عدم تطابق استانداردهای دو کشور، فقدان رویکرد تبلیغی در روسیه، فاصله جغرافیایی، رشد جمعیت.	سایر عوامل

مأخذ: رسولی‌نژاد، ۱۳۹۴: ۳۴ - صابریان و ابراهیمی، ۱۳۹۷: ۵۸، فتحی و ولی‌بیگی، ۱۳۹۴: ۲۳.

در کنار هم قرار گرفتن این عوامل سبب شده تا حتی با وجود برتری ایران در برخی از زمینه‌ها، دیگر کشورها بتوانند گوی سبقت را در تعامل با روسیه ببرایند. البته جمهوری اسلامی ایران در منطقه اوراسیا، با چالش‌هایی دست‌وپنجه نرم می‌کند که دیگر کشورها با آن روبه‌رو نیستند. به‌طور نمونه، تحریم‌های اقتصادی آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران مانع از آن شد که شرکت‌های بین‌المللی یا حتی روس پس از تحریم‌های غرب علیه روسیه، ایران را به‌جای قزاقستان یا ارمنستان انتخاب کنند. لذا با وجود اینکه این کشورها از ظرفیت‌های اقتصادی کمتری نسبت به ایران برخوردار هستند، اما توانستند سهم بیشتری از اقتصاد روسیه نسبت به جمهوری اسلامی ایران کسب کنند.

نکته دیگر آنکه تا پیش از تحول ژئوپلیتیکی ناشی از رویداد فوریه ۲۰۲۲ (جنگ روسیه و اوکراین)، روسیه روابطی کاملاً درهم‌تنیده با اقتصاد اتحادیه اروپا و بلکه اقتصاد جهان داشت؛ این ارتباط در قالب «صادرات اقلام اساسی نظیر نفت، گاز، گندم و ... و واردات کالاهای صنعتی و ساخته شده» جریان داشت. همین درهم‌تنیدگی مانع از آن می‌شد که روسیه، نگاهی خریدارانه به ایده «افزایش تعامل با اقتصاد ایران» داشته باشد؛ چه‌بسا پابرجا بودن تحریم‌های حداکثری علیه اقتصاد ایران، کنشگران روسیه را نسبت به برقراری تعاملات اقتصادی با ایران دلسرد می‌کرد. اما جنگ روسیه و اوکراین و تحولات ژئوپلیتیکی ناشی از آن (به‌طور خاص، وضع تحریم‌های حداکثری علیه روسیه که به‌نظر می‌رسد در بازه زمانی میان‌مدت و بلندمدت علیه این کشور پایدار خواهد ماند) زمینه توجه روزافزون روسیه به جغرافیای جنوبی خود را فراهم آورده است؛ لذا به‌نظر می‌رسد افزایش تعامل راهبردی و اقتصادی ایران و روسیه، پدیده‌ای دور از

دسترس نباشد و رسیدن به این نقطه نیازمند زمان و از آن مهم‌تر، طراحی ابتکارهای راهبردی است که این مهم در گزارش‌های آتی مرکز پژوهش‌های مجلس انجام خواهد شد.

۹. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

روابط اقتصادی و تجاری فدراسیون روسیه و جمهوری اسلامی ایران همسو با روابط سیاسی، نظامی و امنیتی دو کشور رشد نیافته است. درحالی‌که دو طرف در اغلب موارد، رویکردهای مشترکی در عرصه سیاسی و نظامی داشته و حتی در این زمینه، وارد سطح قابل‌قبولی از همکاری‌های منطقه‌ای شده‌اند، اما نتوانسته‌اند این روابط را در عرصه تجارت منطقه‌ای و تعاملات عمیق اقتصادی تکرار کنند. در این زمینه عوامل و متغیرهای فراوانی نقش‌آفرین بوده‌اند که در این گزارش به مهم‌ترین موارد آن اشاره شد. بخشی از این مهم ناشی از عدم نگاه طرف روس به مزیت جغرافیایی، سیاسی و اقتصادی ایران (به‌طور مشخص قبل از جنگ اوکراین) و برخی دیگر نیز ناظر بر چالش‌های پرشمار در سازوکارهای اداری و بازرگانی جمهوری اسلامی ایران برای گسترش تعامل با همسایه شمالی بوده است. همان‌طور که آمارها و شواهد حاکی است جنگ اوکراین و به‌دنبال آن، تحریم‌های گسترده اروپا، آمریکا و متحدان آنها سبب شده تا مسکو تجدیدنظری جدی در شرکای اقتصادی خویش کند. درحالی‌که تا پیش از تحریم‌ها، اروپا نقش چشمگیری در واردات، صادرات و سرمایه‌گذاری در صنعت و اقتصاد روسیه داشته، اما با اعمال تحریم‌های گسترده غرب، کشورهایی همانند ترکیه به‌دنبال ورود به بازار روسیه و پر کردن این ظرفیت‌ها هستند. باین‌حال و حتی با وجود تنگ شدن دایره شرکای اقتصادی روسیه، بازهم جمهوری اسلامی ایران که دارای مرز مشترک دریایی با روسیه است، هنوز هم نتوانسته خود را به‌عنوان یکی از شرکای اقتصادی مهم روسیه در سطح منطقه‌ای معرفی کند.

عوامل متعددی در بروز چالش فوق نقش داشته‌اند که در گزارش حاضر، به‌صورت مروری به مجموعه‌ای از آنها اشاره شد. اما به‌نظر می‌رسد مهم‌ترین آنها، عدم تطابق تمایلات ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک دو کشور ایران و روسیه تا قبل از رویداد فوریه ۲۰۲۲ بوده است. توضیح اینکه پیش از تحول ژئوپلیتیکی ناشی از جنگ روسیه و اوکراین، روسیه روابطی کاملاً درهم‌تنیده با اقتصاد اتحادیه اروپا و بلکه اقتصاد جهان داشت؛ این ارتباط در قالب «صادرات اقلام اساسی نظیر نفت، گاز، گندم و ... و واردات کالاهای صنعتی و ساخته شده» جریان داشت. همین درهم‌تنیدگی مانع از آن می‌شد که روسیه، تمایل چندانی به ایده «برقراری تعامل راهبردی با ایران و افزایش سطح روابط اقتصادی» داشته باشد؛ چه‌آنکه پابرجا بودن تحریم‌های حداکثری علیه اقتصاد ایران، کنشگران روسیه را نسبت به برقراری تعاملات اقتصادی با ایران دلسرد می‌کرد. توضیح اینکه تا قبل از رویداد فوریه ۲۰۲۲، ارتباط سطح بالای اقتصادی اشخاص حقیقی و حقوقی روسی با ایران می‌توانست دسترسی آنها را نظام مالی، اقتصادی و بانکی اروپا در معرض خطر قرار دهد.

اما جنگ روسیه و اوکراین و تحولات ژئوپلیتیکی ناشی از آن (به‌طور خاص، وضع تحریم‌های حداکثری علیه روسیه که به‌نظر می‌رسد در بازه زمانی میان‌مدت و بلندمدت علیه این کشور پایدار خواهد ماند) زمینه توجه روزافزون روسیه به جغرافیای جنوبی خود را فراهم آورده است؛ لذا به‌نظر می‌رسد افزایش تعامل راهبردی و اقتصادی ایران و روسیه، پدیده‌ای دور از دسترس نباشد و رسیدن به این نقطه نیازمند زمان و از آن مهم‌تر، طراحی ابتکارهای راهبردی است.

در پایان تأکید می‌شود که تعمیق روابط ایران و روسیه نیازمند فهم دقیق سویه تحولات ژئوپلیتیک اخیر، ارتقای دانش تجارت در دو کشور، اصلاحات نهادی و توسعه زیرساخت‌های اقتصادی است. ابتکار راهبردی ایران در تعامل با روسیه می‌تواند شامل انرژی، غلات، کود، زیرساخت و ترانزیت، همکاری سطح بالای صنعتی و باشد؛ با توجه به اینکه گزارش حاضر، جنبه مروری دارد، لذا در گزارش‌های آتی، به‌طور مشخص ابتکار راهبردی ایران در تعامل با روسیه ارائه خواهد شد.

منابع و مآخذ

۱. رسولی‌نژاد، احسان (۱۳۹۷)، «رتبه‌بندی موانع رشد پایدار صادرات غیرنفتی ایران به بازار روسیه با استفاده از روش تحلیل فرایند شبکه‌ای»، *فصلنامه بررسی‌های بازرگانی*، شماره ۱۰۰.
۲. صابری حقایق، رحمت‌علی، حسنی‌پور، طهمورث، آقازاده، هاشم (۱۳۹۷)، «روابط تجاری ایران و روسیه؛ راهبردی برای توسعه تجارت غیرنفتی»، *فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، دوره هشتم، شماره اول.
۳. صابریان، فاطمه، ابراهیمی، مهدی (۱۳۹۷)، «شناسایی و اولویت‌بندی شاخص‌های ارزیابی جذاب نسبی بازارهای صادراتی (مورد مطالعه: بازار صادراتی روسیه)»، *فصلنامه بررسی‌های بازرگانی*، شماره ۱۰۰.
۴. فتاحی، حبیب، ولی‌بیگی، حسن (۱۳۹۴)، «اندازه‌گیری و تحلیل توان رقابتی کالاهای صادراتی ایران در بازار روسیه»، *فصلنامه بررسی‌های بازرگانی*، شماره ۷۱.
۵. کولایی، الهه، نوری، علیرضا (۱۳۸۶)، «تحول در سیاست خارجی روسیه در دوران پوتین»، *حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تربیت مدرس تابستان*، شماره ۳.
6. Attinasi, Maria Grazia, Doleschel, Julia, Gerinovics, Rinalds, Gunnella, Vanessa and Michele Mancini (2022), Trade Flows with Russia Since the start of its Invasion of Ukraine, ECB Economic Bulletin, Issue 5
7. AFET committee (2022), EU sanctions against Russia: alignment of the EU enlargement countries, European Union
8. Blöchliger, H., & Durand-Lasserve, O. (2018). The drivers of regional growth in Russia: A baseline model with applications.
9. Erokhin, Vasilii, Gao, Tianming, and Anna Ivolga (2020), Structural Variations in the Composition of Land Funds at Regional Scales across Russia, Land, Vol 9, No201
10. Foreign Agriculture Service (2022), Impacts and Repercussions of Price Increases on the Global Fertilizer Market, Prepared By: Global Market Analysis, Modeling Team, US Department of Agriculture
11. Israeli maritime artificial intelligence platform Windward (2021), A Chaotic March and Deceptive Shipping Practices Intensity, Winward
12. Konończuk, Wojciech (2008), The East Siberia/Pacific Ocean (ESPO) oil pipeline: a strategic project – an organizational failure?
13. Kornilov, Alexander (2015), President Putin Executive Office and Foreign Policy Making Process, BILGESAM: No 1191
14. Myers, Nicholas (2022), The Significance of the Turkish Straits to the Russian Navy, Foreign policy Research Center
15. Nalecz, Pelczynska Katarzyna (2012), Who Rules Russia and How? In Toward an Understanding of Russia New European Perspectives, New York: Council on Foreign Relations Book
16. Pritchett, Joanna (2021), Less Than a Full Deck: Russia's Economic Influence in the Mediterranean, Carnegie Endowment for International Peace

17. Sakwa, Richard (2002), Russian politics and society, 3rd edition, Routledge, simultaneously published in the USA and Canada
18. Simola, Heli (2022), Can Russia reorient its trade and financial flows, Bank of Finland Institute for Emerging Economies
19. The Ministry of Economic Development of the Russian Federation (2020), Russian Special Economic Zones: Business Navigator 2020. Issue 4
20. World bank (2023), Global Economic Prospects, Washington: international Bank for Reconstruction and Development and World bank group
21. All about shipping (2022), Results of Russian ports in 2021 infographics and analytics, 25th January available at <https://allaboutshipping.co.uk/2022/01/25/results-of-russian-ports-in-2021-infographics-and-analytics/>
22. Attinasi, Maria Grazia, Doleschel, Julia, Gerinovics, Rinalds, Gunnella, Vanessa and Michele Mancini(2022), Trade flows with Russia since the start of its invasion of Ukraine, ECB Economic Bulletin, Issue 5 available at https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/focus/2022/html/ecb.ebbox202205_01~9a64e27f6f.en.html
23. Aviation week network, Russian Airlines Face 15Traffic Drop For 2022,16TH November available at <https://aviationweek.com/air-transport/airlines-lessors/russian-airlines-face-15-traffic-drop-2022>
24. Baker, stephanie, Maloney, tom (2022), Half of Russia's 20 Richest Billionaires Are Not Sanctioned, Bloomberg, March 30, 2022 available at <https://www.bloomberg.com/graphics/2022-russian-billionaires-sanctioned-ukraine-war/>
25. Bilateral trade between Iran, Islamic Republic of and Russian Federation (2019), available at <https://www.trademap.org/Bilateral.aspx?nvpm=1%7c364%7c%7c643%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1>
26. Black sea News (2023), Russia's Black Sea crude oil exports to EU countries in December 2022 – early January 2023. The first violations of the embargo, 13th January available at <https://www.blackseanews.net/en/read/199194>
27. Chambers, Sam (2022), Seaborne trade with Russia drops by 58% since the start of the invasion of Ukraine, available at <https://splash247.com/seaborne-trade-with-russia-drops-by-58-since-the-start-of-the-invasion-of-ukraine/>
28. Economic Entelligence (2022), Ukraine crisis: implications for Asia, Economic Intelligence, February 17th 2022 available at http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=151851398&Country=India&topic=Economy&subtopic=Fore_6
29. François-Charles Laprêvote, Vladimir Novak & João Francisco Barreiros(2022), EU On Alert Towards Russian FDI, <https://www.clearytradewatch.com/2022/04/eu-on-alert-towards-russian-fdi/>
30. Gontmakher, Evgeny (2023), Russia's regions face the war economy, Gis Report online, January ,2023 available at <https://www.themoscowtimes.com/2023/02/05/5-graphs-explaining-russias-wartime-economy-a80111>
31. Gontmakher, Evgeny (2023), Russia's regions face the war economy, Gis Report online, January ,2023 available at <https://www.gisreportsonline.com/r/russia-regions-war/>
32. Government of Russian Federation, Constitution of the Russian Federation, Article 65, available at https://www.constituteproject.org/constitution/Russia_2014?lang=en
33. Lee, Julian (2022), Russia Loses 60% of Its Seaborne Crude Market in Europe, Bnn Blomberg, 10th October available at <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-10-10/russia-loses-60-of-its-seaborne-crude-market-in-europe>

34. Lee, Julian (2022), Mediterranean Buyers Return to the Market for Russian Crude, Bloomberg, 8th August 2022 available at <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-08-08/mediterranean-buyers-return-to-the-market-for-russian-crude>
35. Major Russian Cities Need 100 Years to Reach Moscow's Development Level, Study Says (2019), Moscow Times, 27th march available at <https://media.strelka-kb.com/gdpcities-en>
36. McWilliams, B., Sgaravatti, G., Tagliapietra, S., & Zachmann, G. (2023). How would the European Union fare without Russian energy? Energy Policy, 174, 113413.
37. Major Russian Cities Need 100 Years to Reach Moscow's Development Level, Study Says (2019), Moscow Times, 27th March
38. Novogorod Region, Federation Council of the Federal Assembly of the Russian Federation available at <http://council.gov.ru/en/structure/regions/NGR/>
39. OECD (2022), The impacts and policy implications of Russia's aggression against Ukraine on agricultural markets, OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine, OECD, August 2022 available at https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/the-impacts-and-policy-implications-of-russia-s-aggression-against-ukraine-on-agricultural-markets_0030a4cd-en
40. Sara Johnson(2023), Russia-Ukraine war reshapes global geopolitical & economic outlook, <https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/mi/research-analysis/russia-ukraine-war-reshapes-global-geopolitical-economic-outlook.html>
41. Seanews (2022), Russian Transport Sector Freight Volume in H1 2022, 5TH Agust 2022 available at <https://seanews.ru/en/2022/08/02/en-russian-transport-sector-freight-volume-in-h1-2022/>
42. Shehadi, Sebastian (2022), Foreign investment to Russia is dead as a doornail': What now for a country in which companies cannot invest or divest?, Investment Monitor, March 03, 2022 available at <https://www.just-food.com/special-focus/ukraine-crisis/foreign-investment-to-russia-is-dead-as-a-doornail-what-now-when-companies-cannot-invest-or-divest/>
43. Simola, Heli (2022), Russia is struggling to find new sources of imports, Bank of Finland, Bulletin Articles on the Economy, 26 August 2022 available at <https://www.bofbulletin.fi/en/blogs/2022/russia-is-struggling-to-find-new-sources-of-imports/>
44. Strelka KB's Center for Urban Economy (2022), the economy of million-plus cities: the right to develop, available at <https://media.strelka-kb.com/gdpcities-en>
45. The Constitution of the Russian Federation, <http://www.constitution.ru/en/10003000-01.htm>
46. Transrussia (2023), an updated look at road transport in Russia, 17th-19th April available at <https://transrussia.ru/en/media/news/2019/september/25/an-updated-look-at-road-transport-in-russia/>

گزیده سیاستی

تحولات ژئوپلیتیک اخیر، زمینه تعامل اقتصادی هرچه بیشتر روسیه و ایران را فراهم آورده است، اما در حال حاضر، سطح تعامل دو کشور به سطوح مورد انتظار نرسیده است. گزارش حاضر درصدد است به صورت مروری، اطلاعات کاربردی در مورد نظام سیاسی، شاخص های کلان اقتصادی، میزان سرمایه گذاری، تجارت خارجی و زیرساخت های اقتصادی روسیه در اختیار خوانندگان قرار داده و در نهایت، محورهای تعامل دو کشور را مرور کند.

مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روبروی پارک نیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ پست الکترونیک: mrc@majles.ir

وبسایت: rc.majles.ir